

FX 630 11. em. Székelyszék

ÚJ FOLYAM XXVI. 1-2. SZÁM

BUDAPEST

2017. FEBRUÁR

MAGYAR SZEMLE

K é t h a v o n t a a z e g é s z l á t ó h a t á r

GRÓH GÁSPÁR: Arany 220 • KODOLÁNYI GYULA: „Kilencmillió fasisztával”
– A magyar forradalom szellemisége és gyökerei • MISKOLCZY AMBRUS:
A román kommunizmus sajátosságai • SÁRKÖZI MÁTYÁS: Sárközi György
életpályája • SZÁVAI JÁNOS Illyés Gyuláról • JOBBÁGYI GÁBOR: Zétényi
Zsolt könyve egy 1959-es kádári koncepció perről • BOD PÉTER ÁKOS:
Mihez mérjük magunkat? • S. KIRÁLY BÉLA Alain Duhamelről és a Fillon-
portréről • TÓTH KLÁRA: Dobai Péter (és) művészete • FÁY ZOLTÁN:
Oloffson Placid atya emlékére • LUGOSSY LÁSZLÓ: Búcsú Kőhalmi Ferentől

HÍREK

A Batthyány Lajos Alapítvány és a Magyar Szemle Alapítvány szervezésében 2017. január 31-én került sor Jeszenszky Géza: *Kísérlet a trianoni trauma orvoslására: Magyarország szomszédsági politikája a rendszerváltás éveiben* című könyvének bemutatójára. A könyv kapcsán a szerzővel az Antall-kormány nemzetpolitikájáról és a Kárpát-medence elmúlt harminc évének nemzeti feszültségeiről Entz Géza, Kodolányi Gyula és Martonyi János beszélgetett. A Batthyány Lajos Alapítvány nagyszabású rendezvényen elhangzottak szerkesztett változatát a *Magyar Szemle* közölni fogja.

ÚJ KÖNYVEINK

Tóth Klára: *Első generációs szabadság*

M. Szebeni Géza: *Giesswein Sándor keresztényszocializmusa*

Szent-Iványi Domokos: *Visszatekintés 1941–1972*. Szerkesztette Kodolányi Gyula és Szekér Nóra, fordította Németh Orsolya. Gróh Gáspár előszavával és Szekér Nóra bevezetőjével

Illyés Gyula: *Atlantisz sorsára jutottunk – naplójegyzetek 1956–57*. Szerkesztette Illyés Mária és Horváth István. Illyés Mária előszavával és Horváth István jegyzeteivel.

Könyveink a szerkesztőségben kedvezményrel megvásárolhatók.

A HONLAPRÓL

A SZERKESZTŐTŐL: Szeretnénk honlapunk böngészésére buzdítani minden érdeklődőt. A *Magyar Szemle* honlapján, az *Online Írások* című új rovatunkban több, későbbi közlésre szánt tanulmány már jóval a nyomtatott megjelenés előtt olvasható. Itt található olyan anyagok is, amelyek csak az online rovatban lesznek hozzáférhetők. Kérjük, keressenek minket a világhálón, a www.magjarszemle.hu címen, és használják gazdag archívumunkat. Honlapszerkesztőink folytatják a digitalizálás előtti cikkeink beemelését, ott most már az 1992. és 1993. év írásai is olvashatók, illetve szerzőink teljes névsorát is megtalálják.

A MAGYAR SZEMLE A VILÁGHÁLÓN

<http://www.magjarszemle.hu>

DRÓTPOSTACÍMEINK:

Főszerkesztő: kodolanyigyula@magjarszemle.hu

Szerkesztőség: msza@magjarszemle.hu

Terjesztés: msza2@magjarszemle.hu

FOGADÓÓRÁK megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány. A Magyar Szemle Alapítvány Igazgatósága: Bod Péter Ákos, Bollobás Enikő, Entz Géza (elnök), Fodor István, Granasztói György, Gróh Gáspár, Horkay Hörcher Ferenc, Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula.

LAPUNK ELISMERÉSE ÉS E SZÁMUNK TÁMOGATÓI:

Prima Díj 2003

MAGYAR SZEMLE

Új folyam XXVI. 1–2. szám, 2017. február

Főszerkesztő: **Kodolányi Gyula**

Szerkesztőbizottság: **Czakó Gábor,**
Egedy Gergely, Granasztói Péter, Horkay Hörcher Ferenc,
Kulin Ferenc, Szekér Nóra, Szmodis Jenő, Tonk Márton

Főszerkesztő-helyettes: **Gróh Gáspár** Olvasószerkesztő: **Pápai Luca**

Szerkesztő: **S. Király Béla, Stamler Ábel**

Online szerkesztő: **Kodolányi Judit**

Tördelés: **Flagrans** Korrektor: **Kiss István**

TARTALOM

GRÓH GÁSPÁR: Arany 220	3
KODOLÁNYI GYULA: „Kilencmillió fasisztával” – A magyar forradalom szellemisége és gyökerei	6
SÁRKÖZI MÁTYÁS: Mi erősebb: a dal vagy az orkán? – Sárközi György életpályája (1. rész)	25
SÁROSI BÁLINT: Bejárt utak – Önéletrajzi jegyzetek (Részlet)	31
MISKOLCZY AMBRUS: A román kommunizmus sajátosságai	38
MOLNÁR ATTILA KÁROLY: Az amerikai konzervatívok és Molnár Tamás (2. rész)	47
MEGADJA GÁBOR: A demokrácia liberális kritikája – Erik von Kuehnelt-Leddihn, Kolnai Aurél, Hannah Arendt és Eric Voegelin (1. rész)	60
SZÁVAI JÁNOS: Illyés Gyuláról – „Akkor az óriási hatalmú politikust érdekelte a szellem emberének a véleménye...” – Tüskés Anna interjúja	66

1% METAFIZIKA – ROVAT SZABADOS GYÖRGY EMLÉKÉRE

ILLYÉS GYULA: Atlantisz sorsára jutottunk –
Naplójegyzetek 1956–57 *(Részletek)* 73

KÖRKÉP

KÓNYA IMRE: „... és az ünnep mindig elmarad?”
– Történetek a rendszerváltástól napjainkig *(Részletek)* 88

JOBBÁGYI GÁBOR: Ártatlanul, jeltelen sírban – A Kristóf-ügy 92

S. KIRÁLY BÉLA: Alain Duhamel Fillon-portréja
és a portré képkerete 98

LUGOSSY LÁSZLÓ: Búcsú Kőhalmi Feritől 106

TÓTH KLÁRA: Egyedül szembejövet –
Dobai Péter (és) művészete 109

FÁY ZOLTÁN: Hadikórház, fogolytábor, ládagyár –
Olofsson Placid emlékére 112

BOD PÉTER ÁKOS: Mihez mérjük magunkat? 114

SZERZŐINK 122

A lapszámunkban közölt fotók forrásai a Fortepan, illetve a kiadók szíves közreműködésével Sárosi Bálint önéletrajzi jegyzeteinek és Illyés Gyula: Atlantisz sorsára jutottunk című naplójának egyes illusztrációi. A fedélen: Nemzetőrök oltják a tüzet a Kossuth Lajos utcában 1956. október 24. és november 4. között. A felvétel pontos dátuma ismeretlen. Fotó: MTVA, Burghardt Ferenc.

ARANY 220

Gróh Gáspár

Jókai Mórról az egyik rokona gyermekkori emlékeként említi, hogy sokáig úgy gondolta: „Kai”-nak hívták, és az előtte álló „jó”-t egyfajta állandó jelzőként minősítette. Ő volt a „jó Kai” bácsi... Gyerekszáj, azaz gyerekfül, mégis jellemző: Jókairól rosszat nemigen hallhatott senki.

És akkor mit gondoljunk Arany Jánosról, akinek most, születése 220. évfordulóján emlékéve kezdődik? Vajon már maga a neve is nem jelzője-e egyben, azzal, hogy az arany szó önmagában is jelképes értelmű: az érték, a minőség, a hétköznapiakon túli ragyogás képzelet társul hozzá? Azt hiszem, hogy igen, és bármilyen méltatlan, de talán leírható (Petőfi is megtette), hogy Arany – arany. Olyan természetesen, hogy észre sem vesszük, ahogy soká az is magától értetődött, hogy költészetünk nemzetépítő és megtartó erő, és hogy ennek egyik pillére (aranyfedezete) Arany életműve. Az emigrációba kényszerült Cs. Szabó László számára Arany költészete olykor magát a hazát, az otthonot jelentette, akinek költői-nyelvi gazdagságában megmártózva kapta vissza a magyarságba vetett hitét, és ezért mondta Arany kötetéről, hogy az a magyarok Tórája lehet, ami összefogja a diaszpóralétbe zuhant nemzetet. De megélhetjük Aranynak ezt a fényét itthon is, hiszen a *Toldi*, a *Családi kör*, a *walesi bárdok* sorai még azok számára is ismerősek, akik – mondjuk így – éppenséggel nem jegyezték el magukat a magyar költészetrel, esetenként szövegértési gondokkal küszködnek, és bizonyára elfogadhatatlan eredményeket mutatnak a PISA teszten...

Ezek a versek ott élnek az iskolaviselt magyarokban. Arany sorai eljutnak mindenhova, „lefelé” és „fölfelé”. „*Élvezi nem, kor vegyesen: / Az együgyű is érti részben / De a tanult sem teljesen.*” – írta maga Arany *A jó öreg úrról* című versében. Azt hiszem, az ő költészetét sem lehetne pontosabban jellemezni. De e sorok előtt az áll, hogy „*Egy oly remek könyv mássa volt ő, / Minőt – évezredben alig – / Nagy bölcs teremt, vagy égi költő.*”

Arany mindkettő. Egy személyben nagy bölcs és égi költő. Megszólít mindannyiunkat, sokféleképpen, de mindig a maga hangján. És mindenkit megajándékoz valamivel.

Közben ez az első pillantásra-hallásra befogadhatónak, áttetszőnek mutatózó költészet tele van titokkal. Kimeríthetetlen, mint mindaz, amit lángelme teremt. Elmondja, fülünkbe-szívünkbe-elménkbe lopja a magyar múltat és jelent, hunokat és a szép Enéh fiait, Toldit, Nagy Lajost és Bencét, a hídatatók haláltáncát, idillt és a halottakat lesve vijjogó saskeselyűket, elringat és fölkar, akár egyszerre is. Elénk rajzolja azt, amit a lélekről ismerhetünk (*Ágnes asszony*), de még azt is, amit talán nem is akar, mert nem tart illendőnek megmutatni. Alig hinném, hogy éltebb korában ne tudta volna, mit jelent, ha egy születésétől „vézna, ügyetlen a testi dologra” (ahogyan jellemezte magát), sokat betegeskedő, alig megmaradó gyermekből lett költő éppen egy rettenthetetlen, őserjú alakot választ élete sorsfordító művének hőséül. Toldi az az eszményített hős, akiben ott van minden, amiről egy törekeny kisfiú ábrándozik. És az is, amitől fél. Ezért metszi vissza a „felnőtt” Arany az egykori álmokat. Addigra tudja: Toldi ugyan legyőzhet mindenkit, mégsem lehet a saját élete ura, sorsa alig más, mint a veszteseké. Minden diadal viszonylagos, és a végén már ő is csak *biccent okos fejével, nem remél*. És eljut a magyar irodalom sok keserves jelenete közt is az egyik legfájdalmasabbig, amikor megvonva útja mérlegét, az öreg (?) Toldi hozzákezd, hogy megássa a saját sírját...

De fölülhetjük bárhol az Arany-összest, mindenütt a húsunkba vágó és a szépségben mégis feloldozást kínáló sorokat, mondatokat, szavakat találunk. Ha Vörösmarty nyelvi és képalkotó zsenije máig ható erővel robbantja képzeletünket, Petőfi egész lényével, szertelenségével töri meg a konvenciót, Arany a rejtőzködő zseni. Zseni mindenben: lírában, epikában, műfordításban, és a szinte alig ismert prózai munkáiban (közte a nagykorúsi diákoknak szánt kis irodalomtörténetben, amely nemcsak a tárgyalt kor folyamatairól, alkotóiról kínál máig érvényes összefoglalást, hanem például szolgálhat minden idők irodalomtörténet-íróinak). Úgy mellékesen néhány rövidke sorban egyensúlyt teremt a magyar nyelv keleti és finnugor rokonságát már akkor hitvitaként kezelő táborok részgazságai között, amit aztán a *Rege a csodaszarvasról*ban költői eszközökkel ismét meg. A kései olvasó meg csak ámuldozik: honnan tudta Arany azt, amin a mai szakemberek, számtalan új ismeret, másfél száz évi kutatás eredményeinek birtokában is csak töprengenek, és a megegyezés reménye nélkül marakodnak...

Hogy ilyen világosan lásson, nem lehetett elég a maga korának tudományossága: a lángész lényeglátó képessége és teremtő ereje kellett hozzá. Arany mindent ismert, amit megismerhetett, és mindenből a legjobbat tanulta meg. Ezen túl pedig lenyűgözően tehetséges volt abban az értelemben is, hogy többet tudott annál, mint amit tanult.

Folytathatnánk, remélem, majd folytatjuk is. Hogy az Arany-emlékévé az lesz, aminek lennie kell, és tartósan figyelmünk középpontjába állítja azt az életművet, ami második évszázadában is élni segíthet, ha nem feledkezünk meg róla. Bármennyire tudjuk, hogy hanyatló korban élünk, azért magyarként abban a kivételezett helyzetben vagyunk, hogy az *aranykorba* költözködhetünk.

„KILENCMILLIÓ FASISZTÁVAL”

A magyar forradalom szellemisége és gyökerei

Kodolányi Gyula

I.

Ha George Orwell megérhette volna, 1956 az ő forradalma is lett volna. Éles szemével és nagy beleérzésével bizonyosan felismerte és örömmel üdvözölte volna, hogy egy modern nemzet ilyen példátlan egységben, egyszersmind meglepő nemeslelkűségről tanúságot téve lázadt fel.

A sztálinista Magyarország kísérlete valóban egyfajta Állatfarm gyanánt jött létre – amikor azonban lakói fellázadtak és lerázták a diktatúra béklyóit, tettüket nem pusztán bosszúvágy vezérelte, hanem az emberi méltóság helyreállítása, a testvériség megélése és egy új rend megteremtésének sürgető vágya is. Egy új rendet akartak tehát, de vágyuk nem merült ki abban, hogy egyszerűen visszahozzák a mindennapok normalitását – a dolgok metafizikai rendjét kívánták helyreállítani. Ahogy a francia katolikus filozófusnő, Chantal Delsol¹ az 1989–90-es kelet-közép-európai békés forradalmak kapcsán megállapítja: az igazi forradalmak a létrendjének helyreállítására törekszenek. Ezzel az utalással máris felvázoltuk azt a nagy történelmi ívet, amelynek egyik dicső csúcspontját 1956 jelentette, a másikat 1987–1990, kezdeteit pedig 1944–45 sokrétű magyar ellenállásában kell keresnünk.

De most térjünk vissza a magyar kommunisták borzalmakkal teli Állatfarm-kísérletéhez, amely hároméves rejtett előkészítés után, 1948-ban vette nyíltan kezdetét, hogy aztán 1956 októberében látványos kudarcot valljon. 1956-ban méltóság és nemeslelkűség jellemezte az utcákat, a budapesti és vidéki forradalmi bizottságokat, nemzeti és munkástanácsokat, de kétségkívül megmutatkozott az elszántság, a bátorság és az önfeláldozás is a barikádokon harcoló, rosszul felfegyverzett szabadsághősökben, férfiakban és nőkben, s a szovjet tankokat és páncélozott járműveket Molotov-koktéllal dobáló kamaszokban. Időnként óhatatlanul előfordultak atrocitások is a letartóztatott ÁVH-s tisztek ellen – miután azok a Magyar

Rádió környékén október 23-án éjfél-től több száz tüntetőt mészároltak le, október 25-én délelőtt pedig közel kilencszáz békésen demonstráló civilt gyilkoltak meg a Parlament előtt.² De megint csak a nemeslelkűség kerekedett felül akkor is, amikor a forradalmárok szabadon engedték a lefegyverzett szovjet katonákat.

A saját belső törvényei szerint kibontakozó forradalmat kirobbanása pillanatától elszántság és a langyos politikai kompromisszumok elutasítása jellemezte. Követelése – demokratikus pártok részvételével megtartott szabad választások, a szovjet csapatok Magyarországról való kivonása, s végül az állampolgári méltóság sérthetlensége – túlmutattak az 1953. júniusi berlini munkásfelkelés, az 1956-os nyári poznańi lázadás, majd a 68-as prágai tavasz célkitűzésein. Ennek magyarázatát nem csupán a magyar sztálinizmus legfőbb pillérét jelentő politikai rendőrség – a rettegett ÁVH – példátlan és módszeres rémuralmában kell keresnünk, hanem abban a nyolc hosszú éven át tartó lidércnyomásban is, amely a Rákosi és klikkje által kiépített rendszert jellemezte – azé a Rákosié, aki előszeretettel nevezte magát Sztálin legjobb tanítványának, s azzal dicsekedett, hogy különleges viszonyt ápol a szovjet vezetővel.

Egy anekdota szerint – melynek forrását nem sikerült beazonosítanom, ennek ellenére igen hitelesnek találom – Rákosi Mátyás egyszer, az ötvenes évek elején a következőket mondta a Kremlben, a kelet-közép-európai kommunista pártvezetők egyik zárt értekezletén: *„Elvtársak, Önöknek könnyű a dolguk – de nekem kilencmillió fasisztával kell a szocializmust felépítenem.”* Magyarország lakossága akkor alig több mint kilencmillió fő volt. A különbséget adó elenyésző hányad nyilvánvalóan a Magyar Kommunista Párt aktivista élgárdáját jelentette, egy elkötelezett elitet, amely a fejébe vette, hogy a megszálló szovjet hadsereg és a politikai rendőrség támogatásával felépíti minden idők legkegyetlenebb és legrosszabbul működő Utópiáját. Rákosi híres volt csípős humoráról, de talán maga sem volt tudatában, kijelentése micsoda kóros elidegenedésről és paranoiás rögeszmékről tanúskodik. Hát ilyen volt – egyik hivatalos jelzőjével élve – „a nép bölcs vezérének” elméje.

Ez a megdöbbenő kijelentés tökéletesen példázza a maroknyi moszkovita bolsevik csoport mentalitását, melyet Sztálin a második világháború után Magyarország élére rendelt. De vajon a Rákosi-féle klikk tényleg különbözött Kelet-Közép-Európa többi megszállt országának kommunista vezetőitől? Egy ötvenes évekbeli közkeletű mondás szerint, „a magyarok azt kapták büntetésül, amit a csehek és lengyelek jutalmul”. Tágabb perspektívából nézve sok igazságot találhatunk ebben a szellemes megjegyzésben, mely találóan foglalja össze, mit hozott Kelet-Közép-Európa számára az 1947-es párizsi békekonferencia – abszurd

szovjet területi terjeszkedést, a kétszáz éves cári álom megvalósulását, mindezt a nyugati szövetségesek jóváhagyásával.

A szovjeteknek azonban gondjuk volt rá, hogy Magyarország büntetése valódi büntetés legyen, csakugyan keservesebb, mint a csehek és lengyelek úgynevezett jutalmának szigora. Ahogy a híres jugoszláv kommunista vezető, Milovan Gyilas, a második világháború alatt Sztálinnal folytatott moszkvai beszélgetései során szerzett benyomásait összegezve megállapítja: a magyarokkal szemben Sztálinnak komplexusa volt. Egyszerre tisztelte és gyűlölte őket. Egyfelől megjegyezte Gyilasnak, hogy a magyarok (és a lengyelek), akiket erős arisztokrácia kormányzott, erős és büszke nemzet. Az erős arisztokráciát itt nyilvánvalóan tágabban, erős tradicionális elitként kell értenünk.³ Másfelől, amikor kifejtette Gyilasnak, milyennek is képzelet el a háború utáni új rendet Közép-Kelet-Európában, a magyarokról szólva kereken kijelentette: ez a kérdés egyszerűen, marhavagonokkal megoldható.⁴ Ahogy később kiderült, ez a nem oly titokzatos kijelentés arra vonatkozott, hogy megfelelő vasúti kapacitás álljon rendelkezésre ahhoz, hogy több százezer ártatlan magyart, nagyrészt civileket lehessen elhurcolni a Szovjetunióba *málenkij robotra*, „egy kis munkára” 1945 elejétől, sőt már 1944 végétől is. Ezeket a hadifoglyokat – mert helyzetüket tekintve pontosan azok voltak – dolgoztatták aztán a bányákban, a földeken, a romeltakarításban, s velük építették újjá a háborúban tönkrement szovjet ipart. Amellett, hogy ezek a deportálások kegyetlen lélektani hatást gyakoroltak a háború tépázta országra, ezeknek a magyaroknak a nagy része soha nem tért haza. Ők is bekerültek Magyarország egymillió háborús halottja közé – az elesett katonák, a Gulágon odavesztett hadifoglyok, a haláltáborokba hurcolt vagy a náci által 1944-ben lelőtt zsidók és az 1944–45-ös magyar hadszíntér civil áldozatai mellé. A *málenkij robotra* szánt transzportok tagjait sokszor célzatosan választották ki – a svábokat azért, mert németek voltak, az északkeleten fekvő Bereg vármegye magyarjait meg azért, mert azt a Szovjetunió magához akarta csatolni. Legtöbbször azonban egyszerűen az utcáról fogdosták össze vagy otthonról hurcolták el az embereket, munkaerő formájában szerzett hadizsákmányként.

Sokakhoz hasonlóan, akiknek fontos szerepük volt Budapest újjáépítésében és a közlekedés helyreállításában az 1944–45-ös ostrom pusztításai után, elektronikai mérnök apámnak is volt egy orosz nyelvű, a szovjet katonai parancsnokság által kiállított igazolványa arról, hogy jelenléte nélkülözhetetlen Budapesten. Egyszer azonban munkahelye, a Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium felé menet megállította őt egy szovjet katonai egység a Fő utcán, a lerombolt Lánchíd budai hídfőjénél. Hiába mutatta az igazolványt, a katonák betarolták egy nagy épület udvarára, ahol másokkal együtt felsorakoztatták, hogy *málenkij robotra* vigyék őket. Az

*Hősök tere, Millenniumi emlékmű 1989. június 16-án, az 56-os hősök újratemetésekor.
(Fotó: Fortepan/TM jóvoltából.)*

emberek ismerték már a csíziót: nem szabad az első sorokba állni, akkor biztosan elvisznek. Apámat, aki gyűlölte a tülekedést, egyre előrébb taszigálták. A szovjet parancsnokot feldühítette az eszeveszett lökdösődés, s egyszer csak elordította magát: „Hátra arc!”. A katonák ezután félreállították az első kétszáz embert – akiket a családjuk talán soha többé nem látott viszont. Apám, aki végül az utolsó sorok egyikébe került, épphogy megmenekült, hála a gondviselésnek, meg ösztönös visszafogottságának.

Az ilyen és ehhez hasonló történeteket azért ismerhetjük, mert hőseik életben maradtak, és el tudták mesélni őket. Sok ilyen történet maradt fenn a családi legendáriumban – a találekonyosság és a megmentő gondviselés történetei, de ezek a kivételek. Sztálin esetében valószínűleg nemcsak arról volt szó, hogy a diktátor tartott az erős magyar elittől, hanem arról is, hogy keményen elítélte Magyarországot, amiért leverte a kegyetlen 1919-es kommünt, illetve vezető rétegei határozott antibolsevista álláspontot képviseltek a két háború között. Ezért aztán Magyarországnak kegyetlenebb sorsot szánt, mint Németország többi térségbeli háborús szövetségese – Románia és Szlovákia – számára. Bizonyosan ezért esett a választása az örülten bosszúszomjas Rákosi Mátyásra, hogy ő legyen a teljhatalmú kommunista vezető a legyőzött Magyarországon. Rákosi tizenhat éven át raboskodott Horthy kormányzó börtönében lázadás büntetéért, mint szovjet ügynök. Igaz, hogy – miként arról számos megbízható forrás beszámol – Rákosi és közeli társai kiváltságos helyzetben voltak a szegedi Csillagbörtönben, kulturált komfortban volt részük és olvashattak könyveket. Igaz – ahogy Rákosi egyik börtönbeli bajtársa, Vas Zoltán később megjegyezte –, szegedi fogva tartásuk valószínűleg az életüket mentette meg Sztálin nagy tisztogatása idején, a harmincas évek végén, amikor számos magyar emigráns kommunista vezetőt végeztek ki, köztük Kun Bélát is. Igaz, hogy Sztálin lenézte Rákosit, s amikor az a háború után azt kérte, hozzák haza Horthy kormányzót Németországból, ahová a náci deportálták, s itthon háborús bűnösként állítsák bíróság elé, Sztálin kereken visszautasította. Azt mondta, tiszteli Horthyt, amiért 1944 szeptemberében személyesen folyamodott hozzá fegyverszünetért. Jellemző módon Sztálin szeretett olyan embereket használni, akiket megvetett. Rákosi szenvedélyesen bosszúvágyó ember volt, s Sztálin szemében ez tette alkalmassá a feladatra.

Köztudott, hogy a bolsevikok a szóforgatás mesterei voltak. A kifejezést – *spin master* – amerikai médiaszakértők alkották meg és vezették be a köztudatba – de vajon belegendolt-e valaha bárki is, hogy a kommunista agitációs propaganda, közkeletű nevén az „agitprop”, sokkal hatékonyabb volt, mint bármi, amit a nyugati reklámpiar és a politikai élet hírszob-

rászai valaha is kitaláltak? Ahogy Arthur Koestler utólag, kommunista éveire visszatekintve rámutatott:⁵ Lenin legfőbb találmánya és hagyatéka a kommunisták számára egy olyan ideológiai nyelv megteremtése és alkalmazása volt, mely a valóság átértékelését és elfedését célozta. Kitaláltak, s aztán újra meg újra átdolgoztak egy lebutított szókincset a barátok és ellenségek jelölésére, amellyel aztán igazolhatták az utóbbiak könyörtelen megsemmisítését. A nyelv fegyverré vált a kommunisták kezében. Bosszúból a magyar Tanácsköztársaság leveréséért, Rákosi Mátyás és köre már 1920-ban kitalálta a „Horthy-rendszer” címkét, amikor pedig Horthy még nem is szerezte meg az ellenőrzést az egész ország fölött.

Amikor Rákosit 1941-ben, a Szovjetunióval való viszony javulásának kétéves időszaka alatt kiadják Moszkvának, ő a majdani célokat szem előtt tartva továbbfejleszti az agresszív bolsevik szókincset. 1942-től rendszeresen beszél magyar hadifoglyokhoz, ekkor alkotja meg a *Horthy-fasizmus* kifejezést. Lehet, hogy a kommunista terminológia értelmében Horthy reakciós volt és osztályellenség, de soha nem volt fasiszta, náci még kevésbé. Még akkor sem, ha az országban súlyos gondot jelentettek a társadalmi egyenlőtlenségek, s a magyar vezetés, hogy megbékítse Hitlert, kénytelen-kelletlen hozott olyan törvényeket, amelyek korlátozták a zsidók jogait. Horthyt azonban, aki gyűlölte Hitlert és a nácizmust, 1944 októberében, a nyilas puccs során családjával együtt Németországba hurcolták, mert titokban fegyverszüneti tárgyalásokat folytatott a Szovjetunióval, s rádióközleményben jelentette be, hogy szakít a náci Németországgal. Miklós fiát, aki Titóval keresett kapcsolatot, előző nap elrabolta a Gestapo; és alapos a gyanú, hogy István fiának, a kinevezett kormányzóhelyettesnek 1942-es végzetes repülőbalesete is a németek műve volt. De már akkor kivívta tetteivel a nácik gyűlöletét végleg a kormányzó, amikor 1944 kora júliusában a közigazgatásban és a fegyveres erőknél szolgáló lojális emberei segítségével megakadályozta, hogy a budapesti zsidóságot német haláltáborokba hurcolják – ekkorra már tényleges hatalma nem lévén a megszállt ország többi része fölött.

Rákosi terveinek megfelelően koholmánya, a „Horthy-fasizmus” 1944 végétől kapóra jött a moszkovita magyar kommunistáknak, amikor pártjuk, mely egyelőre csupán elenyésző kisebbséget képviselt az új, demokratikus Nemzetgyűlésben, nekilátott négy éven át tartó alattomos aknamunkájának. Ez a régi köztisztviselői kar megmaradt tagjai és Horthy magyar hadseregének tisztjei ellen irányult, még akkor is, ha azok politikai előéletüket tekintve derék, náciellenes demokraták voltak. A hadjárat végső soron az egész társadalmi elit és a középosztály szétzilálását, ellehetetlenítését szolgálta. Persze az agitprop címkézési kampánya önmagában nem lett volna elég: ahogy a Szovjetunióban, úgy itt is szükség volt hozzá egy – nyílt vagy titkos – erős kézre. Ezt

a magyar kommunista párt számára elsősorban a megszálló szovjet hadsereg biztosította, mely végül egészen 1991-ig nálunk maradt. Ráadásul a szovjetek töltötték be a budapesti Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnöki tisztségét is, a Kreml erős emberével, Kliment Vorosilov tábornaggal a kormányrúdnál. Szövetségesük az új titkosrendőrség lett, amelybe annak debreceni létrejötte első pillanatától, 1944 decemberétől beépültek, s amelyet így nagyrészt ők irányítottak. A *Horthy-fasizmus* kifejezést hatékonyan vetette be a baloldali sajtó is az első és legnagyobb politikai kirakatper vádlottai, a Magyar Testvéri Közösség tagjai ellen, akiket hazaárulás hamis vádjával állítottak bíróság elé. A per legfőbb célpontjai a parlament többségét adó Kisgazdapárttal szoros kapcsolatot ápoló, illetve tiszteletre méltó náciellenes politikusok voltak, köztük Szent-Iványi Domokos, a második világháború alatti titkos náciellenes Magyar Függetlenségi Mozgalom vezetője, aki 1944. szeptember–októberben a Molotovval folytatott magyar fegyverszüneti tárgyalásokat vezette Moszkvában. A hatalmas per célja, melyben 224 embert ítéltek el, röviden az volt, hogy kiiktasson olyan kiváló és bátor hazafiakat, akik felemelheték volna a szavukat egy újabb totalitárius hatalom ellen.⁶

Később, a hidegháború kibontakozásával, 1948-tól kezdve, újabb kifejezésekkel gazdagodik a kommunista agitprop orwelli szótára. A papok immár magától értetődően a *klerikális reakció hívei*. Bárkiből, aki szálka a kommunisták szemében, *burzsoá elem, osztályidegen, imperialista ügynök, szabotőr és kulák* válhat. Az utóbbi címkék különösen akkor szaporodnak meg, amikor a kommunista rablógazdálkodás 1950-re katasztrofális áru- és élelmiszerhiányt, s így éhínség közeli állapotot eredményez egy olyan országban, amely európai viszonylatban még 1945-ben is rekordtermést takarított be. Azért nem lehet többé jó minőségű cipőt kapni, mert *szabotőrök* tevékenykednek a gyárakban és a kereskedők között, s azért nem lehet kapni vajat és tojást, mert a *kulákok* felhalmozzák és elrejtik. 1950-ben sok zsidót, a náci rémuralmat túlélte egész családokat deportálnak a városokból messzi vidéki gazdaságokba, más *osztályidegenekkel, arisztokratákkal, horthysta és burzsoá elemekkel* együtt, akiknek hátra kell hagyniuk lakásukat és minden holmijukat, hogy azután kényszermunkára fogják őket. Ez volt a hírhedt „kitelepítés”. Később már nem is a felső- és középosztály a célpont – bárkire, bármilyen származású is, rásüthetik a bélyeget, hogy a Rákosi-rendszer ellensége. Egy szó, mint száz, a magyar sztálinizmus nyolcéves uralma alatt, de legfőképp 1948 és 1953 eleje között, 600 000 magyar ellen indult büntetőeljárás – akik közül sokakat őrizetbe vett és fogva tartott a rendőrség vagy a bíróság –, egy kevesebb mint tízmilliós lakosú országban. Ha a büntetéssel sújtott polgárok számához hozzávesszük a családtagokat is, több mint kétmillió érintettel számolhatunk.

II.

Nem csoda hát, ha 1953. március 5-én a magyarok szinte egyöntetű megkönnyebbüléssel fogadják Sztálin halálhírét. Másnap az iskolában egyperces néma felállással kellett erről megemlékeznünk, s osztálytársaim többsége lehajtotta a fejét – no, nem a szomorúság miatt, hanem hogy palástolják megkönnyebbülésüket vagy őszinte örömeiket.

Az utcákon is többperces néma megállást rendeltek el, amire a felnőttek is hasonlóan reagáltak, néhány hisztérikus párttagot kivéve, akik színpadias zokogásban törtek ki félistenük halálhíre hallatán.

Az új szovjet vezetés, jöllehet sok kérdésben megosztott volt, felismerte, hogy a kommunista birodalom mély válságba került. Rákosi Mátyást egy magas rangú delegáció élén Moszkvába rendelték. Június 13-án Lavrentyij Berija, akinek valószínűleg része volt Sztálin halálának kitervelésében, de legalábbis siettetésében, nyersen leváltotta Rákosit elvtársai előtt, fejére olvasva „személyi kultuszát”, s őt okolva az abszurd mértékben központosított magyar gazdaság összeomlásáért. Berija egyúttal bejelentette, hogy a kommunista Magyarország új vezetője Nagy Imre lesz, aki a küldöttségben miniszterelnök-helyettesként vett részt.

Ezt a pillanatot ragadja meg tökéletesen Peter Unwin elkötelezett, mégis józan ítéletű Nagy Imre-monográfiája, a *Voice in the Wilderness*.⁷ A könyv lényegre törő részletességgel rajzolja meg Nagy Imre személyiségét és pályafutását. Unwin két ízben szolgált Ófelsége diplomatájaként magyarországi kiküldetésben, egymástól sokévnnyi különbséggel, először követségi harmadtitkárként, majd nagykövetségként a Kádár-rendszer alatt. Nagy történelmi műveltségű, brit humorú, közvetlen embernek ismerem meg Unwint, aki pályáján egyre magasabbra emelkedve kiválóan eligazodott a legmagasabb szintű politikai döntéshozatali folyamatok összefüggéseiben. A magyar társadalom széles köreivel ápolt kapcsolatokat, fittyet hányva arra, hogy ezzel sérti-e a kormány érzékenységét, elmélyült ismereteket szerzett a jelenről és múltrol egyaránt. Sok olyan magyart ismert, akik közel álltak Nagy Imréhez, vagy részt vettek a forradalomban.

Szent-Iványi Domokos szintén beszámol a Nagy Imrével kapcsolatos benyomásairól angol nyelvű visszaemlékezéseiben, melyeket az 1944 őszen és telén folytatott moszkvai fegyverszüneti tárgyalásokról írt. Szent-Iványi ezekben – Unwin későbbi elemzését igazolva – félszeg, hallgatólag, jelentéktelen külsejű emberként jellemzi a majdani mártír miniszterelnököt.⁸

Nagy Imre több alkalommal is részt vett a moszkvai tárgyalásokon, melyeken a moszkovita magyar különítmény többi tagjával – köztük Gerő Ernővel, Vas Zoltánnal, olykor Rákosi Mátyással – együtt

a tárgyalóasztal túloldalán foglalt helyet, Molotov, Gyekazonov és Kuznyecov marsall mellett. A végeérhetetlen tárgyalásokon a felek többek közt kidolgozták Magyarország új politikai berendezkedését, és elosztották a kulcspozíciókat a demokratikus pártok között arra az időre, ha a szovjetek majd hamarosan győzelmet aratnak a náci német hadsereg fölött. Nagy Imre már valószínűleg akkor is mély gyanakvással szemlélte a Rákosi-féle klikket, amelynek, dacára kommunistaként Moszkvában töltött tizenöt éves száműzetésének, nem volt a tagja. Ez lehetett az oka, hogy Szent-Iványi egy szót sem hallott tőle a tárgyalásokon.

Nagy tétova, de megfontolt és kitartó ember volt, aki jól tudta, milyen gonosz Rákosi, s feltehetőleg évekig várt a megfelelő pillanatra. A középosztálybeli Rákosi-csoporttal szemben ő szegényparaszti származású volt, aki sorkatonaként harcolt a Monarchia hadseregében. Oroszországban, hadifogolyként lett kommunista, s a polgárháborúban is részt vett a bolsevikok oldalán. 1945-től több fontos pozíciót töltött be Magyarországon, az ő irányításával hajtották végre például a földreformot és a mezőgazdaság szövetkezetesítésen alapuló modernizációját. De nem tartozott a hatalmi maghoz, nem vett részt a kommunista állam kényszerítő mechanizmusainak működtetésében sem. Megpróbált ésszerűséget és szakértelmet vinni a mezőgazdasági termelés központi tervezésébe, emellett ismert volt patriotizmusáról – már amennyire a kommunista vezetés egy elővigyázatos tagja ezt kimutathatta.

Most azonban, a Berijától és Malenkovtól – a Kreml akkori fő reformereitől – kapott felhatalmazás birtokában, Nagy Imre egyszeriben megmutathatta valódi természetét. Különös koncentrációról és energiáról tanúbizonyságot téve, meghirdette az „új szakaszra” vonatkozó politikáját. Július 4-e sokak számára a magyar történelem egyik emlékezetes napja marad. Noha hivatalosan nem ünnepnap, mindenki, aki akkoriban már eszmélkedett, jól emlékszik 1953. július 4-e estéjére. Ragyogó, meleg nyári nap volt, tipikus július eleji kánikula. Ahogy tizenkét évesen hazafelé igyekeztem az esti sötétségben, emlékszem, a városban tárva-nyitva álltak az ablakok, hogy bejőjön rajtuk egy kis hús szellő, s mindegyiken át Nagy Imre miniszterelnöki szűzbeszéde hallatszott a rádiókból, amelyeket sokszor az ablakpárkányra tettek ki. Kissé érdes, de kellemes és szerény hangja volt, mely őrizte enyhe somogyi tájszólásának bensőséges felhangjait. A londoni száműzetésben élő és a Szabad Európa Rádióknak dolgozó kiváló magyar esszéistát, Szabó Zoltánt idézve, oly sokévnnyi kommunizmus után hihetetlen dolog történt: egy emberi hang szólalt meg a Parlamentben, mely igazi emberekhez beszélt. Egy magyar a magyarokhoz. A kommunizmus doktrínája akkor, abban a pillanatban erkölcsileg és intellektuálisan is megbukott Magyarországon – jóllehet

*II. János Pál pápa (Köztársaság) tér 26., a Budapesti Pártbizottság székháza.
(Fotó: Fortepan)*

a hatalom világában továbbra is velünk maradt, hogy roskadtában még harminchét évig gyötörjön minket.

Különös, hogy egy őszinte és meleg, egyszerű nyelven megszólaló hang képes legalább annyira – ha nem még jobban – megváltoztatni a világot, mint a szavak, amelyeket kimond. Szabó Zoltánnak igaza volt: Nagy Imre ezt teremtette meg mindjárt az első nyilvános megszólalásával: hitelességet és szavahihetőséget, egy hazug világban. A hazudozás világában. Talán – teszi hozzá Szabó – Nagy Imre nem is tudta, milyen óriási hatást gyakorolt az országra ezzel a beszéddel és a hangjával. Az emberek szívéhez és igazságszomjához szólt, s ezzel a pillanattal a mártírhálal felé vezető úton is végzetesen elindult, jóllehet kommunista párti politikus maradt, aki érzelmileg még sokáig – egészen 1956. október végéig – kötődött a pártjához.

Nagy Imre elvtársai szűk körében, a párt központi bizottságának elhúzódozó, 1953. június 27–28-i értekezletén már kifejtette – természetesen mint „hithű marxista-leninista” –, hogy Magyarország rendőrállammá vált, kormánya pedig a kommunista pártot szolgáló „árnyékormány”. Követelte, hogy a párt – a pártzsargon egyik kedvenc, az igazi vagy szín-

lelt kommunista reformok idején alkalmazott frázisával élve – gyakoroljon „önkritikát”.

Magában a történelmi parlamenti beszédben, július 4-én, Nagy ígéretet tett rá, hogy helyreállítja a törvényességet, azaz megtöri a rendőralmat, s a gyűlölt AVH-t, Rákosi politikai rendőrségét belügyminisztériumi felügyelet alá vonja. A politikai foglyoknak részleges amnesztiát ígért, valamint a deportálások és a kényszermunka megszüntetését, illetve vallási kérdésekben nagyobb türelmet. Az életszínvonal meredek emelkedésével, valamint a gazdaság szerkezeti átalakításával kecsegtetett. Azt tervezte, leállítja a költséges nehézipari beruházásokat, és ami a legfontosabb, átalakítja a mezőgazdaság-politikát, könnyítve a parasztság terhein, például a képtelenül magas terményadón, egyúttal biztosítja a parasztnak a jogot, hogy ha akarnak, visszatérhetnek az egyéni gazdálkodáshoz. Szavahihetőségét erősítendő, gondoskodott róla, hogy legsürgetőbb és legfontosabb reformjait egy hónapon belül kivétel nélkül törvénybe iktassa a parlament.

A hatás megjósolható volt: hatalmas megkönnyebbülés az egész társadalomban. Nagy maga is élvezte a nyitást, örült, hogy lépései nyomán hamarosan az élet minden területén kivirágzik a remény, az önbizalom és a társadalmi tenni akarás, jöllehet a tervezett reformok jó részének megvalósítása időbe telt, s a hatalom számos bugyrában ellenállásba ütött. A politikai foglyok szabadon bocsátása szintén nem ment máról holnapra – a még Rákosi által bebörtönzött Kádár János szabadlábra helyezése például egy egész éves jogi hercehurcába telt. A túlkapásokban túl sok olyan ember vett részt, aki még mindig fontos pozíciót töltött be. Az ország nyilvánvalóan megértette a játékszabályokat, s Naggyal együtt betartotta őket: a bonyolult helyzetben a siker záloga a fokozatosság. Az országon ugyan végigsöpört az új keletű szőlásszabadság friss szele, s a sztálinista múlt bűneiről is széles körben lehetett beszélni, de az indulatokat azért kordában tartották.

Valójában a szovjetek okozták a bajt, ami aztán az 1956. októberi forradalomhoz vezetett. Nyilván a szüntelen moszkvai beharcoknak is volt köszönhető, hogy a szovjet vezetésben elterjedt az a nézet, miszerint Nagy Imre „új szakasza” túl gyors és túl veszélyes. 1955 elején a Kreml úgy döntött – Rákosi párton belüli erős bázisának támogatásával, élén a vészjósló szürke eminenciással, Gerő Ernővel –, hogy Rákosit vissza kell helyezni a hatalomba. Nem törődtek a szabállyal, amit számos politikai gondolkodó leszögez: ha egyszer hagyjuk felforni a vizet, valahogy ki kell eresztetni a gőzt. Ráadásul Rákosi sem tanult semmit a bukásából. 1955 tavaszán azzal tért vissza a hatalomba, hogy személyes bosszút áll, noha a szovjet birodalomban már nem lehetett visszafordítani a reformokat, s a sztálinizmus is immár szitokszóvá vált. Nagy Imre hajlandó volt

önkritikát gyakorolni, de a pártvezetéshez intézett levelét nem tekintették elég alázatosnak, ezért kizárták a Magyar Dolgozók Pártjából. Egymás után két szívrohamot kapott, melyek után csak lassan épült fel, s a magánéletbe húzódott vissza. Mégsem tagított. Feljegyzéseket írt arról, hogy reformjai megvalósíthatóak és a marxizmuson alapulnak. Ekkorra egész csoportnyi reformkommunista értelmiségi és politikus gyűlt köré, a párt úgynevezett revizionista szárnya, akik a vezetőjüknek tekintették.

III.

1955–56-ban Magyarországon a feszültségek olyannyira felerősödtek, hogy a szovjeteknek ismét közbe kellett avatkozniuk. 1956 júniusában Rákosit végleg félreállították, s a régi cári gyakorlathoz híven, a Szovjetunió ázsiai területére számúzták. Ám Anasztáz Mikoján Nagy Imre helyett Rákosi rossz szellemét, a fakó, keményvonalas apparatcsik Gerő Ernőt nevezte ki miniszterelnökké. Ez súlyos hiba volt – az egész magyar nép arculcsapása –, ami hasonló ballépések egész sorát vetítette előre.⁹

A júniusi poznańi felkelés fejleményei és a varsói feszültségekről szóló hírek megadták a kezdő lökést Magyarországnak egy jelentős ellenzéki megmozduláshoz – s október 23-án délután valóban hatalmas diáktüntetések bontakoztak ki Budapesten és a főbb vidéki városokban, melyeket a lengyel nép iránti rokonszenv hívott életre. Ezeken radikális követeléseket fogalmaztak meg a magyar nép nevében, alkotmányos és politikai változást szorgalmazva. Aznap este, amikor a Magyar Rádió épületénél a tüntetők azt követelték, olvassák be a rádióban a magyar fiatalság politikai követeléseit tartalmazó kiáltványt, a politikai rendőrség a fegyvertelen tömegbe lőtt – mire a Rádió háztömbjénél fegyveres összecsapások robbantak ki. Gerő „katonai bizottsága” magyar katonákat rendelt ki a helyszínre, akik átadták fegyvereiket a demonstrálóknak, s néhányan bekapcsolódtak a Rádió ostromába is. Ugyanekkor egy hatalmas, lelkesült tömeg ledöntötte a Városligetnél álló hatalmas Sztálin-szobrot, szétvágott darabjait pedig a Belvárosba vonszolta. Ezzel spontán módon és vezetők nélkül kitört a magyar forradalom.¹⁰

Utólag úgy tűnik, egyesek valóban terveztek valamit, de nem olyan lépésekben, ahogyan az események végül alakultak. Több bizonyíték is amellett szól, hogy a moszkvai és budapesti keményvonalas vezetők nyáron úgy döntöttek, kirobbantanak egy kisebb konfliktust, hogy ennek ürügyén végre eltávolíthassák a Pártból a Nagy Imre-féle frakciót, egyúttal móresre tanítsák a közmondásosan forrófejű magyarokat. Egy másik stratégiai céljuk ezzel az lehetett, hogy ürügyet fabrikáljanak arra, hogy

az osztrák államszerződést megszegve nagyobb állandó katonai jelenlétet vezessenek be Magyarországon, amely kapuként szolgált Jugoszlávia, Ausztria és Olaszország felé. Az amerikai légi felderítés felvételeinek egyértelmű tanúsága szerint nyáron szovjet páncélos hadosztályokat vezényeltek Ukrajnába és Romániába, melyek hatalmas félkörben foglalták el állásaikat a magyar határ mentén. S mi mással lenne magyarázható, hogy Szerov tábornok, a KGB vezetője, nyáron megjelent Budapesten, ahol Jurij Andropov nagykövet álnéven mutatta be őt a budapesti rendőrfőkapitánynak, Kopácsi Sándornak, mint a szovjet nagykövetség új katonai attaséját?¹¹ Andropov jelentősegteljesen azt tanácsolta a reformista Kopácsinak, hogy az elkövetkező hónapokban minden kényes kérdésben konzultáljon az új attaséval. El tudjuk képzelni, hogy a CIA-tól Allen Dulles álnéven hónapokra Nyugat-Németországba költözik, mondjuk egy keletről várható katonai fenyegetés miatt?

Nyilván a provokáció is szerepet játszott a magyar indulatok feltüzezésében – a végeredmény azonban, a Magyarországon állomásozó szovjet hadsereg egységeit megszegyenyítő fegyveres forradalom, bizonyosan nem szerepelt a kremlbeli manipulátorok és Gerő számításaiban. Ennyit azokról a politikusokról, akik előszeretettel tetszelegnek a történelem mérnökeinek szerepében. Igaza van tehát Hannah Arendtnek s a forradalom vezető politikusainak, akik szerint a forradalom nem egyszerűen egy provokációra adott reakció volt – a lélek és a közösségi bölcsesség hatalmas hulláma söpört végig egy egész nemzetet, ami egyedülálló eseményként vonult be a modern történelembe.¹²

Itt most nincs mód és fölösleges részletesen ismertetni a forradalom és szabadságharc eseményeit, mely október 30-ára győzedelmeskedett. A politikai megoldást kereső Gerő és kétségbeesett elvbarátai október 23-án este visszahozták Nagy Imrét a miniszterelnöki székbe. Nagy azonban, aki szabadságáról tért vissza, túlzott óvatosságból bántóan melléfogott, s kínos hangot ütött meg a Kossuth téren reá váró, több százezres tömeg előtt késő este. „Elytársak!” – kezdte beszédét erőtlen hangon, amit aztán ki is füttyült a közönség. Nagy nem állt még készen egy kommunistaellenes forradalom elfogadására, noha reformista értelmiségiekből álló köre határozottan efelé orientálta. Az elkövetkező napokban Nagy többször is tűzszünetet hirdetett, amit egyik oldal sem tartott be, közben pedig kormányát átalakításán dolgozott, illetve a két „liberális” kreml-i küldöttel, Mikojánnal és Szuszlovval tárgyalt, akik rendszeresen ingáztak Moszkva és Budapest között. Nagy, aki nyilvánvalóan a bizalmukat élvezte, arról próbálta meggyőzni őket, hogy bizonyos engedményekkel, a legsürgetőbb nemzeti követelések teljesítésével meg lehet békíteni a harcolókat, és békés kiutat lehet találni a zűrzavarból.

Kerepesi út, a dísztribün a Budapesti Államrendőrség (ma a Készenléti Rendőrség) laktanyájában, az államvédelmis sorkatonák esküteletekor, 1950-ben. (Fotó: Fortepan/Magyar Rendőr jóvoltából.)

Október 28-án, írja Unwin, „Nagy addigi legjelentősebb rádióbeszédét mondta el. Tűzszünetet hirdetett; a szovjetek azonnali kivonulását ígerte Budapestről, illetve tárgyalásokat a szovjetek Magyarországról való teljes kivonulásáról; valamint az ÁVH megszüntetését, amint helyreáll a rend. Október 29-én még tovább ment, és azonnali hatállyal feloszlatta az ÁVH-t. Ezekkel a nyílt állásfoglalásokkal végre sikerült felhívnia magára a figyelmet, s leköüzdenie a vezetés és a felkelők közt tátongó szakadékot.” Október 30-án Mikoján és Szuszlov az egész napot Budapesten töltötte, „magukkal hozva a Kreml nyilatkozatának szövegét” a szocialista államokkal való viszony megváltozásáról. Amikor „elutaztak Budapestről, Mikoján és Szuszlov támogatásukról biztosították Nagy kormányát és azt a döntésüket, hogy többpárti kormányt alakítanak”.¹³

A Kreml hozzáállása azonban drámai fordulatot vett azon az éjszakán, amikor Mikoján és Szuszlov hazafelé repültek. A mérleg nyelve a keményvonalasok felé billent, illetve a hadsereg azon vezetői felé, akik a budapesti utcákon elszenvedett megszegyenítő vereségeik miatt bosszúra szomjaztak. „Eldőlt tehát – összegzi Unwin –, hogy a magyar forradalmat erőszakkal kell levern. Valószínűleg fölmerült, hogy Nagyot el lehetne választani a forradalom vezetőitől, s talán még egy szovjet

parancsoknak engedelmeskedő kabinet élére is ki lehet nevezni.” Ám végül kiderült, hogy az ember, akit el lehet választani, Kádár János lett, aki egyszer csak eltűnt Budapestről.¹⁴ Nagy Imrét most már az a hír sem zökkentette ki, hogy október 30-ától újabb csapatok özönlenek az országba, s ezzel végképp elindult a mártírhalál felé vezető végzetes útján. A hét utolsó napjain végig a demokratikus koalíciós pártokkal tárgyalt egy új népképviselői kormány összetételéről, valamint az új rend létrehozása iránt elkötelezett különböző társadalmi csoportok és forradalmi tanácsok képviselőivel, miközben Király Béla tábornok egy újonnan létrehozott Nemzetőrségben egyesítette a felkelő erőket. November 4-én, vasárnap hajnalban azonban a szovjet erők megkezdték a Forgószél-hadműveletet, azaz általános támadást indítottak az ország és a főváros ellen, nagyobb páncélos erővel, mint annak idején, 1940-ben a Párizst elfoglaló német hadsereg. Ez volt a forradalom végének kezdete – a katonai hadműveletek és a politikai megújulás szintjén legalábbis.

A magyar forradalom azonban épp ebben a végzetes pillanatban borult virágba. Nem csupán a magyarok között, akik az elkövetkező hónapokban a fegyveres és békés ellenállás minden formáját kipróbálták – keményen tárgyaltak, tüntettek és tiltakoztak a Kádár-rendszer ellen, mely csak lassan, 1957 tavaszára tudott talpra állni. E forradalom lelke virágot hozott minden magyarban, akik átértékelték azt, de a nagyvilágban is mindenkinben, aki velünk együtt megértett valamit lényegéből. A szellem világosságának ez a virága sosem hervad el.

Ahogy az elején írtam, George Orwell ezt biztosan felismerte volna, de sajnos már nem élt. Ám ott volt Albert Camus, az emberi szabadság másik megvesztegethetetlen szószólója, akit Jean-Paul Sartre és barátai kiközösítettek, amiért keményen szót emelt a szovjet agresszió ellen, s elítélte a Nyugat erkölcsi és politikai kudarcát, azt, hogy nem tette meg, amit pedig megtehetett volna a forradalmárokért és az országért.¹⁵

De most hadd idézzem fel inkább a szabadság egy másik teoretikusának 1957-ben lejegyzett néhány mély gondolatát. A magyar forradalomról írott részletes és alapos felkészültségről tanúskodó elemzésében, *A totalitarizmus gyökerei* utószavában Hannah Arendt a következőket írja: *„Igazi esemény volt ez, amelynek történelmi helye nem függ győzelemtől vagy vereségtől: nagyságáról a rákövetkező tragédia kezekedik. Ami Magyarországon történt, az sehol másutt nem következett be, s a forradalom tizenkét napjában több volt a történelem, mint a megelőző tizenkét évben, amióta a Vörös Hadsereg »felszabadította« az országot a náci uralom alól.”*¹⁶

Hannah Arendt ámulattal jegyzi meg – egyébként Illyés Gyulának, a magyar forradalmi értelmiség egyik vezetőjének 1956-ban írt titkos naplójegyzeteivel¹⁷ kísérteties összhangban –, hogy a forradalmat az indoktrináció elsődleges tárgyai, a kommunista rendszer kiváltságos rétegei robbantották ki: baloldali értelmiségiek, egyetemisták és munkások, vagyis a kommunista élcsapat: „nem a saját vagy honfitársaik anyagi nyomorúsága hajtotta őket, hanem egyedül a szabadság és az igazság”. Ez, teszi hozzá, „végső bizonyítéka annak, hogy az emberi természet nem változik, hogy a nihilizmus hiábavaló, s hogy [...] a szabadság és az igazság utáni sóvárgás mindörökké feltámad az emberi szívben és lélekben”.¹⁸

Ugyanezzel a – Chantal Delsol metafizikai megállapítását megelőlegező – derűlátó attitűddel arról is elmélkedik, hogy a spontán forradalmakban, kezdve az európai 1848-cal, a rendet mindannyiszor polgárok szabadon összeverődött csoportja hozta létre. Sőt, a spontán módon megalakult forradalmi és munkástanácsok józan és leleményes működése olyan csoda volt, mely méltán lett az 1956-os forradalom egyik nagy társadalmi vívmánya.

Ebben jól tetten érhető a történelmi mélyáramok működése. Ha megnézzük, hogy kik vettek részt a forradalom közéletében, a harmincas évek reformmozgalmi nyomán megszülető magyar politikai közép számos kiemelkedő vagy kevésbé ismert figuráját találjuk közöttük. Ők mozgatták az 1944-es titkos náciellenes hálózatok és mozgalmak szálait, 1945 és 1948 között ők irányították a demokratikus pártok megszervezését és az újjáépítést, és 1990-től – lelkükben 1956 nem halványuló emlékével – ők vagy leszármazottaik, barátaik játszották a legfontosabb szerepet az új demokrácia megteremtésében. Talán nem mond ellent Hannah Arendt kijelentésének, ha megállapítjuk, hogy ez a vonal erősödött hatvan éven át, egészen napjainkig, dacára a kommunista rémuralom megtorlásainak, a forradalom után 200 000 emigráns elvesztésének, s a Kádár János-i „liberális” szocializmus harmincéves kábulatának.

Arendt rámutat továbbá, hogy a magyar forradalom szellemisége egyedülálló módon kovácsolta össze az egész nemzetet: „A magyar forradalomban az a meglepő, hogy nem került sor polgárháborúra. A magyar hadsereg ugyanis órák alatt felbomlott, és a diktatúrát néhány nap alatt megfosztották minden hatalmától. Nem volt a nemzetnek egyetlen csoportja vagy osztálya sem, amely szembeszállt volna a nép akaratával, míhelyt az ismertté vált és az utcákon nyilvánosan megfogalmazódott. Hiszen az ÁVH tagjai, akik mindvégig lojálisak maradtak, nem alkottak sem külön csoportot, sem osztályt; alacsonyabb rangú képviselőit a lakosság legaljából verbuválták: bűnözők, náci ügynökök, a magyar fasiszta párt erősen kompromittálódott tagjai közül, a magasabb rangú tisztek pedig moszkvai ügynökök voltak, azaz olyan orosz állampolgárságú magyarok, akik NKVD-tisztek parancsnoksága alatt álltak.”¹⁹

Ennek az 1957-ből származó elemzésnek, mely az ENSZ ugyanabban az évben kiadott különjelentésével cseng össze, súlya van, szerzőjének közismert tisztessége és szavahihetősége okán. Azért is különleges jelentőségű ez az írás, mert a szovjet és kádári propaganda a kezdet kezdetétől fasiszták, antiszemiták, reakciósok és imperialisták lázadásának bélyegezte a magyar eseményeket. Ez a vád megdőböntő módon mind a mai napig elhangzik az ÁVH-s szubkultúra leszármazottainak egyes artikuláltabb tagjai részéről, s hallható mostanában is, a magyar forradalom hatvanadik évfordulója alkalmából megszólaló orosz televíziós kommentátoroktól.

De most tegyük félre az értelmiségi élvonal – Arendt, Camus, Silone, Gyilasz, Madariaga, E. E. Cummings és T. S. Eliot – erkölcsi és szellemi támogatásának közismert megnyilatkozásait, s idézzünk a szárnyait bontogató költőzseni, Sylvia Plath egy 1956. november 6-án kelt leveléből, melyet Bostonban élő anyjának írt, s amelyben beszámol az oxfordi diákok – köztük vőlegénye, a másik hajdani költőóriás, Ted Hughes – lelkiállapotáról: *„[A] magyar és a szuezi ügy szörnyen lesújtott. Miután tegnap elolvastam az utolsó Magyarországról küldött szavakat, mielőtt az oroszok átvették volna a hatalmat, kis híján rosszul lettem fogott el [...] Úgy éreztük, az egész világ [...] megbolondult, dühöngő örült módjára viselkedik. Nagy-Britannia eszelősen reménykedik a gyors sikerben [...] túlharsogva a magyarok őszinte segélykiáltását, ami undorító. Ezzel elveszi a lehetőséget a Nyugattól, hogy számon kérje az oroszokon a magyarok ügyét. Eden voltaképp a magyarok meggyilkolásához asszisztál.”*²⁰

Plath élesen érzékeli Anthony Eden vak, tébolyult önteltségét, mely tragikus módon leszűkítette a Nyugat mozgásterét a tekintetben, hogy tompítani tudja a Magyarország elleni szovjet megtorlás brutalitását. Plath az erkölcsi magaslatokról megszólaló „új generáció” hangját képviseli, amely a történelem drámai pillanataiban mindig fölötte áll a politikusok pragmatikus bölcsességének, s az események valódi – mondjuk úgy, metapolitikai – jelentését fejezi ki. Ebben az értékelésben egy generáció hirtelen nagykorúvá válásának lehetünk tanúi, egy olyan lelki pillanatnak, melyet a politikailag még ifjabban eszmélő John O’Sullivan a *Hungarian Review* 2016. szeptemberi számában²¹ megjelent esszéjében örökített meg. E generáció legkiválóbb képviselői formálták Nyugaton a *mérsékelt politikai közép* hagyományát és *szellemiségét* az 1980-as, 90-es években. Számomra ezek az 1956 októberéről és novemberéről szóló emlékek különösen szívet melengetőek, mert az 1990-es évek elején, Antall József főtanácsadójaként a miniszterelnök oldalán eszmecserék és hivatalos találkozók során olyan vezetők szájából hallottam, mint Kohl kancellár, Chirac majdani francia elnök, akkori párizsi polgármester, Havel elnök és számos len-

gyel politikus: az 1956-os magyar forradalom különösen jelentős szerepet játszott szellemi fejlődésükben. Az első pillanattól e hagyomány örökösiként kezeltek bennünket, s ez kedvező hangulatot teremtett, ami magától értetődővé tette Európához való politikai visszatérésünk folyamatát. 1956 tehát, mint lelki konstelláció, rendszerváltoztatásunk oltalmazója lett, nemcsak szívünkben és elménkben, hanem a nemzetközi politikában is. Nem túlzás azt állítani, hogy – John O’Sullivan gondolatát idézve – a jövő politikusai, akiknek politikai képzeletét 1956 ősze alakította ki, s akik 1990-re a világ vezetői lettek, azért tudták felismerni az 1989–90-es forradalmak jelentőségét, mert az 1956-os magyar forradalom által már katartikus beavatást nyertek a szabadság eszméjébe.

Az olvasónak bizonyára feltűnt, hogy írásom szinte kizárólag angol nyelvű, illetve angolra fordított forrásokra hivatkozik. Ennek gyakorlati oka az, hogy az írás angol nyelven született meg, a budapesti Danube Institute 2016 októberi konferenciájára. Olykor közhelynek számító információkat is azért közlök benne, mert a külföldi olvasókat szem előtt kellett tartanom. Azonban van mindennek egy 1956 egész utótörténetét jellemző oka is. Egyfelől, az 1956-os forradalom és szabadságharc volt a 20. századnak az a magyar eseménye, amely az egész világ vezető sajtójára és gondolkodóira hatással volt, meghatározó témája politikai és etikai diskurzusuknak a világnyelveken. Eközben a kádári rettegésből fakadó cenzori tabu itthon lehetetlenné tette az esemény lelki és szellemi feldolgozását a nemzet eszmélésében. A történet, a történetek is, amint többek közt Hoppál Mihály és Gróh Gáspár mutatott rá, csak a titkos családi legendáriumokban adódtak tovább nemzedékről nemzedékre - meglehetősen pontosan. Csak az emigráció közgondolkodói szólhattak e drámáról Camus, Arendt és Gyilasz nyíltságával, s az ő szellemi emelkedettségükhöz méltóan. Most olvashatók és hallhatók szövegeik a PIM kiállításán. Az események pontos rögzítése is rájuk hárult - az ENSZ ma is mérvadó 1957-es jelentése nagyban támaszkodott Kéthly Anna, Király Béla és Kővágó József tanúságtételére, és az *Új Látóhatár* közölt rendszeresen évtizedeken át a témába vágó tanulmányokat. Az itthoni történészek és gondolkodók 1990 után is lassan, félszegen vagy hadonászva vették birtokba ezt a témát, és a valódi diskurzus 2010 óta indult csak meg teljes felszabadultsággal - a szereplők és tanúk többségének halála után. Most kerülnek elő titkos naplók és fényképgyűjtemények. Mert féltve óvott közös titkunk ily sokáig maradt veszélyeztetett.

(A Hungarian Review angol eredetijéből fordította Németh Orsolya és a szerző.)

JEGYZETEK

- ¹ Delsol, Chantal. *Éloge de la singularité. Essai sur la modernité tardive*. La Table Ronde, Paris, 2000.
- ² A halottak számára vonatkozóan nincs megbízható hivatalos adat, ennek hiányában Jobbágyi Gábor indirekt bizonyítékon alapuló becslését fogadom el: „*Bloody Thursday, 1956: The Anatomy of the Kossuth Square Massacre*”. *Hungarian Review*, 2014. január, 70.
- ³ Djilas in: Thorpe, Nick, *The Unfinished Revolution: Power and Powerlessness in Eastern Europe*. Reportage Press, 2009, London, 33.
- ⁴ Djilas, Milovan: *Conversations with Stalin*. Penguin, London, 1969. First hardcover edition 1962. *Találkozások Sztálinnal*. [ford. Radics Viktória]. Magvető, 1989, Budapest
- ⁵ Koestler, Arthur: *Darkness at Noon*. A novel. First edition 1940. (Koestler, Arthur: *Sötétség délben*. Európa Könyvkiadó, 1988, Budapest, [ford. Bart István].) A zárójelbe tett bibliográfiai adatok a továbbiakban minden esetben az adott mű magyar kiadására vonatkoznak.
- ⁶ Szent-Iványi, Domokos. *The Hungarian Independence Movement*. *Hungarian Review – Magyar Szemle*, 2013, Budapest, 579–597.
- ⁷ Unwin, Peter: *Voice in the Wilderness. Imre Nagy and the Hungarian Revolution*. Macdonald, 1992, London and Sydney, 83–85. (Unwin, Peter: *A pusztából kiáltott szó. Nagy Imre és a magyar forradalom*. Héttorony Könyvkiadó, h. é. n. [ford. Dobrás Zsófia].)
- ⁸ Szent-Iványi, 555–556.
- ⁹ Unwin, 130. (Unwin: 113.)
- ¹⁰ Congdon, Lee – Király, Béla K. – Nagy, Károly, (eds.): *1956: The Hungarian Revolution and War of Independence*. Social Science Monographs, Boulder, Colorado, 2006. Distributed by Columbia University Press.
- ¹¹ Kopácsi, Sándor: *In the Name of the Working Class: The Inside Story of the Hungarian Revolution*. Tr. Daniel and Judy Stoffman. Foreword by George Jonas. Grove Press, New York, 1987. (Kopácsi, Sándor: *Életfogytiglan*. Bibliotéka Kiadó, 1989, Nyíregyháza.)
- ¹² Arendt, Hannah, in Congdon–Király–Nagy, 638. (Arendt, Hannah: *A totalitarizmus gyökerei*. Európa Kiadó, 1992, Budapest, [ford. Berényi Gábor].) Lásd még: Jobbágyi, Gábor: „*Provocation? – The Outbreak of the Revolution of 1956*.” *Hungarian Review*, 2011. november, 98, kk.
- ¹³ Unwin, 157–158. (Unwin: 130.)
- ¹⁴ Unwin, 163. (Unwin: 140.)
- ¹⁵ Camus in Congdon–Király–Nagy, 579–590. (Camus, Albert: „*Kádár és a félelem napja*” in Congdon, Lee – Király, Béla: *A magyar forradalom eszméi*. Atlanti Kutató és Kiadó Társulat-Alapítvány, 2001, Budapest, 444–448.)
- ¹⁶ Arendt in Congdon–Király–Nagy, 622. (Arendt: 602.)
- ¹⁷ Illyés Gyula: *Naplójegyzetek 1956–1957. Atlantisz sorsára jutottunk*. Szerk. Illyés Mária – Horváth István. Magyar Művészeti Akadémia – *Magyar Szemle*, 2016, Budapest, 34–36.
- ¹⁸ Arendt in Congdon–Király–Nagy, 627. (Arendt: 618.)
- ¹⁹ Ibid. (621.)
- ²⁰ Plath, Sylvia: *Letters Home. Correspondence 1951–1963*. Selected and edited with commentary by Aurelia Schober Plath, 1975. First paperback edition: Harper Perennials, New York, 1992, 284.
- ²¹ John O’Sullivan: „*Hungary 1956: The Awakening of my political imagination*”. *Hungarian Review*, 2016. szeptember, 101–105.

MI ERŐSEBB: A DAL VAGY AZ ORKÁN?

Sárközi György életpályája*

Sárközi Mátyás

Gyerekkor

A Szív utcában Sárközi György kitűnő eredménnyel fejezte be elemi iskolai tanulmányait. Bizonyos, hogy könyvszerető volt már gimnazista kora előtt is, Benedek Marcellnek a *Benedek Elek utolsó évei* című tanulmányáról írott recenziójában említi, 1930-ban, hogy a *Székelly mesemondó* volt „kezdő olvasókora” egyik legnagyobb könyvélménye, hiszen Benedek Elek „nem gagyogással, hanem természetes emberi hangon szólt a gyerekekhez”. Olvasta továbbá *Mackó úr utazásait*, a *Copperfield Dávidot*, Verne Gyula 1892-es képzeletserdítő *Cascabel Cézárját*, Daudet könnyfakasztó történetét, a *Kis Izét*, valamint a szivárványos *Rab Rábyt*. Felnőttkori könyvtárába megőrizte volna ezeket a könyveket, de – mint a *Nyugatban* megjelent, 1935-ös visszaemlékezésében (*Gondolatok a könyvtárban*) írja – „züllött öccse” eladogatta a köteteket utcai barátainak. (Az öccs bizonyára Sárközi Bandi volt, akinek nem egészen volt ki a négy kereke.) Más könyveket ő maga vitt eladni az antikváriumba, hogy brácsát vásároljon, megtanuljon rajta játszani, és beüljön az iskolai vonósnégyesbe. De a hangszert azután eladta, s a pénzen újra könyveket vett.

1909-ben a család áttelepült Vádra, Sárközi Vilmos onnan vonatozott be dolgozni. Anyagi okai is lehettek a költözködésnek a vidéki nyugalom vonzása mellett, továbbá szerepet játszhatott a döntésben, hogy Sárközi Józsefet és Györgyöt felvették a váci piarista gimnáziumba. Paptanárai elérték, hogy gyermekfantáziáját megragadják a keresztény étosz pozitív, humanista vonásai, egyben – a korszellemnek megfelelően – hazafiasságra nevelték. Harminchoz közeledve így tekintett vissza váci éveire *Önéletrajz* című, 1927-ben megjelent költeményében:

* (Részlet a szerző hamarosan megjelenő könyvéből.)

„Félénk fiú voltam, fukar a szóban, de kapzsi mások szavára, / Betűfaló, kíváncsi, töprengő félig megismert titkokon. / Térképeket lapoztam, utaztam képzeletben / Északra, délre, vad-nyugat fejedelme voltam, / S háremet nyitottam forró kelet valamely titkos szigetén... / Mint bimbó a burkát, rohamosan nőttem ki ruháim, / Édesapám tar fejét vakarva gondolkodott, / Honnan vegyen pénzt ennyi szövetre s anyám serény ujjakkal / Hosszabbra eresztette havonta nadrágomat. / Egy kis városban éltem ekkor, fölém fehér tornyok hajoltak, / Kik azt mondták: »nem szabad« és fekete papok, / Kik azt mondták: »nem lehet« s e sok tilalom közt / Sötét, tilos virágok burjánoztak szegény gyermek-lelkemben / Mérges szőrű, tövises, fullasztó indájú virágok... / Ó, ekkor már tudtam félni, s takaróm alá menekülve / Arcom a lágy vánkosba fúrni, hogy ne lássam / Az éjszaka szörnyeteg árnyait... S már tudtam ekkor, / Hogy két világban élek: ha jól befogom szemem, kigyulnak / Az ég lobogó, sereges gyertyái, kövér harangok zúgnak, egy vak angyal / Csodálatos, eltipró zengetéssel orgonázik / S halleluják s hüvös szárnyak lengése közt a Fény / Megárad bennem édes és nehéz izekkel, mint a hársfaméz... / S a másik élet... borus-magam vagyok / A végtelenség kútjának iszapos, sötét legalján, / A Fénytől messze zuhanva, / Fulladó gyermek, kit senki senkisémet őriz...”

Bátyja, iskolatársa, Sárközi József, 1910 telén, a szülei házassági évfordulója alkalmából, a tizenegy éves fiú verseiből, zsengeiből állított össze füzetecskét, *Vidám versek* címmel. Valóban víg versikék voltak ezek, például a cirkusz előadásáról. A színhely, valamilyen okból, Szeged: „A szegedi vásárban egy komédiás bódé áll, / »Három krajcár a bemenet« a gazda így kiabál”.

A gyerekek jó füle és jó humorérzéke volt, megörökítette hogyan jelentette be a sváb bohóc Vilma kisasszony kötél-táncát: *Gövedkezi most Filma gisazson táncza!*

Sárközi József hamarosan üzletet sejdített Gyuri öccse írásainak kéziratos füzet alakú „megjelentetésében”. Csinos, aranyfedelű, szecessziós iniciálékkal és díszítményekkel ékes válogatás volt az egy koronáért megvásárolható *Fiatal hajtások*, írta Sárközi György, mely a belső címloldán előbb a Vác, 1910. megjelölést viselte, de ez, viszköltözés miatt tollal átjavított Pest, 1912-re. Van ebben hazafias dal március 15-ről, „Mert rabok nem leszünk!” refrénnel, bús sirató Mikszáth halála alkalmából, kurta ballada Rákócziról, ki Rodostóban kuruc győzelemről álmodik, megható költemény a haldokló gyermekről, s még meghatóbb a szirének által örvénybe csalt halászelegényről.

Érdekes a kamasz fiú költői fejlődése, csiszolódása szempontjából a tavaszról szóló 1910-es, és 1915-ös versének az összehasonlítása. A tizenegy éves gyerek *Tavasz* című versikéje, bátyja egyik füzeté-

ben, a *Virágoskertben*, afféle szokvány rigmus, ilyen felütéssel: „Rügyeznek már a fák, / Itt a tavasz újra, / A kicsiny pacsirta / Vig énekét fújja. /.../” Öt évvel később, a tizenhat éves ifjú viszont már magabiztos formaérzéssel szerkeszt:

„Langyos szellő karján jött a tavasz. / Jött. Nedves réteken szaladt, / Keringőzött a fák alatt, / Napfényt kacagott, hallgatott / És sírt ezüstös harmatot. Hömpölygött a színes virág, / Színt szikrázott a napvilág. / Fickándolón, nevetgelőn / Elszéledtek a sík mezőn.
Vörös hegyből új víz fakadt, / Ugrált, táncolt a kis patak. / Ugrált, táncolt a fürge szél / És menekült a tél.” (A tavasz keringője)

1966 karácsonyán, váratlan meglepetésként, szép ajándékot kaptam Budapestről. Egy Angliába kilátogató ismerősöm Sárközi György három olyan kiadatlan költeményének a kéziratát hozta el nekem, amelyet apám, mint a Markó utcai gimnázium tanulója, osztálytársának, Szabolcsi Bencének adott. Ezek között volt az 1915-ös *A tavasz keringője*. Szabolcsi Bence, a nagy hírű zenetudós, idősödőben, „megemlékezésül” ajándékozott meg engem a lapokkal. (A másik két zsenge: *A téli hangverseny* és a hexameterekben írt *Vándorok éjszakája*.)*

A gimnazista

1912-ben Sárközi Vilmos megunta az ingázást Vác és a főváros között, a család visszaköltözött Pestre. Györgyöt a Markó utcai Főgimnáziumba iratták be. Vitte magával ebbe a jellegzetesen ötödik kerületi, javarészt polgári családból származó diákokat okító iskolába Vác és a piaristák szellemét, ám ezzel, különös korjelenségként, zsidó társak között a keresztény szeretetfilozófia megigéztjeire, *Szent Ferenc Virágoskertjének* az olvasóira talált.

Iskolatársai e csoportjában Haas Vilmos (1899–1967) volt vezéralak, jómódú gyáripáros és földbirtokos család gyermeke, aki 1922-ben Juhász Vilmosra magyarosította a nevét, kitért, és katolikus művelődéstörténészként, lexikonszerkesztőként lett ismert. A zsidóüldözés idején, Slachta Margit apácai a zárda padlásán bújtatták el. 1945 után a katolikus *Vigília* társszerkesztője volt, majd Mindszenty

* A birtokomban lévő Sárközi György kéziratokat és dokumentumokat az Országos Széchényi Könyvtárban és a Petőfi Irodalmi Múzeumban fogom elhelyezni.

bíboros letartóztatását követően Nyugatra menekült. New Yorkban a Columbia Egyetemen adott elő.

A körhöz tartozott a két Szedő testvér, László (1901–1986) és Mihály (1902–1983). Ők is kikeresztelkedtek, Lászlóból Szedő Szeverin papi néven karmelita szerzetes lett, aki néhány évet egy karthauzi kolostorban töltött, Mihályból, Sárközi György, majd felesége: Sárközi Márta életre szóló barátjából, Szedő Dénes néven ferences költő. Dénest már kisgimnazista korában elgondolkoztatta a Bazilika homlokzatán séta közben megpillantott felirat: Ego sum via, veritas et vita (Én vagyok az út, az igazság és az élet). Emlékirataiban olvashatjuk: „Kérdeztem: ki mondta ezt? Jézus Krisztus. A feszület is izgatott akkoriban. Miért ölték meg azt, aki ezt mondta?”

Egy osztályba járt Sárközi Györggyel a már fiatalon kivételes muzikalitást mutató Szabolcsi Bence (1899–1973), aki azonban nem keresztelkedett ki. Hírneves zenetudós lett, de néhány kompozíciója is ismert, Sárközi György költeményei közül többet megzenésített. (Például az 1915-ben írt *Őszi méccsest*).

1977-ben, a hatvanadik érettségi találkozón, tízen jelentek meg az életben maradottak és Magyarországon élők közül, így dr. Molnár György, a Hitelbank egykori cégvezetője, pénzügyi szakember. Az alkalom kapcsán beszélgetést folytatott vele Antal Gábor, a *Magyar Nemzet* kulturális rovatának munkatársa és a hajdani osztálytárs elmondta, hogy 1915-ben a diákok *Ifjúság* címen sokszorosított lapot adtak ki. A példányokat a később patikussá lett Vámos György osztálytársuk őrizte meg, akinek a lánya, apjától származó emlékként, magával vitte a kis csomagot amikor kivándorolt Amerikába. 1978-ban postázta Molnár Györgynek a lapról készített fénymásolatokat. Eszerint öt vers jelent meg a tizenhat éves Sárközi Györgytől az *Ifjúság*-ban, így *A tavasz keringője* mellett az *Észak felé*, *A zivatar urához* és két figyelemre méltó zsenge: a formailag kísérletező és különös fantáziára utaló *Az ősz haláltánca*:

„Már elsuhant a pompa, fény, a szín, / Végére jár a bágyadt fényű ősz. / Bús, pusztuló, halottas útjain / Arany levél keringve kergetőz.

Bús, pusztuló halottas útjain / Az Ősz siet, halálba most siet. / Utolsó útját járja, futja ím, / Nyomában csend, halott, sötét, siket.

Utolsó útját járja, futja ím, / Jajongó fák szegik a bús utat. / – Zengő zene az ágak húrjain – / S fejére hintik hervadt lombjukat.

Zengő zene az ágak húrjain – / Vad táncra kél az Ősz, a vészna váz... / Sírját süvítő szélvész túrja kinn, / A temetőben vad táncsal bokáz.

Sírját süvítő szélvész túrja kinn. / Márvány a sír. Várán a kis kereszt / Kitarja karját. – Hé, itt jó az Ősz! / A sírba száll. A teste hullaszín / S a lucskos ágra holt szemet mereszt”,

valamint a vonatzakatolás inspirálta *Száguld a vonat*:

„Repülünk, repülünk, / Fűtik a gépet, / Zakatol, zakatol / Érc keréknek.
Füst feketélik, / Síp szíve füttyöng, / Libegő, lobogó – / Röpköd a függöny.
Repülünk, repülünk, / Fűtik a gépet. / Rohanón, rohanón, / Tűnnek a képek.
Sárga az erdő, / Barna a csorda; / Jegenyék, jegenyék / Rohanó sorba!
Fehérfalú őrház – / Fehér falu tornya – / Dobogó vashíd – / Zagyva csatorna.
Repülünk, repülünk, / Fűtik a gépet, / Tűnnek a képek. / Zakatol, zakatol /
Érc keréknek”.

Molnár György, miután elolvasta Kőhegyi Zsolt monográfiáját hajdani osztálytársáról, 1978 januárjában levelet írt a költő nevelt lányának, Lukin Lászlóné született Horváth Eszternek. Ebben említi, hogy az iskolából kikerülve, rokonszenvvel figyelte Sárközi György pályájának kibontakozását, s vele utoljára zsidó munkaszolgálatostársaként, 1944 nyarán találkozott, a monori táborban. Az Amerikából számára megküldött fénymásolatok szerint az *Ifjúság* hat száma nem csak öt költeményt közölt Sárközitől, hanem *Csillag Péter* címmel folytatásos regényt, tanulmányt Dante *A pokoljáról* és kritikát Karinthy Frigyes *Találkozás egy fiatalemberrel* című írásáról.

Családi ereklyéink között fennmaradt egy füzet, amelybe a diák Sárközi 1912 és 1915 között egyrészt korai tréfás kroki-próbálkozásait, másrészt már alakuló verseit, Heine-műfordítását (*Donna Clara*), valamint az *Ifjúság*nak szánt írásait jegyezte be. Itt olvasható, 1914. szeptemberi és októberi jelzéssel a két fentebb említett háborús költeménye, *A zivatar urához*, amely záró soraiban Istenhez fordul, hogy őrizze meg a magyar katonákat, és a látomásos *Észak felé*, vérbe borult csataterекről. Tartalmazza továbbá a tizenöt éves fiútól megragadóan alapos, Babitsra is hivatkozó, hosszú Dante-tanulmányt és a nyúl farknyi Karinthy-méltatást.

Mi van még a füzetben? Önképzőkori előadásnak tűnő szövegek: elemzés *A magyar regényről* (Fáy Andrásról Herczeg Ferencig terjedően), dolgozat Moliére-ről és Gerhart Hauptmann drámáiról, egy különös novella, amelynek a főhőse a Romantika, mint személy, no meg két kemény kritika: az első – elmarasztalólag – az osztálytárs Haas Vilmos novellájáról, a másik engedékenyebben – arról, hogy mit írt Haas Vilmos Mereskovszkij Leonardo da Vinci-életrajzáról.

Immár a világháborús évek kezdetén járunk, s idővel kialakult a Markó utcai diákok körében a Babits Mihály-i pacifisták, illetve a hazafias háborúpártiak ellentéte. 1915. február 27-én a VI. osztályosok, Sárközi György szervezésében jótékony célú kabaréelőadást tartottak a Vöröskereszttel párhuzamosan működő Vörös Félhold jávára, az egyik szülő: Kerpel gyógyszerész lakásán. (Kerpel Vilmos

(1873–1939) patikus és zsidó hitközségi választmányi tag Fehér Sas gyógyszerésze a Lipót körút – ma Szent István körút – 28.-ban volt, ma is patikaként működik.) Molnár György 1978 márciusában hoztam is levelet küldött, s mellékelte a kabaré műsorát. Az osztálytársak közül ki szavalt, ki táncolt, ki sanzont vagy kuplét énekelt, hegedült vagy zongorázott (nem Szabolcsi Bence). Bemutatásra került egy ötszereplős kabaré-tréfa *Nagygyűlés az Akadémián* címmel, valamint *Panoptikum* elnevezéssel egy bohózat, mindkettőt Sárközi György írta, s az akadémiai jelenetben „Szósz” Károlyt alakította is.

(Folytatjuk)

BEJÁRT UTAK

*A kollégiumi évek**

Sárosi Bálint

Az alig négy és fél év előtti román határt már ismét román katonák őrizték, de még nem volt túlságosan veszélyes rajta átjutni. Az egyetemen, mint már sejtettem, teljes üzemben zajlott az élet. A kollégium épületében az ostrom idején kapott bomba nyomait jórészt az új igazgató, Keresztury Dezső és az ottmaradt kollégisták munkája eltüntette. Nekem már alig jutott az építkezésből. Annál több gondom volt a tanulmányi munka ritmusába való bekapcsolódással. Tekintve, hogy szakjainknak megfelelően a kollégiumban is intenzív képzést kaptunk, kollégistáknak – főleg filoszoknak (humán szakosoknak) – nem kellett az egyetemi kurzusok mindegyikére bejárni. Ha jól emlékszem, az erősen csonka második félévben én csak heti egy Tamás Lajos-semináriumra – romanisztikára – és Horváth János verstani előadásaira jártam be. Indexembe az első félévre felvett tárgyakat kollégistatársaim még távollétem alatt aláírták, s ezzel az első félév elvégzettnek volt tekinthető. (Hogy mindezek mellett és ellenére mit veszítettem én azzal, hogy a háború miatt egyetemistaságom első évében felső iskolai tanulmányok alapozására nem volt megfelelő idő és lehetőség! Ezt megelőzően gimnáziumi tanulmányaim legértékesebb utolsó három hónapja is elveszett – kínzó nyomait ennek is máig érzem.)

A kollégium mindennapjai elviselhetők, sőt számomra túlzottan is kényelmesek. Társaimmal együtt teljes ellátást kapok. Negyedmagammal két normális szobánk van: nappali (négy kényelmes íróasztallal) és hálószoba ágyakkal, tiszta ágyneművel, éjjeliszekrényekkel, ruhásszekrényekkel. A takarítást „inas” végzi; ingeinket, gatyáinkat, ágyneműnket a kollégiumban, „Juliska néni” szennyesen leadjuk, és tisztán, vasaltan megkapjuk. Igényesen elkészített és tálalt reggelit, ebédet, vacsorát kapunk – ha ez közvetlenül a háború utáni két évben szűkös volt is, s még 48–49-ben sem mondhattuk bőségesnek.

* (Részlet a szerzőnek a Nap Kiadó gondozásában megjelenő önéletrajzi kötetéből.)

Nappali szobáinkat munkához alig vettük igénybe, hiszen ott volt az óriási könyvtár, amelyben különösen mi, filoszok minden szükséges könyvet – szakkönyvet, szépirodalmat, szótárakat, lexikonokat – megtalálhattunk. Ez óriási előny volt számunkra, szemben más egyetemistákkal, akik nem juthattak bármikor és minden nehézség nélkül az igényelt könyvekhez. A könyvtárszobákban, termekben asztalok, székek voltak, a könyvet pedig maga a használó vehette le a polcról. A könyvekkel való okos, kíméletes bánásnak a kollégiumban olyan hagyománya volt, amihez az elsőéves is hamar megtanult igazodni, s amit megsérteni a legmegvetendőbb bűnök közé tartozott. Ezen kívül is, a kollégiumban úgy volt rend, hogy emiatt külön felügyeletre alig volt szükség. Ha akadt kivételesen valaki, aki, megfélemlítve magát, vétett valamiben a kollégium irratlan szabályai ellen, olyan helytelenítést kapott, amit többször nem kívánt megkapni. Amúgy pedig meglehetősen szabad életünk volt. Ha munkánk engedte, kelhettünk korán vagy későn, mehettünk moziba, színházba, kocsmába, templomba, lányokhoz (de aki bevinni is próbált nőt a kollégiumba, az nagyot kockáztatott).

Most, 90. évemhez közeledve látom igazán, hogy életemben többször is – sok szerencsével – tágas, de ismeretlen alagútba indultam, melynek belső akadályairól nem volt fogalmam. Ott benn nagyon meg kellett szenvednem, hogy eljussak a kijáratig. Amit sajnálok: sokkal többet is ki tudtam volna hozni azokból az alagutakból, ha megfelelő környezetből és kellő felkészültséggel indulok. Már gimnáziumi pályám is „alagútnak” indult, de azon végül is simán átjutottam. Az első nagy, ismeretlen járat az Eötvös Collegium volt – itt a nyaktörő buktatókkal nem számoló naivság végül is előnyömre vált, de megmaradásomat főleg a nem csekély elszántságnak köszönhetem: hogy leküzdhetetlennek látszó akadályok előtt nem álltam meg tétován. Ugyanezek a „képességeim” – a nehézségekkel számolni nem tudó naivság és a vak elszántság – segítettek át később a Zeneakadémián, még nagyobb akadályokon.

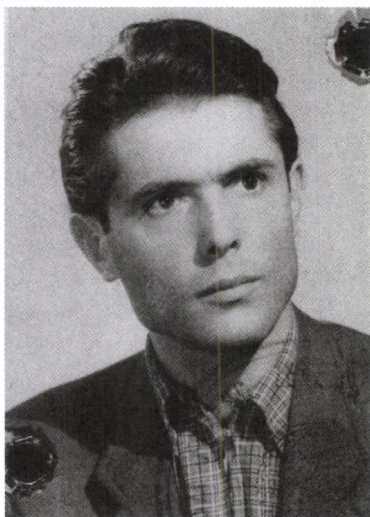
Visszatekintve, az 1944–45-ös év minden menekülésével, katonaságával, bujkálásával, veszélyeivel együtt maga volt a kikapcsolódás, az üdítő változatosság. Teljességében csak másodéves koromban, az 1945–46-os tanévben értettem meg, mit jelent Budapesten bölcsészhallgatónak és ezzel együtt Eötvös-kollégistának lenni. Benne élni egy olyan válogatott, magas intellektusú közösségben, mely árnyalatokig másképp – jórészt tisztábban – lát, gondolkodik, ítéel, beszél, mint amibe én 20 éves koromig belenevelődtem. Csíkszeredai polgári körökben – amilyen provinciálisak voltak azok a körök és amilyen csekély mértékben ott egyáltalán megfordulhattam – alig tűntek fel a fontos árnyalatok, melyekben viselkedésem, megszólalásaim különböznek az elfogadott polgáritól. Kollégistatársaim között éreznem kellett, hogy ha nem vagyok elővigyázatos, nevetségessé

Sárosi Bálint Kodály Zoltánnal és Tóth Margittal, az 50-es években (Fotó: Magyar Foto, Zinner Erzsébet)

sé, sőt lenézendővé teszem magam. – Jól mondom...? jól ítélem...? jól teszem...? Bizonytalanságaimban lehetőleg arról is hallgattam, amiről helyesen nyilatkozhattam volna. A közös asztalnál, ebédkor, vacsorakor „szakmaiak” mellett sokféle téma előkerült, melyekről azok is rutinosan szóltak, akikről érezhető volt, hogy figyelmet érdemlő mondanivalójuk alig van. Ilyenkor aktív szókincsemet is hiányosnak éreztem. E hiányt bizonyos mértékben máig tapasztalom. Néhány évtized óta bele is kellett nyugodnom abba, hogy szó- és kifejezőképességemnek csak azt a részét tudom természetes könnyedséggel használni, amit Csíkból hoztam. Amivel azután gyarapodtam, annak használatához többé-kevésbé máig koncentrálnom kell – hasonlóan ahhoz, mint mikor idegen nyelven próbálok magam lehetőleg szabatosan kifejezni.

Végül is be tudtam illeszkedni társaim körébe. Barátságomat nem erőltettem senkire, de a baráti közeledésnek örültem. Évfolyamtársaim többségével, mindenekelőtt a két magyar szakos évfolyamtárssal, Dörnyei Sándorral és Rusvay Tiborral sikerült viszonylag gyorsan és tartósan összebarátkoznom. Később ugyanígy életre szóló barátságba

Sárosi Bálint igazolványképe, 1955 körül.

kerültem a két évfolyammal fiatalabb Lator Lászlóval, Domokos Matyival és különösen Fodor Andrással. Kapcsolatom a kollégium többi lakójával is normálisnak, baráti jellegűnek volt mondható. Idegenséget legfeljebb olyanoktól tapasztaltam, akik felé magam is szívesen tartottam a távolságot. Ellenszenvet társaim közt tudtommal ugyanúgy nem keltem, ahogy ki sem tűntem semmiben, amivel a kollégiumi értékrend szerint átlag fölötti népszerűsége lehetett emelkedni. Jellemző, hogy Kucsman Árpádnak a kollégiumról szóló kitűnő könyvében (*Egy kémikus a régi Eötvös Collegiumban*) gyakran előforduló nevek nagy száma között az enyém alig bukkan fel.

Nem emlékszem, hol, hogyan töltöttem az 1945. év nyarát. A kollégiumból, különösen, akiknek nem volt hová, nyárra sem kellett kiköltözni. Valószínű, hogy a nyár második felében – a zöldhatáron oda-vissza eljutva – egy hónapra ismét hazamentem Csíkba, segíteni a nyári munkák végzésében. Utolsó tiltott határátlépésem a következő nyáron, 1946-ban volt. Ekkorra az országhatárnak nekiindulni, mint erről otthonlétem idején értesültem, igen veszélyessé vált. Előfordult, hogy a román határőrök teketória nélkül lőttek a próbálkozókra. Otthonléteemet végigvizsgáltam: vajon hogyan fogok visszamenni, sikerül-e egyáltalán visszajutnom Budapestre? Rossz álmaimban máig a nyomasztó és bizonytalan visszajutás valamilyen változatát élem meg. Fél évvel előbb, 45–46 telén is megtettem az országhatáron át, akkor még nem túlságosan életveszélyes utat. Arra az útra azért vállalkoztam, hogy egy hónapra eljussak Bukarestbe. Naiv fejjel úgy hittem, hogy ott sokat tudok javítani román nyelvtudásomon, melyben román szakos létemre ijesztő hiányaim voltak. Hogy milyen kockázat lehetett nekem akkor pénz és egyéb segítség nélkül Bukarestig el- és onnan visszajutnom, azt abból is sejtem, hogy az utazásban a határon való kétszeri kockázatos átszökés volt számomra a legkisebb gond. Bukarestbe úgy érkeztem meg, hogy annyi pénz volt a zsebemben, amivel néhány nap után egy antikváriumban megvettem Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődés* című könyvének román fordítását, és azt olvastam naphosszat – nem találván jobb alkalmat a nyelvgyakorlásra. Nem ismertem a várost, és nem voltam elég ügyes ahhoz, hogy pénz nélkül olyan helyekre találjak, ahol legalább hallgathatok értelmesen beszélő románokat. Erre az

esztelen vállalkozásomra visszatekintve, már az is rémes, hogy indulásomkor azt sem gondoltam végig, hogyan és hová érkezem Bukarestben. Nyomoromban fel sem tűnt, hogy értesítés nélkül csak úgy beduvadok ismeretlen távoli rokonomhoz, Krisztina nénihez. Most is szégyellem magam, ha erre a durva nevetlenségemre gondolok. Krisztina néni édesapám unokatestvére, nagyapám negyedik fiútestvérének, Péter nevű öcsének örökbe fogadott lánya volt – édes lánya a másik nagyapai öcsnek, János bácsinak. Tízéves korom táján hallottam nagyapai nagybátyám haláláról, aki gazdagnak minősíthető örökséget, benne fő értéként egy, a falusinál alig felszereltebb kovácsműhelyt hagyott örökbe fogadott lányára, aki időközben férjhez ment a volt segédhez, Ștefan Dragomanhoz. Első megrökönyödése után – ahhoz képest, hogy egy januári hajnalon a távoli rokon váratlanul toppant be hozzájuk szállóvendégnek – Krisztina néni barátságos volt velem, és a kovácsműhellyel egybeépült szűk lakásukban ellátott mindazzal, amivel az ő családja is élt. Velük és 3-4 éves kislányukkal egy szobában aludtam, ami tél idején egyben konyha is volt. Kosztolás dolgában a minden lehetséges egyéb célra is használt, bádoggal fődött konyhaasztalt és az arra közvetlenül kiborított puliszkát hamar megszoktam... Meg kell jegyeznem, hogy a jó kedélyű és barátságos Ștefan velem is családias és nagyvonalú volt. Családja szokásos vasárnapi (mértékletes szeszfogyasztással egybekötött) kocsmai ebédjén is szívesen látott vendégként vehettem részt. Egy-két pohár bor után Ștefan töredékes magyar dalemlékei is előkerültek: *Ejjel a Tiszán, nappal csonatán [csónakán] barna szereteis [szeretőjét] várja...* [Dóczy-nóta: *Árad a Tisza...*]

Az esztelen bukaresti vállalkozás után visszatérve Csíkba, onnan Budapestre, román nyelvtudásomban a legcsekélyebb gyarapodást sem éreztem – hacsak azt az egy-két külvárosi proli kifejezést nem tekintem, amit a kovácsműhely és Krisztina néni konyhája környékén tanultam. A szomszéd, nem éppen reprezentatív megjelenésű román fiatalasszony átjött, és megtudván, hogy én nyelvtanulás végett vagyok a helyszínen, segítőkészen megkérdezte: „Știi ce este pizza? [Tudod, mi a p...?] *Ha átjössz hozzám, megmutatom neked...*” Szerencsémre nem kellett nyilatkoznom, Krisztina néni megfelelő románsággal megelőzött: – Menj te csak egyedül haza, és bírd ki estig, míg a férjed hazamegy, és megteszi, ami neked kell!

A háború miatt nagyobbreszt elveszett első év után, másodévem végére nagyjából belerázódtam a kollégium rendjébe. Mint minden nagyobb embercsoport, úgy a kollégium közössége is, minden válogatottsága mellett, vegyes társaság volt. Voltak benne fényes tehetségek, voltak kiváló adottságokkal rendelkezők, akik nem tudták képességeiket megfelelően kihasználni. Szorgalmas átlagtehetségből volt a legtöbb, kik közül később többen sokra vitték, de voltak olyanok is, akik lemorzsolódtak, kihulltak.

A sok tisztességes mellett a háború után, a kollégium megszüntetése előtti két-három évben – a szocializmus meghonosodásával – megemelkedett azok száma, kiknek egyenesen a kollégium hagyományos szellemének kiirtása volt a céljuk.

A hagyományos, évenkénti kollégiumi kabarékon aktív szereplőként vettem részt. Máig sem felejtettem el a nagy sikerű recitativót, melyet a Fazekas László (akkor negyedéves) által írt operaparódiában, harmadéves koromban – akkor még jól érezhető csiki székely kiejtéssel (amit ezúttal egy kicsit még túloztam is) – marxista agitátor szerepében nagy hatással adtam elő. – A kabaré témája maga a „beteg” (a hatalmat átvevő kommunista rendszer által betegnek minősített) Collegium, melyet a beteg lány szerepében Rusvay Tibor személyesített meg. Az én interpretálásommal elhangzó diagnózist és terápiát, Fazekas leleményes marxista szövegpárodiaját, kiváló évfolyamtársam, Sztraky Tibor mozgalmi dal- és operatöredékekből vegyített zenével látta el és kísérte zongorán. E „mű”-részlet a korszakra emlékeztető dokumentumként is megér annyit, hogy legalább itt, életrajzi töredékként, nyoma maradjon. Az agitatori szöveg:

„Az Überbau, amint a Talmud... bocsánat: a Kapitálban, Marx ragyogóan kielemezi, a termelési módok változásának dialektikus függvénye. E betegség szorosán összefügg – mert ne áltassuk magunkat többé, elvégre felszabadultunk vagy mi a fene! – a kapitalista társadalom önmagát felemésztő ellentétéivel. Az uralkodó osztály ideológiája rányomta bélyegét e szerencsétlen lány egész életére... A teljes ember felhasadt, ellentéteire bomlott, nem lát egységben többé. Világos tehát, hogy mi itt az elsőrendű cél: lerázni a kapitalista ideológiát. Fel tehát, a betegség objektív tudata meggyógyítja a léte! Éljen a proletár optimizmus, vesszen a Wassermann-reakció! Ez a harc lesz a végső, csak összefogni hát! És nemzetközivé lesz holnapra a világ.”

Ugyanennek a kabarének a folytatásaként rendezett bálban közki-vánatra az asztal tetején táncoltam csúrdöngölőt. Csizmám patkója az asztal mellett ülők – köztük az öreg „Tosu”, Pais Dezső professzor – orra előtt villogott.

Másodévemre emlékezve... Miképp alapvizsgáztam, hogyan juttattam át rajta, nem tudom. Csak amiatti szorongásomra emlékszem, hogy a magyar irodalom történetéről nincs meg a viszonylag részletes átfogó képem. Román irodalomban pedig akármerre tekintek – amennyiben ott egyáltalán körültekinteni tudok –, mindenütt csak a sötét homály. Nyelvészetből egyik szakon sem volt problémám: abban kellett tájékozottságot mutatnom, ami a megelőző félévekben előadásokban, szemináriumokon sorra került.

A harmadik és negyedik kollégiumi év eseményei emlékezetemben meglehetősen keverednek. E két év nem volt számomra annyira nehe-

zen viselhető, mint volt az első és második (voltaképpen csak a második). A tanulmányi események most már szigorúan a hagyományos rendben folytak. Rusvayval hetenként egy este másfél órát Pais Dezső mellett unatkoztunk, aki cédulái között lapozgatva, kódexek és nyelvjárások adatait idézve, egy-egy régi magyar szó alakváltozatait mutatta be. Ő az asztalfőn ült, mi ketten két oldalán foglaltunk helyet. Ha Rusvaynak beszélt, jegyzetelést színelve én próbáltam őt lerajzolni, ha nekem beszélt, Tibor rajzolt. Számomra semmivel sem voltak érdekesebbek az indiai René Bonnerjea [‘Bonerdzsi’] angolórái. Meg is bántam később, hogy ezt az amúgy silány lehetőséget nem használtam ki eléggé. 1965-ben, Etiópiában rohamléptekben, segítség nélkül kényszerültem megtanulni a legegyszerűbb gondolatcseréhez szükséges angolt. Bonnerjea-n kívül volt a kollégiumnak török, görög, finn, angol, francia posztgraduális ösztöndíjasféléje, illetve lektora is. A finn lektor, Ankeria Santeri a magyar szakosoknak finn nyelvet oktatott – északi nyugalommal. Egyetlen rövid finn olvasmánnyal, *Koti (A ház)* cíművel, fél vagy talán egész éven át bajlódtunk – lévén, hogy szakvizsgán vagy talán már alapvizsgán finn nyelvismeretről is számot kellett adnunk. Már nem is tudom, hogyan úsztuk meg a vizsgát.

Harmadéventől a kollégiumi tantárgyak között a marxizmusnak – hol filozófia, hol politikai gazdaságtan, hol szociológia címen – mind több helyet szorítottak. Előbb Lukács György hosszú, rettentően színvonalas, idegen szavakkal az érthetlenségig agyonterhelt, nehézkesen elmondott előadását hallgattuk meg. Majd rendszeres szemináriumi gyakorlatban is részesülhettünk. A kollégiumot az akkor éppen kimagasló marxista szociológusként csodált Szalai Sándor professzor szerencsételte oktatói tevékenységével. Nagyon utáltam nagyképű, nyakatekert nyelvezetű marxista szövegelését, melyhez hasonlót kívánt tőlünk is. Szemináriumán egyszer sorra kerültem: beszámolót kellett volna tartanom. A rám osztott téma előkészítésére pocsékolt néhány nap alatt odáig se jutottam, hogy a mondanivalót józan eszemmel egyeztetsem. Nem találván elfogadható okot a szemináriumról való elmaradásra, azt a minden más helyzetben szégyenteljesnek minősülő megoldást választottam, hogy közlöm: kimerült vagyok, és a rendelkezésre álló idő alatt nem tudtam a beszámolóval elkészülni. Résztveteljes reagálást természetesen nem vártam, sőt arra is felkészültem, hogy a jelen lévő kollégisták (részben olyanok, kiket nemrég politikai feladattal juttattak közénk) esetleges lesajnáló helytelenítését sértetlen öntudattal engedem magamról lepörögni. Szalainak lesajnáló hangon ennyi volt a reagálása: – A bahátunk fáhadt – és a további néhány szemináriumon már békén hagyott... Nekem pedig ez volt kollégiumi életem egyetlen olyan incidense, melynek kellemetlen nyoma nem maradt.

A ROMÁN KOMMUNIZMUS SAJÁTOSSÁGAI

Miskolczy Ambrus

„*A román kommunizmus furcsa története (és boldogtalan következményei)*” – ez Lucian Boia legújabb könyvének a címe kissé hozzávetőlegesen, mert amit boldogtalannak fordítottam, lehetne szomorú vagy végzetes. Csakhogy a történelemben nincs végzetes fejlemény, szomorkodni pedig nem érdemes azon, ami nemcsak tragédia, hanem komédia is. Igaz, nem mindenkinek egyformán, rettenetes egyéni sorsokról tudunk, de felemelő, ha az áldozatok, a szenvedők utódai előállnak és tanúságot tesznek.

Tudjuk, egy történetet többféle beszédmódban lehet előadni. Lucian Boia beszédmódja vegyes, pontosabban a változó helyzeteknek és a historiográfiai terepnek megfelelő. Munkája újra és újra megerősíti a buffoni mondás érvényét: „A stílus maga az ember.” A jó stílus segít abban, hogy száraz lábbal lehessen átkelni a történelem mocsaras tájain. Az egyéni stílus mindig jobb, mint a kollektív. Gondoljunk csak a *Végső jelentésre*, erre a kommunizmusról szóló – a maga nemében egyedülálló – kollektív – majdnem 700 oldalas – műre, illetve ennek bükkfanyelvűre valló fordulataira, és olyan groteszk részletére, amelyben legionárius értelmiségiek csak a kommunizmus mártírjaiként jelennek meg, holott erőszakra buzdító publicisztikájuk tömeggyilkosságokat érlelt. Márpedig sok – válogatott – okos ember hozta össze ezt a munkát, még hozzá államelnöki pártfogással. De hát igaza van Jungnak, minél többen vesznek részt egy társalgásban, annál alacsonyabb a színvonal. A kollektíva hivatalos neve – „A romániai Kommunista Diktatúrát Elemző Elnöki Bizottság” – elemzést ígér, de inkább kiátkozás és ráolvasás lett az eredmény.

Boia viszont reflexiókban gazdag elemzést nyújt, de azért egy kis filológiai hiba becsúszott éppen a *Végső jelentés*ből való idézet kapcsán. Boia szerint ez a jelentés úgy minősíti a kommunizmust, hogy „illegitim és kriminális” (ilegitim și criminal), valójában a minősítés „nem legitim és kriminális” (nelegitim și criminal). Na, ez már szörszálhasogatás! – mondhatja az olvasó. Az is, de mulatságos. Az „illegitim és kriminális” minősítés ugyanis az államelnöknek szóló javaslatban

fordul elő. Ennek ugyanis a kollektív mű szerint el kell ítélnie a kommunizmust, és egyben „ki fogja fejezni csodálatát azoknak a hősiessége iránt, akik ellene szegültek a diktatúrának,” akik közül sokan név szerint is szerepelnek a jelentésben, amely így folytatja a forgatókönyvet: „Ugyanakkor kifejezi együttérzését a román nép többségének szenvedései iránt. Majd az Államelnök, miután megismerte ezt a Jelentést, szívre tett kézzel elmondhatja: a romániai kommunista rendszer illegitim volt és kriminális.” Boia szerint ez a minősítés („illegitim és kriminális”) „majdnem karikatúraszerű”. De azzal, hogy ezt az államelnök, Traian Bănescu a Jelentés elolvasása után – 2006-ban – tudja meg, kész is a karikatúra.

Boia nem szeret elveszni az ilyen részletekben, pedig talán megérte volna, annál is inkább, mert elemzése árnyal. Szerinte a kommunizmus nem redukálható e kétszavas jellemzésre. Olyan valóságos jelenségről van szó, amely az emberiség jelentős részét magába foglalta. A kommunisták a hatalmat törvénytelen eszközökkel szereztek meg, de ha csak jogi kategóriákkal élünk, Mihály királynak rögtön a kommunizmus bukása után joga lett volna visszatérni. Csakhogy „a történelem soha nem fordul vissza. Jól vagy rosszul, de előre megy. A legitimitást nem döntik el egyszer s mindenkorra, állandóan újrafogalmazzák.” Ez történt 1989 után is. Amikor pedig az első elnökválasztás során Ion Iliescu kapta meg a szavazatok 80 százalékát, a románok – minden vérontás ellenére – a kommunizmusból való lassú kilépésre szavaztak. Nem is a rendszert tartották rossznak, hanem a főnököt, aki Iliescu szerint „besározta a nemes eszményeket”. De nemcsak rá haragudott, hanem még 1968-ban azokra a diákokra, akik karácsonykor karácsonyi énekeket adtak elő, és bár elismerte, hogy a hagyományokat ápolni kell, de – megbotránkozva tette fel a kérdést – „miért éppen karácsonykor?” Ez – mondhatjuk – az internacionalista ostobaság megnyilvánulása, viszont az, hogy Románia szakadt el a leglassabban és a legrészlegesebben a kommunizmustól az egykori tábor országai közül, román sajátosság Boia szerint. De az is román sajátosság, hogy 1944-ben még az ezret sem éri el a Párt létszáma, amely aztán lavinaszerűen duzzadt fel, és a táboron belül a legszamosabb tagságra tett szert. Eszünkbe is jut a filozófus Constantin Rădulescu-Motru keserű diagnózisa: az oroszoknak harminc év kellett, amíg kommunisták lettek, a románoknak elég volt egy éjszaka. Ez túlzás, de végül is hosszú éjszaka következett, miközben ragyogó jövőt hirdettek.

A kommunizmus – hangsúlyozza Boia – millenarizmus, a földi boldogság utópiája, eszközei viszont a terror és a bűn. Az „emberarcú” kommunizmusnak voltak teoretikusai, de csak teoretikusok maradhattak. A szovjetek jól megértették, hogy a prágai tavasz a kommunizmusból való kilépés. „Nyitott”, vélemény szabadságot megtűró

kommunizmus szabad választásokkal és több párttal még utópisztikusabb annál, amit Marx vizionált, igaz, hogy nagy klasszikusunk e vonatkozásban elég szűkszavú maradt. De hát tudományosnak hirdette téziseit. „Marx – írja Boia – az első (és talán az utolsó) gondolkodó, aki tökéletes rendet teremtett a történelemben. A történelem általa majdnem egzakt tudomány lett, amelyet törvények irányítanak és menete felívelő.” Mi tagadás, a bozontos szakállával Mózeset mímelő próféta megérdemel egy kis iróniát, de azért azok az angol és francia történészek, akik – ahogy maguk hangsúlyozták – a marxizmus szabadságával éltek, vagy egyszerűen csak szimpatizáltak vele, mint Braudel, aki szerint Marx nem törvényeket, hanem törvényszerűségeket és tendenciákat állapított meg, komoly műveket tettek le az asztalra. Ez a nyugati marxista történetírás természetesen kiáltó ellentétben állt a táboron belül érvényesülő primitív determinista vulgaritással.

És jellemző a helyzetre, hogy nálunk az egyetlen igazán marxista művet református teológus írta: Makkai László a feudalizmus eredeti jellegzetességeiről, Romániában pedig a méltatlanul elfeledett H. H. Stahl, aki magát szociológusnak tartotta, és aki számára a történész szó szitokszó volt. Mindketten már a nyugati szellemvilágba tartoztak, és egyébként Boia is, mert nyugati történészekkel együttműködve historiográfiát művelt. És jellemző, hogy míg 1990 után az egykori vulgármarxizmus romjain kisarjadó új történeti munkák szerzői – historiográfiai prelúdként – szinte kényszeresen – és állítólag kötelező módon – idéznek mindenféle nyugati – lehetőleg amerikai – szerzőket, Boia megkíméli olvasóit a posztmodern és praemodern tudakosság eme unalmától, in medias res vág bele változatosnál változatosabb témákba, a példamutató reflexív történetírást művelve. És kellemetlen igazságokat mond ki. De éppen így teszi helyre a kellemesnek tűnő, különböző nosztalgikus féligazságokat.

„A kommunizmus története – fejtegeti Boia – még nagyon függ az emberek emlékezetétől: azokétól, akik átélték vagy azokétól, akik az átélők elbeszélései alapján ítélik meg. Mindenki saját maga vagy csoportja tapasztalatainak a hordozója. Innen a vélemények és értelmezések éles kontrasztja: a (»bűnös«) kommunizmus teljes elutasításától a mainál jobbnak vélt világ nosztalgiájáig.” Az elutasítás stratégiájának része a korábbi korszakhoz, a monarchiához való képzeletbeli csatlakozás. Csakhogy ezzel „megkerülik azt a nagyon is magától értetődő igazságot, hogy a mai Románia közvetlenül és masszívan a kommunizmusból jön elő, mindenestre nagyobb mértékben, mint a két világháború közötti időkből.” És Boia meg is vonja a mérleget. A kommunizmus eszerint nem egyszerűen diktatúra, hanem totalitarizmus, olyan, amely a legközelebb áll Orwell 1984-es világához. Megvalósította, ha nem is a teljes egyenlőséget, de

a legtöbb egyenlőséget, amit bárhol és bármikor a történelemben érvényesítettek. Tegyük hozzá, míg Stendhal csak írásban mosolyogta meg a liberális utilitarizmus alapelvét (a lehető legnagyobb boldogság a lehető legtöbb ember számára), a kommunizmus a paródiáját adta elő a valóságban. Megvalósult – Boia szavaival – „az egyenlőség a szegénységben,” de – tegyük hozzá – emellett az egyenlőbbek – minden rendszerre a maga módján jellemző – zárt világa is megvalósult, ahogy Orwell állatfarmjában: *„Minden állat egyenlő, de egyes állatok egyenlőbbek a többinél.”* Ceaușescu környezete igazi fauna. Boia jelzi is, hogy a román kommunizmus alakította ki a legműveletlenebb elitet. Felemelte a szegényeket, de bármilyen komoran hangzik, igaz: *„...a legszegényebbek voltak egyben a legműveletlenebbek”,* a csúcspont maga Ceaușescu és a felesége. *„Azt lehet mondani, hogy ez a helyzet a régi rendszernek tulajdonítható, de ez semmit sem változtat a tényálláson: hirtelen tömegesen emeltek fel olyan embereket, akik még a leg-
elemibb képzettséget is nélkülözték.”*

Csakhogy ez így nem igaz, mert a hatalom művészetét hamar kitanulták. És erre éppen a nagy házaspár a példa. Körbetáncolták egymást a világ uraival, ami az olyan alakokra, mint Nixon vagy de Gaulle nem biztos, hogy jó fényt vet, és a világra sem. Lehet, még imponált is nekik, hogy valaki négy elemivel „akadémikus doktor mérnök” lehet, mint Elena asszony. És azért a nemzetközi környezet is kellett ahhoz, hogy a román kommunizmus olyasmit produkáljon, mint Észak-Korea: a dinasztikus kommunizmust. Ebben rejlik a román kommunizmus eredetisége – hangsúlyozza Boia. Ismerjük a családi munkamegosztást: Ő, a férfi volt az „Ember,” testvére Ilie a hadtörténész, akié a múlt, fia a jövő, felesége a Tudomány. Mivel történész mindenki lehet, és bár a Román Akadémia is amolyan volt, mint a többi, Elena akadémikussá emelése mégsem ment olyan könnyen. Ha igaz, a Román Akadémia nagyjai ellenálltak, de miután külföldi – nyugati! – egyetemek és akadémiák díszdoktorrá és taggá emelték, mit tehettek már 1974-ben. Viszont utána már a Román Akadémia több tagot nem választhatott be. A neves intézmény egyik munkatársa nem is oly régen keserűen jegyezte meg: *„Kommunizmus létezett máshol is, de a katolikus országokban mindig is tanúsítottak ellenállást, az elitek nem tűntek el teljesen. Azt hiszem az ortodox mentalitásról van szó. Az ortodox országokban volt a legkegyetlenebb a totalitarizmus. Van valami az ortodoxiában, és ezt alaposan tanulmányozni kell, melléknevekkkel és illusztrációkkal nem megyünk semmire.”*¹ Kínos kérdés, Bergyajev már értekezett e témakörben, Boia okkal hallgat. (Katolikus.) Viszont függelékben közölte azt a kis 1986-os beszélgetést, amely a pátriárka és Ceaușescu között zajlott le. A teljes behódolás dokumentumát sikerült produkálni, mi-

közben már rombolták az ortodox templomokat. Viszont kétségtelen, „többen voltak azok, akik nyertek, mint azok, akik vesztek” a kommunizmussal.

És ezzel megérkeztünk az „*Internacionalista*» zsidók és román »*hazafiak*«” fejezethez. A kommunisták Romániában is Moszkva utasításainak megfelelően jártak el, és az etnikailag románok akkor fedezték fel románságukat, amikor szabadulni akartak a szovjet gyámkodástól, 1956 után. Viszont kétségtelen a nem románok magas aránya a Párton belül. Valóban a románok kezdetben kisebbséget alkottak, de – hozzátenném – ez az arány alapvetően megfelel a nem románok városi arányának, és alapvetően a marginális társadalmi csoportokon belüli arányának. Ami pedig a marginalitást illeti, a zsidóké a rekord. Viszont – hangsúlyozza Boia – a Párthoz való tömeges zsidó csatlakozásról szó sincs, annál inkább Izraelbe való tömeges kivándorlásról. És ha ez a kérdés szóba kerül, óhatatlanul felötlük az, amit a moszkvai főrabbi Trockijról mondott, akinek eredeti neve Bronstein: „*A Trockijok csinálják a forradalmat, és a Bronsteinek isszák meg a levét.*” Trockij egyik életrajzírója, Isaac Deutscher nem-zsidó-zsidónak nevezte hőseit. És minél inkább ilyen volt valaki, annál keményebben odamondott azoknak, akiket ebbe a kategóriába sorolna a világ. Példa erre Belu Zilber, aki 1947-től 1964-ig élvezte a börtönvilág vendégszeretetét. És ez a ragyogó, ironikus szellem miután elkobozták sziporkázó emlékiratait, másodszor is megírta. Szinte rasszista, mert a hataloméhes csököttek fajáról/fajtájáról írt, és „talán legrepresentatívabb” példányként azt a Iosif Chișinevschit jellemezte, akit Boia is említ. Idézni viszont kockázatos! Pedig Zilber csak a saját kulturális közegéből kihullott vagy kiugrott, másokat szerencsétlenné tevő szerencsétlen alak prototípusát jeleníti meg, aki történetesen a kemény antiszemitizmusnak kitett zsidó milieu-ből bukkant elő. „*Kis besszarábiai városkából származott, már kiskorában megszokta, hogy ámulatba ejtse az, amit a nagy rabbik mondtak vagy nem mondtak, és Moszkva nagysága is. Születésétől fogva korlátolt, aki számára a bölcsesség egyetlen forrása a Párt Története (rövid változatban) és a párthtározatok, miként családja számára a Talmud. Lehetett volna rabbi-inas vagy bolti segéd, és kis rabbiként vagy egy textilüzlet tulajdonosaként fejezhette volna be Bălți-ben [szülővárosában] vagy Chișineuban. De egy eszmény igézetében megszökött Bălți-ből, és magával vitte a városka horizontját és szokásait, valamint népe megaláztatásait és vétkeit, a zsidó stréberséget és intoleranciát. Ahelyett, hogy kívülről betanulta volna a bölcsesség könyveit és tanácsokat osztogatott volna hittestvéreinek, az Internacionálé téziseit magolta be, a szent körövegek rendelkezéseit és frázisait, amelyekkel aztán a párttagokat látta el.*”

Van ebben a jellemzésben némi zsidó öngyűlölet, de az is, amit zsidó humornak nevezünk. És ez utóbbit a kommunizmus nehezebben viselte el. A zsidók távozásával ki is került a forgalomból. Be kellett érni „a keresztény” viccekkel. Boia külön kis fejezetet szentel „a viccekkel való ellenállás”-nak. Ezek a viccek az 1980-as évek két nagy fejleményéről: az éhségről és a hidegről szólnak, de ma már nem igazán élvezzük őket. Sokkal mulatságosabb a korabeli propaganda-halandzsa. Sőt, maga Ceaușescu, aki a Népköztársaságból átnevezett Szocialista Köztársaság elnökévé léptette magát elő, és közben valami jogarfélével hadonászott, és ehhez maga Salvador Dalí táviratban gratulált, aki „szürrealista művészként úgy élvezte a jelenetet, amint illik” – írja Boia (de ha magyarra is lefordítják e művét, amit csak remélhetünk, meg kellene említeni azt még külön is, hogy e sürgönyt a román sajtó még közölte is, és tette ezt „zsidó humor” vagy autochton ostobaság megnyilvánulásaként, ki tudja?). Boia viszont felhívja a figyelmet arra, hogy az '50-es években miért „a zsidók végeztek alapos munkát. A románok nagyon románok voltak, a magyarok vagy az ukránok nagyon magyarok vagy nagyon ukránok. Az összes kisebbségi közül a zsidók integrálódtak a román kultúrába. Egy magyar nem jöhetett volna elő azzal, hogy másféle román irodalmat vagy történelmet állít a régi helyébe. A »zsidó« megoldás magától adódott.” Roller főtörténész – Boia szerint – még a nevét is a nemzetellenes szimbólumaként viselte. Tevékenységével pedig ahelyett, hogy kigyógyította volna a románokat a nacionalizmusból, jócskán belebetegítette őket.

Aztán jött a gyors kulturális változás, amire megint csak nincs példa a többi kommunista ország történetében. „És ez a fordulat garnitúra-változás nélkül, ugyanazon Gheorghe Gheorghiu-Dej és cimboráival ment végbe.” A főtítkár leleményességét dicséri, hogy Hruscsovot rá tudta venni, vonja ki csapatait, aki ezt meg is tette, mert Budapest szétlötvetése után meg akarta mutatni a tábor szilárdságát. Az 1956 utáni változás egyik szorgos munkása maga Ceaușescu, aki a nemzeti kurzus egyik első jellegzetes tetteként egyesítette a Bolyai egyetemet a román Babeșsel, csinált belőlük Babeș–Bolyait, más szóval megszüntette a magyar egyetemet. (Ehhez egy romlott paraszt kellett, mert aligha találtak volna olyan nem-zsidó-zsidót, aki ezt levezenyelte volna, talán egy magyar surmót még igen, de akkor odalett volna az antikulturális gaztettel járó nemzeti dicsőség.)

Az eredmény: a nacionálkommunista Románia megvalósította a szélsőjobboldal álmát: az etnikailag homogén országot. És nem is akármilyen szélsőjobboldal. A legionárius mozgalom a harmadik legnagyobb európai fasiszta mozgalom. De erre nemcsak ezért lett volna érdemes néhány oldal erejéig kitérni. Boia óvja olvasóit a letűnt idők

idealizálásától, de némileg ő maga is idealizál, amikor éppen e könyvről szóló interjújában a következőket fejtegeti: „*Annak a Romániának megvolt a maga csillogó része, a 30-as évek értelmiségi nemzedéke, sok tekintetben a monarchia, tehát egyrészt egy jól kinéző Románia, másrészt pedig egy nem annyira jól kinéző. Ott volt a Legionárius Mozgalom is és minden túlkapas, lásd a sok román szegényt, az írástudatlanságot. Néha-néha fel szoktam hozni egy példát: Nicolae Ceaușescut és Elena Ceaușescut ki hozta létre? Őket is a világháborúk közötti Románia hozta létre, nemcsak Mircea Eliadét és Emil Ciorant, ők ugyanúgy a világháborúk közötti Románia termékei.*”²

Csakhogyan ezek a kiváló emberek maguk is a szélsőjobboldalhoz tartoztak. Igaz, Eliade gondosan tagadta, míg Cioran a nagy megtévelyedett írástudók – Céline, Carl Schmitt, Ernst Jünger, Heidegger – közül egyetlenként – a maga kissé frivol módján – megvallotta múltját. 1936-os könyve – *Románia színeváltozása* – a fasiszta forradalom víziója. Igaz, ennek már a címével is megvallotta a képtelenségét, és annak kijelentésével, hogy „*Kína lakosságával és Franciaország sorsával rendelkező Romániát szeretnék*”. De ez a hiperbola már a nemzeti nagyzás paródiája is. Viszont véres való: „*Arra, hogy egy nép utat vágjon a világban, minden eszköz megengedett. Terror, bűn, bestialitás, álnokság csak a hanyatlásban aljasok és erkölcstelenek, amikor tartalmak nélküli úrt védelmeznek velük; ha az emelkedést segítik, akkor erények. Minden győzelem erkölcsös.*” A ciorani színeváltozás célja: iparosított, parasztmentes, kisebbségeket „holtvágányra” helyező, zsidó nélküli, környezetét félelemben tartó ország.

A legionárius mozgalom vezetőjének, Codreanunak nem igazán tetszett a mű, bár az idézett cél vezette. Parasztgúnyában járkált, mert kellett a szavazat, viszont megvallotta, hogy ha hatalomra kerül, azt csinál a parasztsággal, amit akar. Azt sem titkolta: városokat akar építeni. Munkatáborokat állított fel, a fasiszta utópia miniatúráit. Értelmiségiek és nincstelenek együtt dolgoztak, példázva egyik jelszava – az ember ember általi kizsákmányolása elleni harc – hitelességét. Emil Cioran öccse, Aurel még hét pokoli börtönév után is, a '90-es években így emlékezett Codreanura: „*Minden szempontból kivételes ember volt. Karizmatikus. Gyakran mondtam, hogy túl nagy ember volt a román nép számára, nagyon komoly. Radikális reformot akart a vallásra alapozva. Mélyen vallásos volt. És volt valami, ami ma is komolyan hat rám: az, ahogy a Legionárius Mozgalom a gazdasági problémákat megközelítette. A Mozgalom vendéglőket, kávéházakat nyitott, ahol nagyon jó ebédet adtak, bort is korlátozott mennyiségben. Számomra rendkívülinek tűnt, hogy az árakat nem rögzítették. Mindenki saját anyagi erejéhez és kedvére fizetett.*”³ Hogyan is hangzik a kommunizmus jelszava? „*Mindenki tehetsége szerint, mindenkinek szükségletei szerint.*”

A legionárius terror a kommunista terrort készítette elő, eszméiket és gyakorlatukat interaktivitás jellemezte. Viszont a kommunisták, mindenekelőtt Gheorghiu-Dej számára jól jöttek a legionáriusok. Vételytársát, Ana Paukert még azzal is meg tudta fúrni, hogy az „a demokratikus választások” alkalmával semlegességi szerződést kötött a legionárius mozgalom maradványaival. Ezrével engedték be őket a Pártba, aztán ezrével dobták ki őket, és a börtönöket feltöltötték velük is. 1956 után pedig kiváló értelmiségieket, köztük Cioran és Eliade barátját, Noicát is, évtizedekre ítélték, szó szerint semmiért, de a célt, a megfélemlítést elérték, és a Nyugat sem tiltakozhatott, hiszen Noica maga is erőszakra szólító cikkeket írt akkor, amikor a mozgalom 1940-ben néhány hónapra hatalomra került, és bosszúálló gyilkosságaival, a gazdaságot bénító politikájával lejáratta magát.

Nem véletlen, hogy Cioran néhány lelkes legionárius cikk közlése után kerekedett oldott Romániából, hogy aztán Párizsban korunk egyik leghatásosabb újgnozstikus gondolkodója legyen. Színeváltozásos művét állítólag Ceaușescu is olvasta. És ami tőle tellett, meg is valósította belőle. Közben felesége olyasmiket mondott az ő nagyságáról, mint Aurel Cioran a Codreanuéről. És Emil Cioran ne tudta volna, hogy mi történik? Kétségbe is volt esve, mert az a nyomor, ami a kommunista színeváltozással járt, őt is mélyen megrázta.

De nemcsak a legionáriusok készítették elő a kommunizmust, hanem az úgynevezett román neoliberalizmus is, amelynek semmi köze a maihoz, legfeljebb szociális könyörtelenségük a közös. A román neoliberaisok már a '20-as években gazdasági önellátást vizionáltak, amit Ceaușescu ugyancsak megvalósított. Boia találóan ír Dej bűneiről és Ceaușescu aberrációiról, csak hogy ezeknek megvan az előzménye, és ma méltán csodált okos értelmiségiek is alakították azt a légkört, amely lehetővé tette azt, ami történt.

A történészek becsületére legyen mondva, hogy történész lett az egyik első ellenálló, Vlad Georgescu. Boia közli is azt az 1977-es jegyzőkönyvet, amely arról szól, hogy a Központi Bizottság Politikai Végrehajtó Bizottságában Ceaușescu miként ment neki és az ugyancsak ellenzéki írónak, Paul Gomának. Mindkettőt egyszerűen csak számárnak nevezte, Georgescut a legutolsó fajtából való számárnak. És amikor a – televízióban még az ezredfordulón is hazafias érdemeivel büszkélkedő – szekus tábornok jelezte, hogy Georgescu *Carageale pestise* című kéziratában parodizálta a Párt politikáját, Ceaușescu közölte, hogy „most majd adunk neki pestist, 20-25 évre becsukjuk, hadd dolgozzon, amíg megtanulja a történelmet”. A paródia része az is, hogy *Caragea pestise* a helyes cím. Az egykori vajda emléke az uralma alatt pusztító pestis miatt maradt fenn, Ceaușescué pedig két árvíz és a földrengés

miatt. Caragiale viszont az a klasszikus komédiáíró, akinek színrevitelét Ceaușescu betiltotta. Ami kevésbé vicces, ugyanezt a gyűlést azzal nyitotta meg, hogy közölte: „Tudják meg, ha egész Bukarestet leromboljuk, szép lesz.” (Goebbels is örült Berlin szétbombázásának, mert akkor újra lehet majd építeni...) Bukarest egyik negyedét le is rombolták. Vlad Georgescu két hónapi börtön után egy idő múlva Münchenbe mehetett, átvette a *Szabad Európa* rádióadó vezetését, és úgy végezte, mint két elődje, rákban... Milyen véletlen?

Mélyen igaz, amit Boia ír: „Ceaușescu nem egyszerű véletlen.” Ezt mindenki elmondhatja, de amit csak román vallhat meg, az a következő: „Ha a románok megkapták, akkor megérdemelték (természetesen nem mindenki és nem egyenként, de a román társadalom mint egész organizmus).” Boiának pedig azt az igazát valamennyien nyugodt lelkiismerettel továbbadhatjuk, hogy a kommunizmus hosszú távon károsan hatott a társadalmi organizmusra, eltérítette, eltorzította. „Mind fizetünk érte,” továbbá: „Ma is fizetünk érte és még fogunk.” De minden jó, ha a vége jó: „A kommunizmus elbukott, a kommunisták győztek!” Az új elit: „aktivisták, szekuristák, katonák... értelmiségiek” átmentették magukat. Jó nekik. De azoknak is, akik elmondhatják az igazat. Lucian Boia ismételten ezt tette.

(Lucian Boia: *Strania istorie a comunismului românesc (și nefericetele ei consecințe)*. București, Humanitas, 2016. 232 oldal)

JEGYZETEK

¹ http://adevarul.ro/locale/timisoara/cum-devenit-elena-ceausescu-academician-doar-patru-clase-fost-exclusa-academie-nu-aveai-faci-traiam-irealitate-1_5552016ccfbc376e351e61c6/index.html

² Lucian Boia: *A kommunizmus elbukott, a kommunisták győztek!* (INTERJÚ) http://foter.ro/cikk/20160517_a_kommunizmus_elbukott_a_kommunistak_gyoztek_interju (2016-06-29)

³ <http://planetecioran.blogspot.hu/2006/11/entretien-avec-aurel-cioran.html> (2014-01-16)

AZ AMERIKAI KONZERVATÍVOK ÉS MOLNÁR TAMÁS

2. rész

Molnár Attila Károly

Az amerikai konzervatívok története – ellentétben a haladárok meséjével – nem a kiváltságőrző elit és a demokratikus nép olyan konfliktusa, amelyben a konzervatívok az osztálykiváltságaikat védik. Az 1990 utáni magyar helyzet sem volt ilyen. Hasonlóképpen, 1945 után sem konzervatív lett az uralkodó osztály. A kiváltságőrzés a 20. században győztes haladárok sajátossága. A 20. században intézményesülő triumfálók két másik magyarázatot is kialakítottak a nem uralmi osztályérdeket védő konzervatívok kritikájára: a konzervatívok vagy a múlt továbbélő, de a történelem által kihálásra ítélt maradványai, vagy a haladáshoz alkalmazkodni képtelen vesztesek. Következésképpen: nem ők szociálisan érzékenyek és szolidárisak a vesztesekkel.

Noha az amerikai konzervatívok elődeiket a New Deal harmincas évekbeli kritikusaiban és a déli hagyományban látják, de az elnevezés csak az ötvenes években terjedt el az antikommunizmus és Kirk nemzedékének hatására. A konzervatív a központi hatalmat erősítő és ezt absztrakt célokra (felvilágosodás, emberi jogok, kommunizmus, szocializmus stb.) felhasználó haladár törekvésekkel szembeni reakció volt. Az amerikai republikánusok fő vonala az utóbbi évekig a Meyer-féle fuzionizmus volt, amely¹ egymással nem szorosan kapcsolódó elemeket fogott össze.² Meyer, akit a különféle konzervatív irányzatok³ összebékítése foglalkoztatott, megkérdőjelezte a konzervatívok minden árnyalatának képviselőit – pl. Hayeket és Kirköt –, hogy mi a konzervativizmus, és válaszaikat 1964-ben közzétette.

Az amerikai konzervativizmus történetének áttekintése helyett ezúttal három alapelemét hangsúlyozom. Az egyik a szabad piac védelme, a gazdasági liberalizmus védelme a New Deal állami-bürokratikus szabályozott gazdaságával szemben. Babitt, Mencken és Nock a 19. századi liberalizmust állították szembe a 20. századival. Ezek a „háború előtti konzervatívok az amerikai nép nagy többségének élő hagyományához nem kapcsolódtak, kivéve egy pontot, az individualizmus hagyományát”.⁴ A New Deal elleni reakcióként alakult ki az államelle-

nes libertárius reakció, ami összekapcsolódott a déli kormányzatellenes hagyománnyal és az osztrák iskolával (Hayek, Mises). Ez a kritika a gazdasági beavatkozást, ellenőrzést a szabadság nevében bírálta, erre utal Hayek könyvének címe: *Út a szolgasághoz*.

Érvelésükkel elsősorban a gazdasági szabadságot védelmezték, sikerük és a mostani uralmuk elsősorban a növekedés problémájával függ össze: az egalitárius-újraelosztó állammal szemben ma a növekedést a szabad piacot támogató politikától várják, és nem csak a republikánusok. Az amerikai Republikánus Párt a gazdasági növekedés pártja lett, szemben az igazságosságot hangsúlyozó demokratákkal.

A szabad piac gondolatára az amerikai konzervatívok azért haraptak rá, mert az állami beavatkozás csökkentésével vélik megszüntethetőnek az állam túlterheltségét, és így megoldhatónak az ebből eredő kormányozhatatlanságot. Ha a javak elosztásáért és a gazdasági fejlődésért a vak piac a felelős, akkor a demokráciában szükségszerűnek tekintett elégedetlenség nem az állam ellen fordul. Von Hayek, Friedman és tanítványaik feltételezik, hogy mivel a szabad piac működése minden résztvevő akaratától független, az elégedetlenek senkit sem vádolhatnak balszerencséjükért. A 19. század munkásmozgalmának történelme azonban cáfolni látszik azt a hitet, hogy a szabad piacon kialakuló elosztást mindenki elfogadja, mert pártatlannak és objektívnak tekinti a piaci mechanizmusokat. A szabad piacba vetett optimista hit feltételezi, hogy az önérdekek zöme piackonform. A piac szabályaival és elvárásaival nem egyező igényeket pedig az államnak kell korlátoznia. Tehát a piac az a spontán rend, amely szabályozza és korlátozza az egyéneket, akiknek az érdekei már piackonformok. A probléma az, hogy a piaccal ellentétes igények korlátozására szükségük van egy piacon kívüli erőre, az erős kormányzatra.

A konzervatívok másik ágának a vezéralakja Kirk lett, a „burkeánus konzervatív”, aki a hagyomány fogalmát hozta be az amerikai konzervatív gondolkodásba. Kirk és a tradicionalisták az új-angliai puritán és nonkonformista hagyománnyal szemben az európai, anglikán és katolikus hagyományt hangsúlyozták, amely antiegalitarista és antiracionalista jellegű. A Kirk nemzedéke által az Egyesült Államokba átemelt európai konzervatív gondolkodás az ember *második természetét* és annak megőrzését hangsúlyozta. Szembeszállt a kapukon belül került modern barbárokkal, ami majd a *Kulturkampf*ot eredményezte. Ellentétben a mai republikánus derékhaddal, a Kirk-nemzedék a tömegtársadalom és tömegkultúra, és a velük szövetkezett felelőtlen oligarchia kritikáját terjesztette. E „morális” vagy „társadalmi” konzervatívok a modernitást azért tartották fenntarthatatlannak, mert feléli azt a morális és társadalmi tőkét, azokat az örökölt emberi erőforrások-

kat, amikre alapozva működőképes a modern balga elvek, remények és célkitűzések ellenére.

Erre az ötvenes években kialakuló csoportra adott liberális reakció az, hogy az Egyesült Államokban nem alakult ki sem szocializmus, sem konzervativizmus, mivel nem volt hozzá európai osztályszerkezet. Tehát a konzervatívok éppúgy idegenek az Egyesült Államokban, mint a kommunisták. Helyettük állítólag ott csak a locke-i liberalizmus létezett, ami az individualizmus, progresszivismus és demokrácia univerzalista tanítását tartalmazta. A kirki, nyíltan európai ősökre hivatkozó konzervativizmus ily módon idegen az amerikai hagyománytól: nem-amerikai. Aki ugyanis az Egyesült Államokban konzerválni igyekszik, annak a locke-i liberalizmus kell konzerválni.⁵ Az Egyesült Államokat sokáig ez a konszenzus iskola uralta,⁶ mely a konzervatívokat csak egy elit csoportnak tartotta, amely kívül áll az amerikai konszenzuson. Lionel Trilling a konszenzus iskolát követve írta, hogy *„az Egyesült Államokban ma a liberalizmus nem csupán az uralkodó, de az egyetlen intellektuális hagyomány... Egyszerű tény, hogy nincsenek általánosan elterjedt konzervatív vagy reakciós eszmék... csak idegesítő mentális pózok, amik eszmékhez hasonlónak látszanak”*.⁷ A konzervatívokat új/radikális jobboldalnak vagy álkonzervatívoknak tekinti azóta is a haladár establishment, az „igazi” konzervatívot elsősorban a változásellenességgel és megőréssel azonosítva.⁸ Az „igazi” konzervatívoknak a liberálisok magukat tekintették, hiszen liberális volt a status quo. A kirki konzervatívok első nemzedékét furának vagy örülteknek tartották vitapartnereik („kooks”, „crackpots”), akik esélytelenek a hatalomra. Richard Hofstadter⁹ szerint a jobboldal nem komoly, nem tartós politikai mozgalom, hanem csak irracionális, paranoid lázadók társasága. 1964-ben Johnson nyert az elnökválasztásokon, a szavazatok 61 százalékával 44 államot szerzett meg, míg a Képviselőházban és Szenátusban kétharmados demokrata többség lett. Goldwater republikánusait „jobbos radikálisoknak” tartották, akik „kisebbségi párt maradnak”. Goldwater elnökjelöltet is fura és idegen jelenségnek tekintették: *„voltak eddig valakinek is olyan bizarr, olyan archaikus és olyan önellentmondásos, az amerikai konszenzus alapjaitól olyan távol eső eszméi”*?¹⁰ Az Egyesült Államok közvéleménye azonban '68 hatására egyre konzervatívabb lett:¹¹ 1968 az amerikaiak 1789-e vagy inkább 1793-a.

A fuzionizmus eredeti, meghirdetett változatának nem volt része a harmadik elem, de a gyakorlatban az lett. Ez a harmadik elem a *grandeur*, ami nagyon sokáig az antikommunizmussal társult, és segített áthidalni a konzervatívok közti különbségeket.¹² Azonban a Szovjetunió bukása után az antikommunizmus természetes módon elkopott. Az antikommunizmus mögött a nemzeti érdek hangsúlyozása és külpo-

litikai realizmus¹³ állt. A fuzionizmusnak azonban mára vége. Az amerikai konzervatívok széttöredezték. 2000 után éles vita alakult ki köztük, amelynek kiváltó oka az iraki háború volt. A vita során két irányzat, a paleo- és a neokonzervatív különült el, helyzetük azonban egyenlőtlen. A neók részben a hatvanas évek ellenkultúrájára adott reakció során tértek meg, és lettek liberálisból neokonzervatívok.¹⁴ A liberális Amerikát védték a kulturális radikalizmussal szemben. Később csatlakoztak a liberális Amerika realista geopolitikai védelmezői is, akiket szintén neóknak neveztek. Ők jellemzően elfogadóbbak a modernitással és a gazdasági-politikai establishmenttel, konfliktusokat a külpolitikában keresnek. A paleók sem régiek – e címke pedig újabb, mint a neo –, ők az egykori Robert Taft-féle America First mozgalomból nőttek ki. Az öbölháború után alakult ki e csoport, amelyre 1992 táján ragadt rá e címke, a Rockford Institute és a neók egyik fontos vezetője, R. Neuhaus tiszteletes közötti konfliktusban. A paleók legfontosabb fóruma a Pat Buchanan által kiadott *American Conservative*, illetve a Rockford Institute által kiadott, Thomas Fleming szerkesztette *Chronicles*, ahol a francia Alain de Benoist publikál, vagy Scruton, a *Salisbury Review* alapítója és Stuart Reid, a *London Spectator* főszerkesztője is. A paleók folytatják leginkább a fuzionizmust, azaz a szabad piac, illetve a hagyományos-vallási erkölcs és intézmények védelmét.

A fuzionizmust az Egyesült Államokban részben a külpolitika – a republikánusoktól szokatlan demokráciaexport –, részben pedig a kulturális ellentétek szakították szét. A Kirk, Nisbet, illetve a libertáriusok közti konfliktus ellenére a fuzionizmus sokáig, a győzelemig működött. A konfliktus forrása talán még 1981-ből származik, amikor a győztes republikánus tábor megoszlott a némelyek szerint túl konzervatív M. E. Bradfordnak a Nemzeti Bölcsészettudományi Alap élére történő kinevezése kérdésében, majd a Rockford Institute támogatása ügyében. A paleók és a neók közti nyílt konfliktus 1986-ban tört ki a Philadelphia Society ülésén, ahol a paleókat antiszemizmussal, a neókat trockizmussal vádolta a másik oldal.

Magyarországon – bár nem nevezték nevén – a fuzionizmus megjelent a kilencvenes években: a hagyományos kultúra és morál, vallás védelmezői és a szabadpiaci közgazdászok egy része együtt tudtak működni az Antall-kormány és az első Orbán-kormány idején is. A szabad piac azonban Magyarországon a politikai ellenfél ideológiája lett, és mind morálisan, mind a gazdasági hatékonyság szempontjából erősen megkérdőjelezhető privatizáció, valamint a külföldi tőke szokatlan mértékű térnyerésének igazolását szolgálta. Magyarországon éppen a szabad piac nevében tevékenykedő gazdaságpolitika nem hozott gazdasági növekedést, annál inkább eladósodást és munka-

nélküliséget. Így a magyar konzervatívok zöme eltávolodott a szabad piactól mint olyantól.

Ez azonban nem meglepő. A konzervatív gondolkodás nem gazdaságelmélet, a szabad piacnak pedig nem volt lényegi eleme a konzervatív hagyományban, elsősorban az amerikai fuzionizmus része volt. A szabad piac politikai sikere azzal magyarázható, hogy tőle várják a gazdasági növekedést, és ez a kormányok fő célja. Bár az angolszász konzervatívok a 80-90-es években a „kapitalizmus pártjává” váltak, ez az esetleges szövetség nem jellemezte a korábbi korok konzervatívjait, és kétséges, hogy mennyire terjed ki a jövőre illetve más kultúrákra.

A szabad piac nevében alkalmazott gazdaságpolitika magyarországi kudarc mellett létezik egy folyamatos feszültség a fuzionizmuson belül. Daniel Bell,¹⁵ de Marx és Engels is leírta: a kapitalizmus család-, nemzet-, államhatárok-, hagyomány- és vallásellenes: *„A burzsoázia nem létezhet anélkül, hogy ne forradalmasítsa [...] az összes társadalmi viszonyokat [...] A burzsoá korszakot minden előbbi korszaktól a termelés folytonos átalakítása, az összes társadalmi állapotok szakadatlan megrendítése, az örökös bizonytalanság és mozgás különbözteti meg. Az összes szilárd, berozsdásodott viszonyok, a nyomukban járó régtől tisztelt képzetekkel és nézetekkel együtt felbomlanak, az összes újonnan kialakuló viszonyok elavulnak, mielőtt még megcsontosodhatnának. Minden, ami rendi és állandó, elpárolog, mindent, ami szent, megszentelténe.”*¹⁶ (Kiemelés tőlem – MAK). A kapitalizmus – antropológiai következményei miatt – ellenszenves a hagyományörzők és/vagy konzervatívok számára. Ami kapcsolat maradt a válás után a szabad piac hívei és a konzervatívok között, az a meritokratizmus és az antiegalitarizmus, valamint a halványodó antikommunizmus és a patriotizmus.

*

Molnár Tamás kívül állt a fuzionizmuson. A libertáriusokkal és a szabad piac nevében a jóléti állammal szembeforduló osztrák iskolával semmilyen kapcsolódási pontja nem volt. Kritikusan nézte a republikánusok demokráciaexportját. Bár a közös ellenség – azaz a haladárok különféle irányzatainak – bírálata¹⁷ a konzervatív táborba vitte, ott ő túlságosan is európai, frankofón jelenség volt.

A kontinentális gyökerű konzervatív gondolkodástól jól elkülöníthető az amerikai. Az előbbi legkarakteresebb megkülönböztetője a változás problémája helyett a hagyomány, autoritás és vallás római egysége: a három a szent monarchiában olvad össze, aminek a példái az isteni imperatorok Rómában, a *rex Christianissimus* királyok Fran-

ciaországban, és a Hit Védelmezői protestáns királyok vagy a Szent Korona.¹⁸ Ez a szent monarchia nem egy realistán vagy szkeptikusan kezelendő *civitas Diaboli*, de nem is *civitas Dei*, sem Jézus földi királysága vagy a kanti célok birodalma. Ugyanis az egyszerre vallási és politikai monarchia jellemzője az uralom (autoritás), a hierarchia. A természetes egyenlőtlenséget és az ember önmagában elégtelen – ezért autonómiára képtelen – voltát elfogadó európai hagyománnyal szemben az amerikai konzervatívokra sokkal inkább az individualizmus, az egyenlőség valamilyen mértékű elfogadása és a korlátozott kormányzat igénye a jellemző.

A szent monarchia gondolatának része a (szükségszerű vagy természetes) egyenlőtlenség és a folyamatosság, ez utóbbi a kipróbáltság és nem létezése miatt értékeli az intézményeket és erkölcsöt. Mivel az emberi természet esendő, és radikális javulása nem valószínű – sőt az erre tett kísérletek csak növelik a bajt –, ezért szükségszerű valamilyen korlátozása. A hierarchia ezért természetes, még ha sok bajjal is jár, szükséges rossz.

Ellentétben az angolszász konzervatívokkal, az idő és változás, a megőrzés és a változás sebessége összefüggéseiben értelmezett hagyomány nem érdekelte Molnár Tamást. Semmilyen engedményt nem tett a modernitásnak. Az ő életműve IX. Pius *Syllabus Errorum...* (1864) és X. Pius *Pascendi dominici gregis...* kezdetű enciklikája (1907) összefüggéseiben érthető meg, hasonlóan a korszak más, jelentős antimodernista gondolkodóihoz. E két enciklika már nem tartozik a mai zsinat uralta főáramhoz.

Molnár Tamás de Maistre-re, Donoso Cortesre, Voegelinre és Carl Schmittre hivatkozott írásaiban, de gondolkodása Bernanoshoz¹⁹ állt a legközelebb. A kontinentális jobboldal, és nem az angolszász, amely a konzervatívától teljesen eltávolodó kapitalizmus pártja lett. A konzervatív gondolkodás toposza, a hagyomány kevésbé hangsúlyos a számára, inkább az intézményes hagyomány. Molnár Tamás életművének gerincét Isten és a világi autoritás, valamint e kettő viszonyának értelmezése adja. A szent monarchiát nem tudta domesztikálni egyik modernista irányzat sem, szemben a hagyomány fogalmával. Sőt, az előbbivel szemben alakult ki a politikai modern. Molnár Tamás szerint (is) a modernitás reménytelen, veszett ügy, nem áldás, hanem átok, de nem a jellemzői miatt. Azok csak az alapvető eleme, a lázadás bűnének következményei: a modernitás ugyanis elmozdulás a transzcendenstől a világ immanens értelmezéséhez. A modern lázadás, annak a reménye, hogy a világ önmagában elégséges, tökéletesíthető-tökéletesedő, azaz nincs szükség ehhez a Kinyilatkoztatásra, sem Istenre, sem a Kinyilatkoztatás tanítója, az Egyház intézménye iránti engeddel-

mességre. A fenti szerzők, így Molnár Tamás modernitáskritikája is a *liberalismus triumphans* permanens bírálata volt.

A modern annak a meggyőződésnek az elutasítása, miszerint az ember önmagában elégtelen, és ezért kiegészítésre szorul. Mind a teológiában, mind a politikában jelentősége van az ember erkölcsi természetének: ha a bűn a valóság része, akkor az ember nem teljes, hanem hiányos és autoritásra szorul, érkezzon az a segítség Istentől, vagy világi intézményektől, törvénytől. Ahogyan Leo Strauss leírta a teológiai-politikai problémát: az feltételezi és tartalmazza az engedelmességet, a parancs és autoritás elfogadását. Tehát a politika nem egy elkülönült szféra, hanem a társas viszonyok problémájának megjelenése a legélesebb, legintenzívebb formában, ahogyan azt Schmitt *A politikai fogalmában* kifejtette. Így a valóság, az emberi természet legélesebb következményei: politikai következmények. A politika nem egy szféra a többi mellett, hanem maga a társas viszonyok problémája. Az intézményes autoritás ennek megoldása. A teológia és politika problémájának párhuzamossága akarva-akaratlanul is Szt. Ágoston *Isten városának* szemléletét követi: az isteni kegyelem nélküli ember az eredendő bűn miatt önmagát szereti, lázad és uralomra tör, egymással ellenséges, és ezért szükségszerűen autoritás alá kell vetni. Másrészt Schmitt szerint²⁰ Hobbes nagy kérdése – *Quis iudicabit? Quis interpretabitur?* - arra utal, hogy az emberi világ problémáinak forrása episztemológiai, és ennek is az egyik lehetséges megoldása politikai természetű. Politikai döntéssel – és nem módszertannal – megoldhatóak, ha csak ideiglenesen is, az episztemológiai nehézségeinkből eredő gondok: mi a valóság, mi van leírva, mi történt, mi egy cselekvés mozgatója stb. Az emberi világ episztemológiai tökéletlensége (a szándékok, feltételek, következmények homályosak, kiismerhetetlenek és kontingensek) miatt kényszerre van szükség, hogy a pluralitásból és bizonytalanságból (konfliktusforrásokból) rend legyen.

Molnár Tamás implicit politikai teológiája szerint az emberi élet metafizikai előfeltevéseken (azaz, a valóság természetének leírásán, magyarázatán) alapul, és nem konvención vagy tapasztalaton. Ezzel megkérdőjelezte az amerikaiakra jellemző modern/liberális gondolkodást, amely az államot az egyéni autonómiára és a nép akaratára alapozná. Eszerint a legitimáció alapja a szerződés: nincs kényszer beleegyezés nélkül. Molnár Tamás szerint az emberi állapot nem csupán igényli a politikai megoldást (a ma „civil társadalomnak” nevezett antinómiás eszménnyel), de ez csak a szent monarchia lehet, és nem a modern politika.

A modern oly módon oldaná meg a Strauss-féle teológiai-politikai problémát, hogy zárójelbe teszi azt. Molnár Tamás szerint ebből erednek a modern feszültségei. Utópizmusával a modern felszámol-

ná a teológiát és a politikát is, mivel a kényszert, engedelmisséget és egyenlőséget igyekszik felszámolni, és ezt a metafizikai fordulattal (humanizmussal) oldaná meg.²¹ A politika és a teológia tagadása azért a modern eretnecség eleme, mert az alapvetően az ember inkomplett voltát igyekszik tagadni, ami miatt rászorul a függésre, hierarchikus intézmények uralmára.

Az ember zoon politikon, de egyben a transzcendencia felé is nyitott. A kettő feszültsége a *conditio humana* része, és az ember emiatt szorongó lény.²² A szorongása miatt törekszik a biztonságra, ami az utópizmusa forrása. „*A modernizmus foglalatla minden eretnecségnek*” – írta X. Pius, és ez a Molnár Tamás írásain átívelő alapgondolat. Az ő számára nem az ember e kettős természete és nem is a szorongása a probléma, hanem a lázadás.²³ „*Bizonyos, hogy ha valaki föltette magában, hogy együvé gyűjtse minden, a hit körül fölmerült eretnecség magvát és velejét, sohasem végezhetette volna e föladata tökéletesebben, mint ahogy a modernisták végezték. Sőt ezek annyival tovább is mentek, hogy teljesen eltörölték nem csupán a katolikus vallást, hanem – amint kimutattuk – minden vallást. Innen az a nagy tetszés a racionalistáknál; innen van, hogy akik a racionalisták közt szabadabban és nyíltabban szólnak, nem örülhetnek határozottabb segítőknél a modernistáknál*”.²⁴

A modern lázadása arra irányuló remény, hogy az ember képes a maga erejéből elérni a megváltást, és képes Istenné – önmagában elégségesé – válni.²⁵ Ezzel szemben a *status naturalis* a *status civilis*. A mesterséges az autoritás, hierarchikus intézmény nélküli lét. Az eredendő bűn miatt az ember igényli egy külső, fegyelmező erő létét, amely a rossz hajlamokat, önszeretetét megfékezi önmaga és az embertársai érdekében. Ugyanis a társas élet, a rendben élés igényli az emberi önzés, szenvedélyek korlátozását, fegyelmezését. Az ember nem egy teljesen autonóm, értelmileg és erkölcsileg önmagában megálló lény, aki birtokában van a legteljesebb szabadságnak. Az utópizmus modern uralma idején Molnár Tamás ezért tartotta fontosnak – Bonhoeffert idézve – bírálni a modernisták optimizmusát, akik szerint a rossz csökken a világban és növekszik az ember hatalma arra, hogy jót tegyen.²⁶

Az *ordo rerum humanorum* és a *corpus politicum mysticum* mindig együtt jelenik meg. Az embernek hierarchikus intézményben kell élnie, amely autoritásával kényszeríti a döntéseit. Tehát a rend együtt jár az egyenlőtlenséggel, kényszerrel és az engedelmisség problémájával.²⁷ Ezekről megszabadulni és közben a decens emberi életet élni: utópia. Az anyagi és hatalmi egyenlőtlenség az emberi együttélés feltétele, csak az angyalok és vadállatok élhetnek ezek nélkül.²⁸ Az ember autoritáshoz kötött lény.²⁹

Az európai konzervatívok csak mérsékelten bíztak a nevelésben, a tudat megváltoztatásának valamilyen módjában, a közérdeket a gondolkodásába tudatosan beépítő és a magánérdekét ez alá rendelő ember tömeges létrejöttében, és a rend közös érdekét felismerő társadalmi szerződő egyénben. Míg a liberalizmus az államot az egyéni érdekekkel és vágyakkal korlátozná, Molnár Tamás az egyéni vágyakat és az államot is féken tartaná. Az állam feletti valóság létének hite együtt jár a politika korlátozott fontosságával. A politika sem áll mindenek felett, hiszen sem egyéni, sem közösségi megváltás nem lehetséges a politika révén, de még a világi bajok orvoslásában is kérdéses a politika hatásossága. Molnár Tamás szerint a tekintély forrása a transzcendencia világa (a Teremtő, a szent világa), aminek közvetítői az uralkodó, a klérus és a rítus. A szent szociológiai megfogalmazását ő Weber karizmatikus uralom fogalmában találta meg, miáltal a „misztikum visszakerül a jogaiba”,³⁰ és a „hatalom” fogalma minden államra igaz. A szent fogalma magába olvasztotta Burke fenséges fogalmát, de Molnár Tamás fogalma inkább Rudolf Otto *mysterium tremendum et fascinans* jelentését tartalmazza. A hatalom szent, egyszerre megrémít és felcsigáz, azonban nem forradalmi, hanem rendalkotó.³¹

Az állam és az egyház, a szent hatalom e két intézménye nélkül kérdéses a politikai közösség léte,³² amely egyben vallási közösség is (*universitas fidelium*).³³ Az egyház és az állam hanyatlása az egyén „gázmolekuláinak” előretörésével magyarázható. A hanyatló egyház nem az intézményt, hanem az egyén lelkiismeretét tekinti a szent helyének, azaz a rend forrásának.³⁴ Molnár Tamás szerint az így gondolkodók előbb kiszakadtak az egyházból, majd igyekeznek átalakítani azt. Ez az autonóm, a jót-rosszat ismerő és önmagában elégséges ember megalkotásának reménye Molnár Tamás szerint a modern/eretnekség/utópizmus lényege.

Mivel „napjaikban a protestáns egyházak egyre-másra meghajolnak a világi társadalom, illetve manipulálóinak hatalma előtt”, Molnár Tamást a katolikus egyház izgatta. A politikai modernnek bírálata mellett X. Pius szellemében bírálta a katolikus moderneket is: „*ma már a tévelyek mestereit nem a bevallott ellenségek között kell keresnünk. Elrejtőznek – és ez igen élénk félelem és aggodalom oka –, magának az Egyháznak a kebelében és szívében, s annál félelmetesebb ellenségek, minél kevésbé nyíltan azok. Mi, Tisztelendő Testvérek, világi katolikusok és – ami még elszomorítóbb – papok nagy számáról beszélünk, akik az Egyház iránti szeretet színe alatt, teljes híjával a komoly filozófiának és teológiának, ellenben a velőkig áthatva a katolikus ellenfeleknél fölszedett tévtan mérgével, megvetve minden szerénységet, az Egyház megújítóiként tolják előtérbe magu-*

kat, akik zárt falanxokban, merészen támadást intéznek mindaz ellen, ami a legszentebb Jézus Krisztus művében, nem tisztelve saját személyét sem, amelyet szentségtörő vakmerőséggel lealacsonyítanak az egyszerű és tiszta emberségig”.³⁵ Lényegében ez a *Keresztény humanizmus* című művének fő témája. Az Egyházat „egyértelműen fenyeget(i) az a veszély, hogy látható formájában másik egyházzá válik, talán évszázadokra”.³⁶ A modern lázadás elérte magát az Egyházat is.

Molnár Tamás szerint az ember vallási, politikai és társadalmi lény, és ez utóbbi oldala vette át az uralmat az előző kettő felett. A politikai hatalmat a társadalom akarja ellenőrizni, átvéve a szent szerepét. Szerinte a társadalom (máshol civil társadalom) uralma vagy lázadása a modernitás gondjainak forrása. Ez az, ami miatt ma az egyház és állam eltávolodott archetípusától, és képtelen feladatát betölteni. Ebben Molnár Tamás gondolkodása a 20. század eleji tömegtársadalom-kritikák és a 19. századi forradalom-, kapitalizmus- és burzsoázia-kritikák folytatója volt. Ahogyan írta, a „tömegtársadalmak jóval kegyetlenebbek és agresszívabbak az olyan társadalmaknál, amelyek vezető rétege (pl. egy oligarchia vagy arisztokrácia) kellő mértéktartást gyakorol, pusztán azért, hogy hatalmon tudjon maradni... Mennél nagyobb az emberek közötti egyenlőség, annál kisebb az erkölcsi fegyelem és a felelősség hatásköre, s annál kirívóbb a viselkedésük alapvető durvasága és gátlástalansága”.³⁷

A hatalom két intézménye az állam és az egyház, amelyek a szenttel, s így a renddel állnak kapcsolatban. Viszont a társadalom nem ilyen, így nem is lehet a rend forrása: a modernitás legfőbb jele a rendetlenség. A társadalom a sokféleséghez és az egyéni érdekek fogalmaihoz kötődik. A sokféleség elfogadása relativizmust szül, míg az érdekek uralma az immanentizmust, a csak evilági és egyéni valóság³⁸ elfogadását, amely hibák a *Pascendi dominici gregis...* szerint a modernitás eretnekségének jellemzői. A társadalom (a maga szerződéses, alkudozó-egyezkedő vagy vitatkozó viszonyaival) nem képes rendet alkotni a hatalom két intézménye nélkül, amelyeknek a társadalmat uralva kell létezniük. A társadalom a nem-szent, a szabadság a profán világa. A modern „közösség élete az egyének szintjén leginkább zárt tartályban mozgó gázmolekulák zűrzavaros mozgásához hasonlít”.³⁹ A társadalom bírálata a modern politikai hedonizmus vagy eudaimonizmus bírálata.⁴⁰

A modernitás sajátossága, hogy a hatalom, megosztottság és bizonytalanság megszüntetésének utópista reménye legyengítette az államot és egyházat, a szent hatalom intézményeit.

Ahogy Pius pápa a modernitást az eretnekségek foglalatának nevezte, Molnár Tamás az eretnekséget és ezzel a modernitást az utópizmussal kapcsolta össze. Ily módon a modernitás egyáltalán

nem modern, nincs benne semmi olyasmi, ami korábban ne lett volna megtalálható.

Az ember földi életében mindig volt és lesz is valamilyen frusztráció, hacsak nem hisz valaki a boldog ősállapotban és az oda való visszatérés lehetőségében valamilyen emberi erőfeszítés révén. Az ember Ádám és Éva óta kidobott a problémamentes világból, de újból és újból megpróbál visszakerülni oda – egyénileg vagy kollektíven. A társas életet permanensen politikai jellegűnek tartók – mint Molnár Tamás –, a társadalom problémákkal, frusztrációkkal terhes állapotát természetesnek tartják. Az emberi természet és társadalom részének tekintik a különböző frusztrációkat, s azt állítják, hogy a kormányzat feladata a konfliktusok eldöntése, azaz bizonyos egyének és csoportok kielégítése másokkal szemben. Ugyanakkor nem remélik, s mi több, nem is ígérik a konfliktusmentes élet lehetőségét. Ha a konfliktus örök, akkor dönteni is kell a vitákban, s így mindig lesznek frusztráltak, akik nemcsak a számukra hátrányos döntéseket, forrásaikat (törvények, intézmények), hanem a döntés gyakorlatát is kárhoztatják. Szerencsés esetekben előfordulhat olyan megoldás, amely mindenki kielégülését szolgálja, de a konfliktusok természetéből következik, hogy le akarják küzdeni a másikat. Kielégülésük forrása a mások fölé kerekedés. Aki pedig alulmarad, frusztrált lesz. A kormányzás konfliktusok eldöntése, és kormányzottnak lenni egyet jelent az esetleg számunkra hátrányos döntések elfogadásával; együtt élni valamilyen mértékű kielégületlenséggel. Az engedelmesség ennek elfogadása. *„Hasonlóképpen az egyéb földi bajoknak sem lesz soha végük, mert a bajok a bűn kemény és nehéz következményei, s mint ilyeneket kell túrnünk őket, és ez az embert szükségképpen élete végéig elkíséri. A túrés és a szenvedés emberi sajátosság, és bár az emberek mindent megkísérelnek, az ilyesfajta megpróbáltatásokat az emberi életből semmiféle erővel vagy módszerrel sem lesznek képesek egészen kiirtani. Akik ilyesféle hatalommal dicsekszenek, és a nyomorgó népnek minden szenvedés és baj nélkül való, szakadatlan örömmel és boldogsággal teljes életet ígérnek, bűnös játékot űznek a néppel és becsapják, ami egyszer az eddigieknél is nagyobb zavarokban fog kirobbanni”*.⁴¹

A modern politika nagy mozgósító erejét onnan kapja, hogy lehetségesnek tart egy frusztrációktól, konfliktusoktól mentes, nem politikai társadalmat. Ehhez azonban „csak” az embert, intézményeit, viszonyait kell kitalálni, teljesen megváltoztatni. E felfogás szerint a kormányzás válságkezelés, és nem pedig viták eldöntése, mivel a világ valamiért kibírhatatlan állapotban van. Azonban a megfelelő tudás révén a megfelelő csoport tud mindenki számára kielégítő megoldásokat találni, mindenkit kielégítő helyzeteket teremteni. Szerintük a frusztráció nem az emberi élet velejárója, hanem a rossz törvények,

intézmények következménye. A perfekcionista politika esetében kormányzottak lenni annyit jelent: az „utópia felé vezetettnek” lenni, és a vezetők jobb tudását, messzebb látó képességét elfogadni. Egy idő után azonban feltűnő, hogy a látóhatáron felrémlő délibáb olyan léptékben távolodik, ahogy közelednek felé. Nem azért szeretik e vezetőket, mert kapnak tőlük, hanem azért, amit remélnek, hogy kaphatnak tőlük. A már látható horizontra felrajzolt szép, boldog világ – amely mindig alkalmas a *misera plebs* mozgósítására – azonban örökre ott marad a láthatáron. A horizontnak már csak ilyen a természete: bármennyit haladunk is felé, amit vágyainkkal rápingáltunk – soha el nem érhetjük. Sőt: még közelebb sem kerülünk hozzá. Miként Pascal mondja: örök futással távolodik.

Paradox módon éppen a változás retorikáját két évszázada képviselő mozgalmak remélnék és ígérenek egy végső politikai megoldást az emberiség gondjaira, míg a változással szemben szkeptikus konzervatívok azt hangsúlyozzák, hogy minden emberi megoldás részleges, időleges, és a történelemnek az emberi erőfeszítés eredményeképpen nem lehet vége.

JEGYZETEK

¹ A *Why Freedom* című írásban (*National Review*, 1962. szeptember 25., 223–225.) az idézetek Frank Meyer: *Defense of Freedom*, Liberty Press, 155–63. oldalakon található újranyomásból vannak.

² A különbségek ellenére Meyer szerint a szerzők néhány alapelvben megegyeztek: elfogadják, hogy létezik egy objektív erkölcsi rend és ilyen cselekvési mércék; elfogadják, hogy az ember személye a politikai gondolkodás középpontja (jogai, szabadsága, kötelességei); elítélik az ideológiák emberre kényszerítését; elutasítják a tervgazdaságot és központosítást; védik az alkotmányt és a nyugati civilizációt a messianisztikus kommunista fenyegetéssel szemben.

³ Frank S. Meyer: *Freedom, Tradition, Conservatism. Modern Age*, 1960, 355–363.

⁴ Mark C. Henrie: *Understanding Traditionalist Conservatism*, in: *Classical Conservatism*, 4.

⁵ L. Hartz: *The Liberal Tradition in America*, NY, 1955. Cl. Rossiter ugyanezt mondta. (*The Conservative Tradition in America*, 1962).

⁶ J. Higham: *The Cult of the “American Consensus”: Homogenizing Our History. Commentary*, 1959. February 1. <https://www.commentarymagazine.com/articles/the-cult-of-the-american-consensus-homogenizing-our-history/>; Gerry Brown: *Democracy, the new conservatism, and the liberal tradition in America. Ethics*, 1955. Vol. 66, No. 1, Part 1, 1–9.

⁷ L. Trilling: *The Liberal Imagination*, 1950, ix.

⁸ A. Brinkley: *The problem of American Conservatism in American Historical Review*, 1994, vol. 99. iss. 2., 409–429.; L. Trilling: *The Liberal Imagination*. 1950. NY

⁹ R. Hofstadter: *The American Political Tradition and the Men Who Made it*. NY, 1948.

¹⁰ Idézi Brinkley, 411.

- ¹¹ Mary C. Brennan: *Turning Right in the Sixties, The Conservative Capture of the GOP*. University of North Carolina Press, 1995.
- ¹² Orbán Anita: *Az antikommunizmus hatása az amerikai konzervatívizmusra*. Hamvas Intézet, 2003. Lee Haddigan: *How Anticommunism „cemented” the American conservative movement in a liberal age of conformity, 1945-64*. *Libertarian Papers*, 2010. vol. 2. no. 7. <https://mises.org/library/how-anticommunism-cemented-american-conservative-movement-liberal-age-conformity-1945%E2%80%9364>
- ¹³ James Burnham, a *National Review* alapítója lett a neo-machiavellizmus terjesztője. G. Dorrien: *Imperial Designs, Neoconservatism and the New Pax Americana*. Routledge, 2004.
- ¹⁴ N. Glazer: *What Happened at Berkeley in Commentary*, 1965. 2., 39–47.
- Békés Márton: *Amerikai neokonzervatívizmus*. Századvég, 2008.
- ¹⁵ Daniel Bell: *Cultural Contradictions of Capitalism*. New York, 1976.
- ¹⁶ Marx–Engels: *Kommunista kiáltvány*.
- ¹⁷ *Az értelmiség alkonya, Utópia: örök eretnokség, A liberális hegemonia, Az atlanti kultúra kibontakozása A modernség politikai elvei*,
- ¹⁸ H. Arendt: *On Revolution*, Penguin Books, 1990., 117.
- ¹⁹ T. Molnar: *Bernanos: his political thought and prophecy*. Transaction Publishers, 1997; T. Molnar: *The Case of Georges Bernanos in Modern Age*, 1995 Fall, 61–68.
- ²⁰ C. Schmitt: *Politikai teológia II. Attraktor*, 2006.
- ²¹ Molnár T.: *Keresztény humanizmus*. Kairosz, 2007, Budapest
- ²² Molnár T.: *Keresztény humanizmus*, 144.
- ²³ Vö. Molnár T.: *Pogány kísértés*, Kairosz, 2000, Budapest
- ²⁴ *Pascendi dominici gregis*, <http://www.katolikus-honlap.hu/0707/pascendi.htm>
- ²⁵ Molnár T.: *Utópia – örök eretnokség*, Budapest, 1990, Szent István Társulat, 23–24.
- ²⁶ Molnár T.: *Keresztény humanizmus*, 207.
- ²⁷ A. Lovejoy: *The Great Chain of Being*, Harvard University Press, 2001; Molnár T.: *A hatalom*, 23.
- ²⁸ Molnár T.: *Az autoritás és ellenségei*, Kairosz, 2002, Budapest, 49.
- ²⁹ Molnár T.: *Az autoritás*, 79.
- ³⁰ Molnár T.: *A hatalom*, 21. Ugyanakkor a karizmatikus uralommal szemben néhol ambivalens. Vö. Molnár T.: *Az autoritás és ellenségei*, Kairosz, 2002, Budapest, 28.
- ³¹ Molnár T.: *A hatalom*, 25.
- ³² Molnar, T.: *Politics and the State: the Catholic View*, Chicago, 1980, Franciscan Herald Press; Molnar, T.: *The Church, Pilgrim of Centuries, Grand Rapids*. Eerdmans, 1990; Molnár T.: *A hatalom*, 184.
- ³³ Érdeemes megjegyezni, hogy e francia hagyománnyal szelektíven bánt Molnár Tamás: Coulanges-t pozitívan említette, míg Rousseau-t, Comte-ot és Durkheimet nem, bár a szent monarchia – a szent és a politikai autoritás összeolvadása – ezeknél a szerzőknél is fontos mozzanat. F. de Coulanges: *Az ókori község*, Atheneum, 1883.
- ³⁴ Molnár T.: *A hatalom*, 203.
- ³⁵ *Pascendi dominici gregis*, <http://www.katolikus-honlap.hu/0707/pascendi.htm>
- ³⁶ Molnár T.: *Keresztény humanizmus*, 164.
- ³⁷ Molnár T.: *Utópia*, 117.
- ³⁸ Molnár T.: *A hatalom*, 70.
- ³⁹ Molnár T.: *A hatalom*, 175.
- ⁴⁰ Molnár T.: *A hatalom*, 216–217.
- ⁴¹ *Rerum Novarum*, Budapest, Kereszténydemokrata Néppárt kiadása, 24.

A DEMOKRÁCIA LIBERÁLIS KRITIKÁJA¹

Erik von Kuehnelt-Leddihn, Kolnai Aurél, Hannah Arendt és Eric Voegelin

1. rész

Megadja Gábor

Nincs két annyira félreértelmezett fogalom a modern politikai frazeológiában, mint a „demokrácia” és a „liberalizmus” – állítja Kuehnelt-Leddihn. Ráadásul e fogalmak annyira különböznek egymástól, hogy meghatározásukhoz fenomenológiai és etimológiai vizsgálatokat vettem igénybe.

A demokrácia fogalma – mint ismeretes – a *demos* és a *krátos* szavakból áll, azaz „népuralmat”, vagy „néphatalmat” jelent. A „krátos” erős, majdnem „brutális” jelentésű.² A demokrácia politikai fogalom, és két pilléren nyugszik: a polgárság politikai és legális egyenlőségén (a szavazati jogon), illetve a többség uralmán. A demokrácia arra ad választ, hogy *ki* kormányozzon, a liberalizmus arra kíváncsi: *hogyan* kormányoznak, miképp gyakorolják a hatalmat. A „kicsoda” kérdésére a demokrata így válaszol: a politikailag egyenlő polgárok többsége közvetlenül, vagy képviselőiken keresztül, míg a liberális azt mondja: tekintet nélkül arra, ki kormányoz, a kormányzásnak meg kell őriznie az egyén szabadságát, annyira, amennyire az lehetséges. Ez utóbbinak egy korlátja van: az egyén szabadságának összeegyeztethetőnek kell lennie a közjával. Kuehnelt-Leddihn szerint a „közjó” meghatározása szükségszerűen önkényes.³ A liberalizmus előfeltevése tehát a szabadság, valamint az, hogy minden ember szabadsága összeegyeztethető mindenki más szabadságával és a közjával. Például a monarchia lehet liberális, de nem demokratikus, és egy demokrácia is lehet zsarnoki, sőt totalitárius, a kisebbségeket brutálisan elnyomó politikai berendezkedés. „A kisebbségek tiszteletének, azon kívül a szólásszabadságnak, a többség uralma korlátozásának semmi köze nincs a demokráciához, mint olyanhoz. Ezek liberális elvek – vagy megtalálhatóak egy demokráciában, vagy nem.”⁴ Ez utóbbi felismerés a kortárs liberális demokráciákra is jellemző.

A demokráciának Kuehnelt-Leddihn szerint két posztulátuma van: az egyik a mindenkire vonatkozó jogi és politikai egyenlőség (szavazati jog), a másik pedig az „önkormányzás”, mely az egyenlők többségének uralmán alapul. Ez alapján beszélhetünk közvetett (képviseleti) vagy közvetlen demokráciákról. Fontos, hogy a demokráciákban a választott

képviselőknél kötelességük a választóik nézeteit reprezentálni, ellenkező esetben köztársaságról (*res publica*) beszélünk.⁵

Kuehnelt-Leddihn demokráciával szembeni ellenszenvét a demokrácia „formalizmusán”, vagyis a tartalmi kérdések iránti közönyén, valamint a sajátos egalitárius-kollektivisták karakterén alapul. Demokrácia-kritikájának lényegi kérdése: meg lehet-e őrizni, meg lehet-e védeni demokratikus-többségelvű keretek között a szabadságot? Ezért az elsődleges probléma nem a kormányforma, hanem a kormányzás minőségének és tartalmának a kérdése. *„Egy liberális olyan férfi vagy nő, akit az érdekel, hogy az emberek a lehető legnagyobb mértékű szabadságot élvezhessék – tekintet nélkül arra, hogy milyen kormányzat alatt élnek. (...) A tény az, hogy az igazi liberális semmilyen specifikus alkotmánynak nem elkötelezettje, hanem választását alárendeli annak, hogy ő maga és társai a legnagyobb szabadságot élvezhessék. Ha úgy gondolja, hogy egy monarchia nagyobb szabadságot nyújt, mint egy köztársaság, az előbbit választja.”*⁶

A demokrácia egalitárius, következésképpen – Kuehnelt-Leddihn szerint – már alapelvben szemben áll a szabadsággal. Már Tocqueville fölismerte, hogy a szabadság és az egyenlőség nemhogy nem azonosak, hanem rendszeresen konfliktusba is kerülnek egymással.⁷

Az egyenlőség megteremtése állandó, szüntelen beavatkozásra, vagyis erőszakra szorul, mivel az egyenlőség állapota minden, csak nem „természetes”: *„Amikor egyenlőségről beszélünk, az nem a méltányosságra vonatkozik (ami igazságosság). Még az úgynevezett »keresztény egyenlőség« sem mechanikus, hanem pusztán az ugyanazon törvénynek való alárendeltség – más szavakkal iszonómia. Mégis, egy keresztény számára két újszülött spirituálisan egyenlő, ám fizikai és intellektuális minőségükben (az utóbbiban természetesen potenciálisan) már a fogamzás pillanatában egyenlőtlenek (...) Elég annyit mondanunk, hogy az egyenlőség mesterséges létrehozása legalább annyira összeegyeztethetetlen a szabadsággal, mint igazságtalan diszkriminációs törvények végrehajtása. (Egyértelműen igazságos diszkriminálni – bizonyos határokon belül – az ártatlan és a bűnös, a felnőtt és a csecsemő, a katona és a civil között, stb.) Minthogy a kapzsiság, gőg és az arrogancia az igazságtalan diszkrimináció alapjai, az egalitárius és identitárius irányzatok hajtóerői az irigység, féltékenység és a félelem. A »természet« (azaz, az emberi beavatkozástól való mentesség) minden, csak nem egalitárius; ha teljes síkságot akarunk létrehozni, le kell tarolnunk a hegyeket, és fel kell töltenünk a völgyeket; így az egyenlőség az állandó kényszer alkalmazását feltételezi, mely alapelvben áll szemben a szabadsággal. A szabadság és az egyenlőség lényegükben ellentétesek.”*⁸

Kuehnelt-Leddihn szerint a demokrácia szemszögéből nem döntő kérdés a szabadság: ha egy 49 százalékos kisebbséget elnyom egy 51 százalékos, vagy egy 1 százalékos kisebbséget egy 99 százalékos többség,

azt maximum „sajnálatosnak” nevezhetjük, de nem mondhatjuk, hogy „nem demokratikus”. Amire a politikai közbeszéd gyakran „demokratikus elvárásként” hivatkozik, azok valójában liberális elvárások.

Mises szerint a piac demokrácia,⁹ és Hayek sem volt annyira elutasító a demokráciával mint olyannal szemben, mint Kuehnelt-Leddihn. Ám még ő is kiemelte a demokrácia korlátozott jelentőségét a szabadság problémájának szempontjából: „Nem áll szándékunkban azonban fétist csinálni a demokráciából. Elképzelhető, hogy nemzedékünk túlságosan sokat beszél és elmélkedik róla, s túl kevésé törődik az általa szolgált értékekkel. (...) A demokrácia viszont alapvetően eszköz, a belső béke és az egyéni szabadság megteremtésének utilitárius kelléke. S mint ilyen, egyáltalán nem tévedhetetlen, vagy biztonságos. Arról sem szabad megfeledkezni, hogy tekintélyelvű kormányzat alatt gyakran volt sokkal nagyobb tere a kulturális és a szellemi szabadságnak, mint némely demokrácia esetében – s legalábbis elképzelhető, hogy egy igen homogén és doktriner többség kormányzata alatt a demokratikus kormányzás éppoly elnyomónak bizonyulhat, mint a legrosszabb diktatúra”.¹⁰

Az egyenlőség létrehozása és fenntartása tehát az állandó erőszak alkalmazását igényli. Ezért is tendál az egalitarizmus természetes módon a centralizáció felé.¹¹ Az állam, a központi kormányzat kiterjedésének növekedése logikus következménye a demokratikus haladásnak. Kolnai Kuehnelt-Leddihnhez hasonlóan felismerte, hogy a kiegyenlítő egalitarizmusnak állandó, mindent felölelő központi menedzsmentre van szüksége ahhoz, hogy azon „mesterséges” viszonyokat megalkossa, amelyek létrehozzák az egyenlőséget, és megnyirbálja az olyan „természetes” viszonyokat, melyek a „privilegiumokat” hozzák létre.

A demokrácia liberális kritikusait elsősorban a demokráciából kialakuló túl nagyra nőtt hatalmak zavarták, és e szempontból lényegtelen volt, hogy e túlzott hatalmakat az állam, vagy a társadalom jeleníti-e meg. Nagyra növekedve bármelyik behatol a személyes élet legintimebb szféráiba, és csökkenti a szabadságot. A liberális kritikusok legféltebb kincse tehát az egyéni szabadság. E tekintetben közösek Hayek, Mises és Kuehnelt-Leddihn megfontolásai, még ha megközelítéseik el is térnek egymástól. Kolnai és Arendt esetében nem beszélhetünk klasszikus liberális alapállásról: mindkettejük értelmezése túlmutat a liberális meggyőződésen és bírálja is azt.

Az „önkormányzás” eszménye is ámítás Kuehnelt-Leddihn szerint: a valóságban többségek uralkodnak a kisebbségek felett, még akkor is, ha ezt többnyire képviselőiken keresztül teszik. Szerinte a demokrácia „a totálisan politicizált nemzet koncepciója”.¹² E megfontolások alapján vette védelmébe a monarchiakat. Az európai monarchiakat ugyanis liberálisnak tartotta, melyek tiszteletben tartották a személyes és a köz-

szabadságot. A kontinensen megjelenő demokrácia-változat azonban a kollektívizmust, az etatizmust, a többségelvűség uralmát hozta el. Ennek illusztrációja: azon szabályozások, melyek a modern demokráciákban jelen vannak – prohibíciók, kötelező sorkatonai szolgálat, jövedelemadó – olyan hatalomhoz juttatják a demokráciákat, melyek még az abszolút monarchiákban is elképzelhetetlenek voltak. A demokratikus hatalom tehát – legalábbis a kontinensen – lényegesen nagyobb, mint amilyen a monarchiák hatalma volt.

Az európai kormányzatok a modern demokrácia megjelenése előtt *vegyes* kormányzatok voltak, demokratikus, arisztokratikus és monarchikus elemekkel. A modern demokrácia azonban az európai rezsimek e kevert jellegét eltörölte: „A demokrácia határtalanná, korlátlaná, egyetemessé vált”.¹³ Kuehnelt-Leddihn ezért is érzi úgy, hogy a demokrácia ideológiává, demokratizmussá vált, és célja az, hogy az élet minden területén – a kormányzástól a külpolitikán át az oktatásig – alkalmazza saját alapelvét.

A totálisan átpolitizált nemzet, amely Kuehnelt-Leddihn szerint a demokráciát jellemzi, az állandó mobilizáltság állapotában tartja a társadalmakat. A kormányzat hatalma a népszerűsége és nem az igazságon alapszik: a demokrácia indifferens az igazság kérdésével vagy az értékekkel szemben. A rousseau-i demokráciának nincs önmagán kívül álló mérceje, sem korlátja. A demokratikus hatalom egyetlen célja a szavazatok többségének összegyűjtése, ebből a szempontból nem számít, mi a tartalma annak a politikának, amelynek ez sikerül. Kuehnelt-Leddihn ezzel magyarázza, hogy miért képesek a demokráciák „öngyilkosságot” is elkövetni – demokratikusan. Miként az igazság, úgy a jó vagy rossz rend, avagy a zsarnokság kérdése is feledésbe merül, ha csak a demokrácia kívánalmát tartjuk szem előtt. Ha a zsarnokot demokratikusan választották meg – mivel sikeres volt abban, hogy a maga oldalára állítsa a többséget az irigységükre való apellálás révén –, nincs alap arra, hogy hatalomra kerülését „antidemokratikusnak” vagy „nem-demokratikusnak” nyilvánítsuk, és ekként ítéljük el. Kézenfekvő példája Adolf Hitler 1933-as megválasztása.¹⁴ Sommás ítéletét Európa elmúlt kétszáz évének történelmére alapozza, és látható, hogy ítélete alapjául inkább afféle „formarokonságok” szolgálnak, nem szigorú értelemben vett eszmetörténeti összefüggések.¹⁵ Szentségtelen szövetséget látott a demokrácia (azaz a politikailag egyenlő polgárok többségének uralma) és a kimondottan illiberális ideológiák között. Ez utóbbiak alatt a nacionalizmust (ami Európában szerinte *etnicizmust* jelent), a szocializmust, a rasszizmust, és ezek különböző variációit és keverékeit értette. E felismerések a kontinens viszonyaira vonatkoznak. Kuehnelt-Leddihn szerint az angolszász, döntően protestáns vallási-kulturális háttérrel rendelkező világban a „fifty-fifty” komp-

romisszumokra kész gyakorlata domináns, ezért a fenti modernség-kép e világra nem is jellemző. Épp a kontinens alapvetően „katolikus” karaktere a felelős azért, hogy a gondolatokat logikai végpontjukig követik, és nem hajlandóak a kompromisszumokra.¹⁶

JEGYZETEK

¹ Írásomban azt vizsgálom, hogy milyen indíttatásból bírálták a címben jelölt szerzők a modern (tömeg)demokráciákat. A címben megjelenített liberális kifejezést képzeletben idézőjelbe kell tenni, mivel a szerzők közül csak egy nevezte magát liberálisnak. A többiekre a címke nem érvényes, viszont igyekszem bemutatni, hogy sokat merítettek a korábbi arisztokratikus liberalizmus demokrácia-kritikájából. Az esszé egy készülő nagyobb írás része.

² Kuehnelt-Leddihn, Erik v.: *Leftism Revisited: From de Sade and Marx to Hitler and Pol Pot*. 1990, Regnery Gateway, 18.

³ Kuehnelt-Leddihn, Erik v.: *Liberty or Equality: The Challenge of our Time*. Idaho, 1952, The Caxton Printers, p. 7–9., Kuehnelt-Leddihn, Erik v.: *Leftism: From de Sade and Marx to Hitler and Marcuse*. 1974, Arlington House., 27–28, *Leftism Revisited*, 15–16, Kuehnelt-Leddihn, Erik v.: *Democracy's Road to Tyranny. The Freeman: Ideas on Liberty*, XXXVIII. évf. (1988) 5. sz.

⁴ Kuehnelt-Leddihn: *Liberty or Equality*, 6.

⁵ Kuehnelt-Leddihn többször is megjegyzi, hogy az amerikai alapító atyák egyszer sem említik a „demokrácia” szót az alkotmányban, csak a köztársaságot. Ez a demokrácia Andrew Jackson fellépésével kezdődik: sem Madison, sem Jefferson, sem John Adams nem voltak demokraták; Kuehnelt-Leddihn: *Liberty or Equality*, 6.

⁶ Kuehnelt-Leddihn: *Liberty or Equality*, 3.

⁷ Tocqueville gondolkodását az „arisztokratikus liberalizmus” terminusával érdemes leírni. Az „arisztokratikus liberalizmus” képviselőinek – ide sorolnám Kuehnelt-Leddihnt is – legfőbb problémája a modernség azon tendenciáival volt, amelyek a konformizmust, kollektívizmust, centralizációt erősítik, és veszélyeztetik az egyén szabadságát, tekintet nélkül arra, hogy ez a fenyegetés a társadalom többségétől, annak közvéleményétől, vagy az államtól érkezik. Lásd Kahan, Alan S.: *Aristocratic Liberalism. The Social and Political Thought of Jacob Buckhardt, John Stuart Mill, and Alexis de Tocqueville*. New York, 1992, Oxford University Press.

⁸ Kuehnelt-Leddihn: *Liberty or Equality*, 2–3. (Utolsó kiemelés tőlem – M. G.)

⁹ Mises, Ludwig von: *Planned Chaos*. New York, 1947, Irvington-On – Hudson. 25.

¹⁰ Hayek, Friedrich August von: *Út a szolgáshoz*. Budapest, 1991, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 105.

¹¹ Kolnai, Aurel: *Privilege and Liberty and Other Essays in Political Philosophy*, szerk. Daniel J. Mahoney, 1999, Lexington Books, 50.

¹² Kuehnelt-Leddihn: *Leftism Revisited*, 21. Érdekes ezzel összevetni Arendt véleményét, aki szerint a tömegdemokráciák depolitizálnak. Amennyiben a politika a szabadságot jelenti – mint az Arendtnél nyilvánvaló –, úgy ellenkező előjellel ugyanazt a jelenséget regisztrálták. Az eltérés – véleményem szerint – abból fakad, hogy Arendt számára az antik politika jelentette a politikát, míg Kuehnelt-Leddihn fenti megfogalmazása a modern politikára vonatkozott, amit Arendt tömegtársadalomnak, vagy totalitarizmusnak neve-

zett volna. Kuehnelt-Leddihn a liberális hagyomány folytatója, és az egyént kívánja óvni, míg Arendt nem: az utolsó, amitől bárkit is féltett volna, az a politika.

¹³ Lukacs, John: *Demokrácia és populizmus: félelem és gyűlölet*. Budapest, 2008, Európa Könyvkiadó, 20.

¹⁴ A modern demokrácia-kritikák egyik kedvenc példája a nemzetiszocialista rezsim hatalomra kerülése. A demokrácia e fonáksága tagadhatatlan; ugyanakkor érdemes hozzátenni, hogy a nemzetiszocialisták útja hosszú volt a demokratikus hatalomszerzésig, amelyhez hozzájárultak a folyamatos utcai harcok, valamint annak tapasztalata, hogy a Weimari Köztársaságban egyetlen kormány sem tudta kitölteni az idejét. A megfélemlítés légköre és az alapvető érdektelenség erősen hozzájárult a győzelmükhöz, ahogy a Reichstag felgyújtása is.

¹⁵ A tág értelemben „filozófiainak”, semmint eszmetörténetinek nevezhető összefüggések feltárásában Kuehnelt-Leddihn Voegelinhez hasonlítható, akinél a gnoszticizmus-fogalom – különösen a korai műveiben alkalmazott formája – szintén nem tekinthető történetileg megalapozottnak.

¹⁶ Kuehnelt-Leddihn: *Liberty or Equality*, 243–244. Ugyanez az indok a szélsőségesek karakterére is: a katolikus országok szélsőségesei jellemzően anarchisták voltak, nem szocialisták-kommunisták. A katolikus háttérű extrémizmus individualisztikus.

BESZÉLGETÉS ILLYÉS GYULÁRÓL SZÁVAI JÁNOSSEL¹

*„Akkor az óriási hatalmú politikust érdekelte a szellem
emberének a véleménye...”*

Tüskés Anna

TIÜSKÉS ANNA: *Miért választotta a magyar–francia szakot az egyetemen?*

SZÁVAI JÁNOS: Ez nagyon egyszerű: családi hagyományként. Apám német–francia szakon végzett és Eötvös-kollégista volt. Még annak idején az Eötvös Collegiumban barátkozott össze Gyergyai Alberttel, aki a tanára volt,² nekem keresztapám lett, és mivel agglegényként nem volt családja, többé-kevésbé a családukhöz tartozott. Tehát ez volt az a közeg, amelyben felnőttem, és természetesen eléggé erős hatással volt rám.

TA: *Mikor találkozott először Illyés Gyulával?*

SZJ: Ha nem tévedek, személyesen 1961-ben vagy 1962-ben. Más formában már természetesen korábban találkoztam vele. Néhány műve szerepelt a középiskolai tananyagban, *Fáklyaláng* című drámáját színházban is láttam. A személyes megismerkedés úgy történt, hogy Illyés Gyula felesége, Kozmutza Flóra összeverbuvált a lánya számára egy kis társaságot. Ika Párizsban járt középiskolába két vagy három évig, és amikor hazajött, Flóra néni összeszedett néhány francia szakost, hogy a nyelvet gyakoroljuk. Hetente gyűltünk össze, hol egyikünknel, hol másikunknál. Nyáron meghívtak Tihanyba is. Őszintén szólva pontosan nem tudom datálni, hogy magát Illyés Gyulát hol és mikor láttam először. Mindenesetre Tihanyban, ahol megengedték, hogy a kertben sátorozzunk, az étkezéseket közösen költöttük el. Ott mindenképpen találkoztam vele.

TA: *Akkor is franciául beszélgettek?*

SZJ: Nem, vele nem. Voltak ezek az összejövetelek, akkor próbáltunk franciául beszélni, de az idők során együtt maradt ez a társaság, és ki is bővült. Akkor aztán inkább magyarra fordult a szó. Illyés Gyulával való kapcsolatam ennek megfelelően alakult. Tehát ő engem, bennünket úgy tekintett, mint a lánya társaságát vagy barátait, tehát szükségszerűen egy szülő–gyerek mintájú kapcsolat alakult ki. Tihanyba egyébként többször is meghívtak. Ott nyaralt többször is Illyés egyik legjobb francia barátjának, Jean Rousselot-nak a lánya, Anne-Marie Rousselot. Vele Illyés Gyula természetesen franciául beszélt, néha-néha tréfásan közbeszúrva

magyarul, hogy „buta francia”. Akkor Anne-Marie visszavágott, magyarul méghozzá, azzal, hogy „buta magyar”. Ezt az egész történetet csak azért mesélem, hogy a szokásos vidám, évődő hangnemet érzékeltessem. Illyés Gyula Tihanyban a nap nagy részét az úgynevezett felső kertben töltötte, ott volt egy kis háza, ahol dolgozott. Ebédre meg vacsorára jelent meg, akkor folytak ezek a beszélgetések.

TA: *Rousselot-val, gondolom, találkozott többször is.*

SZJ: Hogyne, Rousselot-val többször is találkoztam, főleg Párizsban. Ő nagy híve volt a magyarságnak és a magyar költészetnek, és töretlen barátja Illyés Gyulának, akinek a párizsi megjelenését többször segítette.

TA: *Több tanulmányában is foglalkozott Illyés Gyulával: egyrészt ismertetést írt a Beatrice apródjairól, aztán Eluard-ral és Malraux-val való kapcsolatáról is írt tanulmányt.³ Ezeknek mi a története?*

SZJ: Igen, talán Malraux-val kezdem. A Gondolat Kiadóval kötöttem egy megállapodást, hogy az egyik sorozatukba készítek egy Malraux-ról szóló kismonográfiát.⁴ Tudtam Illyés Gyula különböző írásaiból, hogy ismerte Malraux-t már a párizsi korszakából, aztán az 1934-es nevezetes szovjet írókongresszuson is találkozott vele. Amikor 1947-ben járt Párizsban, akkor nem tudott Malraux-val találkozni. Utána pedig szintén egy hivatalos párizsi útján, amikor Malraux már miniszter volt, akkor találkozott vele. A kismonográfia kapcsán – ez azt hiszem, hogy 1981-ben lehetett – arra kértem Illyést, hogy áldozzon rám egy órát. Megpróbáltam kifaggatni ezekről a párizsi dolgokról, de az volt az érzésem, hogy tulajdonképpen nem sok olyant mondott el, amit ne írt volna meg már különböző helyeken, az *Útirajzokban* és a *Hunok Párizsban* című regényében.⁵

Akkor megpróbáltam lejegyezni, amit mondott, mert magnóm nem volt. Azt mondta Illyés Gyula – a saját szövegemből idézem – „Mindjárt megtaláltuk a hangot Malraux-val. Azt a szürrealista, anarchista, szindikalista hangot, amely az *Action* körében járta”. Azt hiszem, hogy rendkívül jellemző volt rá ez a fajta megközelítés, hogy tehát – a szürrealizmus hatására – tréfálkozva beszélnek minden témáról. Az volt még érdekes (és azt hiszem, hogy ez talán az írásaiban nincsen benne, hanem ezen a beszélgetésünkön mondta el), hogy Malraux – habár úgynevezett nagy ember már, amikor 1934-ben a Szovjetunióba meghívják, rendkívül ismert nemzetközi tekintély – rokonszenvezik a Szovjetunióval meg a kommunizmussal, de nem vak rajongó, mindig megmarad benne a hajdani anarchista, szürrealista.

1947-ben – Illyés ezt megírta a *Franciaországi változatok* című művében – ketten jártak Párizsban, Illyés Gyula és Cs. Szabó László. Cs.

Szabó is megírta azt az utat. Akkor nem találkoztak Malraux-val, aki- nek az volt az első minisztersége. Most a saját szövegemből idézem: „telefonon fölhívta minisztériumában Malraux-ot, aki mentegetőzött, hogy vidékre utazik, Párizs környékére, és hívta Illyést, ha teheti, ott látogassa meg. De ő nem látogatta meg, mert másnap vagy harmad- nap utaztak, és hát sok mindent szeretett volna még Párizsban meg- nézni.” Azt hiszem, itt az van a háttérben, hogy Malraux élete utolsó szakaszában együtt élt Louise de Vilmorin írónővel, aki a maga korá- ban eléggé sikeres írónak mondható, de számunkra az a fő nevezetes- sége, hogy az 1940-es évek elején Magyarországon élt, mert 1938-tól 1943-ig gróf Pálffy Pálnak volt a felesége. Amíg Budapesten élt, Louise de Vilmorin mindenkivel érintkezett, aki franciás volt.

Illyés következő Malraux-val kapcsolatos emléke, amiről beszélt, az 1966-os utazás. Ezt szintén megírta a *Szíves kalauzban*. Déry Ti- bor és Nagy László volt vele együtt Párizsban. Illyés akkor próbált Malraux-nak a magyar problémákról beszélni. Ez volt az az időszak, amikor azzal próbálkozott Illyés Gyula, hogy az elszakított magyar területekről írjon vagy beszéljen, vagy fölhívja azoknak a figyelmét, akiknek talán hatalmában áll segíteni ezen. Elmondta a gondolatait Malraux-nak, aki rokonszenvvel válaszolt. 1981-ben így emlékezett erre Illyés: „sok mindent tudott a magyar dolgokról, többet, mint gondol- tuk volna. Rokonszenve a magyarok iránt talán még 1918–19-ből ered, de benne is élt néhány magyarelles téveszme. Tőlem kellett megtudnia, hogy Esterhazy gróf – a Dreyfus-ügynek ez a sötét figurája, aki helyett Dreyfus ár- tatlanul szenvedett – német kém volt, s nem volt magyar.”⁶ Ez egy kis apró- ság, de Malraux valami módon Magyarország problematikáját értette, vagy legalábbis érezte. Egy 1946-os párizsi beszédében – amelyről egy hosszabb tanulmányt készülök írni – történeti áttekintést ad Európa helyzetéről, az akkori szituációról és a jövőről. Ebben a történeti lépté- kű eszmefuttatásban úgy jelenik meg Mohács, mint az európai törté- nelemnek egy nagyon fontos pillanata.

TA: Mikor találkozott Éluard-ral?

SZJ: Éluard 1948-as budapesti útja során meglátogatta a Marczibányi téri Általános Iskola francia tagozatát, ahova én akkor jártam. Harma- dikos voltam. Éluard savanyúcukrot osztogatott nekünk, amit az iskola melletti trafikban vehetett. Emlékszem, hogy két fillérért lehetett egy szemet kapni. Tehát Éluard vett egy nagy zacskóval, és szétosztotta a gyerekek között. Szép férfi volt, tetszett nekünk. Ennyi maradt meg az emlékezetemben.

Valamikor az 1990-es években olvastam Kundera regényét, amelyben beszámol Éluard 1948-as prágai látogatásáról, ahol körtáncot járt a prágai

fiatalokkal a Vencel téren.⁷ Kundera hozzáteszi, látszólag ártatlanul, de igen erős éllel, hogy ez ugyanakkor történt, amikor a hajdani cseh szürrealistákat, tehát Éluard hajdani barátait börtönbe zárták, vagy akár ki is végezték. Tehát nagyon furcsa ez a szituáció.

TA: *Egyik tanulmányában elemzi Éluard Szabadság és Illyés Egy mondat a zsarnokságról című versét, és rávilágít bizonyos párhuzamosságokra.*⁸
SZJ: Igen. 1956-ban olvastam az *Irodalmi Újságnak* azt a számát, amelyben megjelent az *Egy mondat a zsarnokságról* című vers, és rettenetesen nagy hatásúnak éreztem. Pár évvel ezelőtt olvasván néhány értelmezését ennek a költeménynek, felötlött bennem, hogy valószínűleg szoros kapcsolat van Éluard-nak azzal a híres versével, amelyet a második világháború idején, az ellenállás éveiben írt. A *Szabadság* című versére gondolok, és amelyet lefordítottak magyarra 1946-ban vagy 1947-ben. Azt hiszem, hogy Somlyó György fordítása az, amelyik közkézen forog. Ha összehasonlítjuk ezt a két verset, tehát Éluard-nak a *Szabadság* című versét és Illyésnek az *Egy mondat a zsarnokságról* című versét, akkor azt látjuk, véleményem szerint, hogy a két vers felépítése nagyon hasonlatos, mind a kettő egy-egy kulcsszóra (szabadság ill. zsarnokság) épül, mind a kettő enumerációkból áll össze, és az Illyés-vers tulajdonképpen az inverziója az Éluard-versnek.

TA: *Párizsi évei alatt volt-e valamilyen kapcsolatban Illyéssel?*

SZJ: Igen, egyszer volt egy elég érdekes jelenet. Most próbálom rekonstruálni, hogy ez mikor lehetett. Valamikor az 1970-es években, amikor mint ösztöndíjas kint voltam. Az Illyés házaspár kijött Párizsba, és magukkal vittek egy ebédre, amit Éluard-nak a lánya adott a tiszteletükre. Nem volt valami különleges ebéd, valahol a Montparnasse-on, egy kis vendéglőben, ahol elég kevesen voltak. Jött a rendelés, és én a régi reflex alapján borjúhúst rendeltem, mert a gyerekkoromban borjúhús gyakorlatilag nem létezett. Volt bennem egy érzés, hogy ezt pótolni kell. És akkor Illyés a maga szokott tréfás módján rám szólt, hogy „magyar ember, ha Párizsban jár, akkor nem borjúhúst, hanem osztrigát eszik”. Ez a tréfa abszolút jellemző volt rá, de hozzá kell tenni, hogy az Illyés házaspár nagyon vendégszerető volt. Sok mindenkit nagyon szívesen fogadtak akár Budán a Józsefhegyi úti lakásban, akár Tihanyban. Sokszor élveztem ezt a vendégszeretetet. Például a Józsefhegyi úton néhányszor ott tartottak vacsorára. Általában hideg koszt volt és nagyon kiváló szárazkolbász, amit nem tudom, honnan szereztek be. Nagyon érdekesek voltak ezek a vacsorák, mert főképp írók jelentek meg mindig.

TA: *Kikre emlékszik?*

SZJ: Gyakori vendégük volt egy időben Juhász Ferenc. Azután találkoztam ott Németh Lászlóval, Sárközi Mártával, Weöres Sándorral. Olyan szempontból is érdekesekek voltak ezek a vacsorák, hogy vagy a saját korosztályát látta vendégül, vagy a következő generációt, akiket ő fiatalnak tartott.

TA: *Milyen személyes emlékei vannak még Illyésről?*

SZJ: Az *Új Tükörben* 1976-ban megjelent Illyés Gyulának *A törzs szavai* című verse.⁹ A mottó Mallarmétól való, de az idézetbe egy apró hiba csúszott. „*Donner un sens plus pur aux mots de la tribu (tisztább értelmet adni a törzs szavainak)*” – mondja Mallarmé, s a mottóban a *pur* (‘tisztá’) helyett *sûr*, azaz ‘bizonyos’ szerepelt. Jeleztem neki, hogy nézze meg az idézetet. A naplójában is fölemlíti: miképp lehetséges, hogy eltévesztette az idézetet.¹⁰ Aztán amikor kötetben megjelent a vers, akkor természetesen már kijavítva szerepelt a Mallarmé-idézet.

TA: *Hogyan működött közre Illyés verseinek franciára fordításában?*

SZJ: Illyés Gyula halála után Gara György, Gara László unokaöccse ki akart adni egy folyóirat-különszámot. Gara Lászlót én is jól ismertem, mert apámnak is jó barátja volt. Szerves kapcsolatom volt vele egészen haláláig. Az unokaöccse aztán valamivel később emigrált Párizsba. Hezitált az irodalom és a zene közt, végül mint impresszárió működött, úgy tudom, ma is az. Akkoriban a nagybátyja nyomdokaiba kívánván lépni elhatározta, hogy kiad egy Illyés-különszámot a *Barbacane* folyóiratnak.¹¹ A dolog úgy folytatódott tovább, hogy én megkerestem egyik francia költő barátomat, Maurice Regnaut-t, és vele együtt fordítottuk ezeket az Illyés-verseket. Leginkább Illyés utolsó korszakából válogattam, ami eléggé eltér az előzőektől. Maurice Regnaut-t Budapesten ismertem meg a Nemzetközi Költőtalálkozón, meg a PEN Klub meghívására többször is itt járt. Magyarul nem tanult meg, de ugyanakkor óriási híve volt a magyar költészetnek, és nagyon érdekes volt vele együtt dolgozni. Megpróbáltam először szó szerint lefordítani számára az eredetit, aztán különféle magyarázatokat fűzni hozzá egy-egy szónak az értékéről vagy esetleg többjelentésű voltáról. Így együtt készítettük el ezeket a fordításokat, habár a munka érdemi része mégis a francia nyelven megfogalmazóé.¹²

TA: *Hogyan tudná összegezni Illyés Gyuláról kialakult képét?*

SZJ: Van ugye egyrészt a személy, másrészt a mű. Illyés rendkívül vonzó ember volt, férfias, erőteljes, okos, remek humorral. Van azután az Illyés-jelenség, amelynek egyik része maga a nagyszabású életmű, a másik pedig az a társadalmi-közéleti szerep, amelyet Illyés Gyula sok évtizeden

keresztül betöltött. Ez utóbbiban azoknak az utóda, akik – mint Kölcsey, Petőfi, Ady – Magyarország történetében is jelentős szerepet visznek. Akik, Milton szavával, olyan költők, akik a már nem létező proféták helyett profétai funkciót is betöltenek.

Illyés Gyula fontos szerepet játszott már az 1930-as évektől kezdve, nemcsak a magyar irodalomban, hanem a magyar közéletben is. Gara László *Az ismeretlen Illyés* című könyvében nagyon pontosan leírja Illyés tevékenységét az ötvenes években. Hozzánk közelebb kiemelném François Mitterrand francia elnök 1982-es budapesti látogatását. A frissen megválasztott elnök hivatalos látogatáson járt Magyarországon, de a protokollt némileg félretéve olyan programot alakított ki – nemcsak Magyarországon, hanem minden országban, ahová elment –, hogy nemcsak a hivatalos partnerekkel találkozott, hanem másokkal is, ellenzékiekkel és a szellem embereivel. Nálunk Illyés Gyulát választotta, együtt reggelizett vele négy szemközt. A beszélgetés fő témája a határon túl élő magyarok ügye volt. Más ezt aligha hozhatta volna szóba. A lényeg, hogy az akkor óriási hatalmú politikust érdekelte a szellem emberének a véleménye. Hogy őt választotta ki Mitterrand, az nyilvánvalóan nem véletlen, és ez az általam említett Illyés-képet igazolja. Ennek folytatása talán, hogy amikor Illyés meghalt 1983-ban, akkor épp kint voltam Párizsban mint vendégtanár; egyik délután megvettem a *Le Monde*-ot, a legfontosabb francia napilapot, és a címlapon olvastam a szomorú hírt, hogy „meghalt Illyés Gyula, a magyar költő”. A legfontosabb hírek közé került, vagyis ennyire fontosnak tartották őt, és ez nagyon jó dolog.

Ami Illyés irodalmi működését illeti, életműve óriási szabású és rendkívül változatos. Prózai közül azt hiszem, hogy a *Puszták népe* a legmaradandóbb írása mindenféle szempontból. Erről próbáltam is írni a *Magyar emlékirók* című kötetemben.¹³ Lírája pedig sajátosan közvetíti alapvető meggyőződését. Az *Egy mondat a zsarnokságról* a magyar költészet egyik legkiemelkedőbb darabja. Rendkívül fontos verse a *Bartók*,¹⁴ meg *A zene szava*. A magam részéről rendkívül vonzónak találok – ez a *Barbacane* különszáma kapcsán már szóba került – az utolsó évek költészetét, amely egy teljesen más hangot üt meg, mint amilyen az előzőekben dominált.

JEGYZETEK

¹ Az interjú 2012. május 30-án készült.

² Szávai János: *Gyergyai Albert és az Eötvös Collegium. Lustrum*. szerk. Horváth László, Laczkó Krisztina, Tóth Károly, Budapest, 2011, Typotex Kiadó–Eötvös Collegium, 563–569.

- ³ Bata Imre: *Önéletrajz és emlékezet. (Illyés Gyula regény-önéletrajza)* – Szávai János: *Leghívebben épp a szakadékok fölött. (Illyés Gyula emlékezés-regénye.)* in *Új Írás*, XX. évf. 1980. márc., 3. sz. 73–78., 78–82.; Szávai János: *Illyés és Malraux.* in *Nagyvilág*, 28. (1983), 4. sz. 601–604.
- ⁴ Szávai János: *André Malraux.* Budapest, 1985, Gondolat
- ⁵ Illyés Gyula: *Hunok Párisban.* Budapest, 1970, Szépirodalmi, 106; 116; Illyés Gyula: *Szíves kalauz.* Budapest, 1974, Szépirodalmi, 35–46.
- ⁶ Szávai János: *Esterhazy ezredes és a magyarság híre.* *Magyar Nemzet*, 1981. dec. 4. 8.
- ⁷ Kundera, Milan: *A nevetés és felejtés könyve.* Budapest, 1993, Európa
- ⁸ Szávai János: *Illyés és Éluard, Magyar Szemle XVI.* (2007), 1–2. sz. 26–38.; János Szávai: *Illyés versus Éluard ou l'étrange destin d'Une phrase sur la tyrannie*, J. Bessiere et J. Maár (dir.), *L'Écriture emprisonnée*, L'Harmattan, 2007, Paris, 311–325.
- ⁹ Illyés Gyula: *A törzs szavai.* *Új Tükör*, 1976. május 4. 18. sz. 7.
- ¹⁰ 1976. március 24. és június 27. Illyés Gyula: *Naplójegyzetek, 1975–1976.* Budapest, 1991, Szépirodalmi, 384; 428.
- ¹¹ *Pour saluer Gyula Illyés. 1902–1983.* (Homages et témoignages. Proses et Poèmes Inédits.) [Kiadatlan versek és prózai művek] Choisis par Georges Gara. Ford. Georges Charaire, Georges-Emmanuel Clancier, Georges Gara, Eugène Guillevic, Jean-Michel Kalmbach, Jean-Luc Moreau, Georges Kassai, Louis Nyéki, Max Pons, Maurice Regnaut, Jean Rousselot, Robert Sabatier, János Szávai. Fumel, 1985. *La Barbacane*, Bonaguil, 94.
- ¹² Szávai János és Maurice Regnaut közös versfordításait lásd pl. *Egy magyar Párizsban. Un Hongrois à Paris.* (Illyés Gyula-antológia.) Szerk. Gorilovics Tivadar és Tamás Attila. Debrecen, 2002, Kossuth Egyetemi Kiadó
- ¹³ Szávai János: *Magyar emlékirók.* Budapest, 1988, Szépirodalmi
- ¹⁴ Szávai János: *Illyés, Bartók (Elvis).* In *Pascal örvénye, Magyar Szemle Könyvek*, Budapest, 2014, 125–136.

1% METAFIZIKA - ROVAT SZABADOS GYÖRGY EMLÉKÉRE

Szerkeszti Kodolányi Gyula

ATLANTISZ SORSÁRA JUTOTTUNK

Naplójegyzetek 1956–57

(Részletek)¹

Illyés Gyula

1956. október 31. szerda

Azok² közé a magyarok közé tartoztam, akik népüket bomló, veszendő népnek érezték, az *Új Magyarország* olvasói tudhatják. Nem a tíz év előtt oly hévvel – s oly igaztalanul – röppentgetett magyar-becs-mérlő szólások hatására. Mohács, Dózsa, Mátyás korára megy vissza a nemzet gerinc-roppanása – mint annyian, én is így vélekedtem.

Ezek óta a tiszta-egű október végi napok óta másképp vélekedek. Mint annyi magyar, valamiképp azt érzem, mintha még vér is más kezdene járni bennem. Azt érzem, mintha nem törpegerincű nép fia volnék. Ha most utaznék külföldön, a bejelentő lapra azt hiszem némi büszkeséggel írnám rá: „Nemzetisége? Magyar.”

S nem zavar, hogy ez a hirtelen büszkélkedés nem az én érdemem. A tettet, amely ilyen jólesően csörgedeztetni bennem a magyar vért, nem én hajtottam végre. Mégsem érzem holmi szellemi orgazdának magam, aki más érdemével kérkedik. Miért? Mert ezeknek a tetteknek a végrehajtóit testvéreimnek, öcsémnek, fiaimnak érzem. Egy családban tudom velük magam. Azt érzem, hogy helyettem és nevemben cselekedtek.

Nem hallgathatom el a tragikusságot. Láttam ezeket a fölkelőket, kezükben még füstölgő puskával. Hallottam géppisztolyaik kereplését; szívem nemcsak a veszélytől dobogott, miközben átszaladtam az utca egyik oldaláról a másikra.

Döbbenet is állt bele.

Akiket én ott harc közben láttam, egytől egyig munkásfiúk voltak. Így kiabáltak egymásnak: „Srácok, vigyázat!”, meg: „Srácok, előre!”

Fölkelésük megindítói és részben vezetői diákok voltak.

Tudjuk, ezekben az években ki iratkozhatott be az egyetemre. Akik szinte a hajdani árja-törvények szigorához hasonlóan tudták igazolni munkás vagy paraszti származásukat.

S ráadásul szellemileg is kiválóak voltak, mert hisz a rendszer még belőlük is csak zárt számút vett föl.

Hát még a népi hadsereg fiatal katonatisztjei. Itt nem volt elég a munkás vagy paraszt származás. A szülők munkásmozgalmi múltjával, forradalmi érdemeivel kellett megtoldani.

Rendszer soha nem csalódott ekkorát azokban, akiket kedvenceinek s támaszainak hitt.

Tegnap (kedden, ha jól tudom, mert a napok ilyenkor elvesztik naptári jellegüket) a párt fölszólította a kommunistákat, hogy fegyverrel védjék a „rendet”, a rendszert.

Azok a józsefvárosi ifjúmunkások, akiket én teherautóikról leugrálni s behúzott nyakkal rohamra indulni láttam a Nemzetinél, a Pártház ellen – kiabálták egymásnak, hogy „Srácok, előre!” –: proletárok voltak.

Proletárok mentek a kommunista pártház ellen?

A Baross utca és a körút sarkán egy holttest hevert, papírral letakarva, rajta ez a cédula: „Tímár László, autószerelő” és a további adatok. Proletár halt meg utcai harcban?

(...)

A diákok forradalmát a munkásság fordította fegyveres fölkelésre; s a köztudat szerint egy munkásvezér kezdte lövetni.

Mi volt hát ez a forradalom?

A proletárság fölkelése a proletár állam ellen?

Látszólag. Ahogy nem tisztázzuk, mit jelentett ezekben a hónapokban M[agyar]o[rszág]on a „proletár” s mit a „proletár állam”.

*

1956. november 1.

Megindult³ a vasúti forgalom, a hajdani Nemzeti Parasztpárt emberei és lapjai is eljutnak azokhoz, akikért Pesten is elsősorban tevékenykednek és készülnek: a parasztokhoz.

Mi történt a hajdani Parasztpárttal, amely valaha a szegényparasztság és az írók találkozásából született? Hogyan jött létre a Petőfi Párt, s lapja, az *Új Magyarország*?

A sok kérdés közt, amely[ek]et most a vidékiek a pestiekhez intéznek, erre is felelni kell.

A szabadságharc első szakasza győzelmet hozott. Aki ezeken a napokon Pest utcáin járt, tudja, ezt a harcot munkás, paraszt és értelmiségi származású diákok kezdték, munkásfiúk vitték döntésre, munkás és paraszt honvédek fejezték be.

Az első szakasz nagy vívmánya a szabad választások előkészítése, a tíz év előtti pártok föltámasztása.

Így állt talpra a Nemzeti Parasztpárt is.

Az események váratlanul értek mindenkit. Mindenki méltán szeretné hát tudni, mi történt s mi fog történni a Parasztpárttal. Hogy indul, mit képvisel, kik vezetik?

Őszintén, egyszerűen beszélünk, ahogy a helyzethez illik; ahogy parasztolvasóinkhoz mindig-mindig tettük.

Az események hírére október 31-én, szerdán délelőtt a Nemzeti Parasztpárt régi vezetőségének egy kis csoportja megbeszélésre gyűlt össze, hogy programot adjon a délután két órára hirdetett népgyűlésnek. Csupa olyan ember volt ez, aki hű maradt a párt eredeti elveihez, és a sztalinizmus korszakában semmi politikai szerepet nem vállalt. (...)

Valamikor én a Parasztpárt – és az egész népi mozgalom – föladatát ebben az egy mondatban fogalmaztam meg: módot és erőt adni a parasztságnak arra, hogy saját sorsáról saját maga dönthesse, a saját maga választotta módon.

*

1956. november 3.

A világ minden országának íróihoz és irodalmi szerveihez

Egy magyar író szól hozzátok a bekerített Budapestről. Nem tudom, kijuthat-e ez az üzenet hozzátok írásban is. Ezért arra kérem mindazokat, akik szavaimat hallják, jegyezzék meg és fordítsák le ezt az üzenetet, s ne restelljék eljuttatni annak az országnak irodalmi szerveihez, lapjaihoz és íróihoz, amelyben élnek.

Egy meggyötört, halálos veszedelembé juttatott kis nép igazsága ügyében, de mégis a teljes igazság ügyében, vagyis – mert az igazság oszthatatlan – a ti ügyetekben is szólok a tigris karmaiba esett énekesmadár talán utolsó sikolyával. Tízmillió magyar néz elszánt nyugalommal a maga halála, de akár nemzete kipusztítása elé, ha elkezdett szabadságharcát nem viheti győzelemre.

Szeretnénk hinni, hogy az a vad, amelynek karmaiban vagyunk, s amely – nem titok előttünk – ha akarja, minden pillanatban széttéphet bennünket, igazánból nem egy idegen ország, nem is egy kormányzat, hanem egy félreértésekből és félremagyarázásból született szinte láthatatlan szörny, egy fantom. Ilyet gyakran teremt a történelem. Szavaim ez ellen irányulnak.

Ez a rosszul értesültség, amelyet még most sem akarok rosszakaratnak nevezni, azt hirdeti, hogy Magyarországon a munkások és parasztok ellen tört ki felkelésünk. Író vagyok, született ellensége a hazugságnak, született hirdetője a valóságnak. E minőségemben teszek hitet: két szememmel láttam ezt a forradalmat, mely minden előzetes szervezettség nélkül tört ki, munkás- és paraszt származású diákok kezdték, paraszt származású katonák döntötték el és ipari munkások biztosították.

Ez a forradalom humanista volt. Erre az elfogott ellenséges katonák a tanúk, akik szemükben könnyel köszönték meg a forró teát és ápolást, majd [a] szabadonbocsátást, amit a rettegve várt golyó helyett [a] fölkelőktől kaptak.

Sohasem éreztem úgy, milyen eleven erő az a másik szellemi test: Európa, mint ott, a dörgő utcákon járva. Európa szelleme eddig segítette harcunkat, részben neki is köszönhattük, hogy kis nép voltunkban is az egész emberiség igazságáért eredményesen harcolhattunk.

De nem hallgathatom el, jár most köztünk olyan hír, hogy némely nyugati hatalmak igazságunkat és harcunkat csak a politika tétjének, diplomáciai alkuk tárgyának tekintik: a magyar vér értékét a közel-keleti olaj értékével mérik: hogy nem sietnek oly gyorsasággal a segítségünkre, ahogy a helyzet kívánja, s a becsület és igazság követeli.

Minden perc drága.

Írók, költők, igazságra érzékeny alkotók és olvasók, ne hagyjátok el bennünket. Ne hagyjátok elpusztulni Magyarországot és saját eszményeiteket. Bocsássátok szívetekhez ezt a vészkiáltást, mentsétek meg a talpra állt Magyarországot.

*

1956. november 11.

Hogy hány volt a fasiszta ebben a forradalomban, azt népszámlálási pontossággal meg lehet állapítani még ma is: igazoltassák az esetetteket.

Hogy meddig tolódott volna jobbfelé ez a forradalom attól a ponttól, amelyet a rendcsinálók a magukénak s egyben baloldalinak neveztek, azt nagyban befolyásolja az is, hogy a rendcsinálók milyen erővel és eszközzel mennyire nyomják el maguktól ezt a mozgalmat.

Az 1956-os magyar forradalom a forradalmak klasszikus menetrendje szerint indult. Volt néhány alkotmányos természetű s alkotmányosan könnyen teljesíthető vagy legalább megbeszélhető kívánság, és volt egy konok politikus, aki nem érezte, mikor kell lemondania. Metternich s Guizot alakjához mérten Gerő [Erő] természetesen kicsi; de vakság dolgában fölülmúlta őket. Pest parancsnoka 1848. március 15-én nem lövetett azokra az ifjakra, akik a tizenkét pontot cenzúra nélkül ki akarták nyomtatni. Az 1956-os ifjak sortüzet kaptak, amikor a maguk tizenkét pontját koruk hírterjesztő eszközén, a rádión át cenzúra nélkül közzé akarták tétetni.

A forradalmak általában azzal kezdődnek, amivel végződniök kellene: örömmünneppel, lelkes tüntetéssel.

Az 56-os magyar forradalom *in medias res* kezdődött, a véráldozattal, az ütközettel. A lelkesedés tehát itt nem örömkialtásokban csa-

pott ki, hanem a halálmegvetésben, a fegyverfogásban, a harcban. Ezért lett ez a forradalom oly rendkívüli lendületű. Ez magyarázza részben páratlan erkölcsi erejét is. A szerepére vállalkozó nép rögtön, az első mozdulattal megtalálta történelmi tennivalóját.

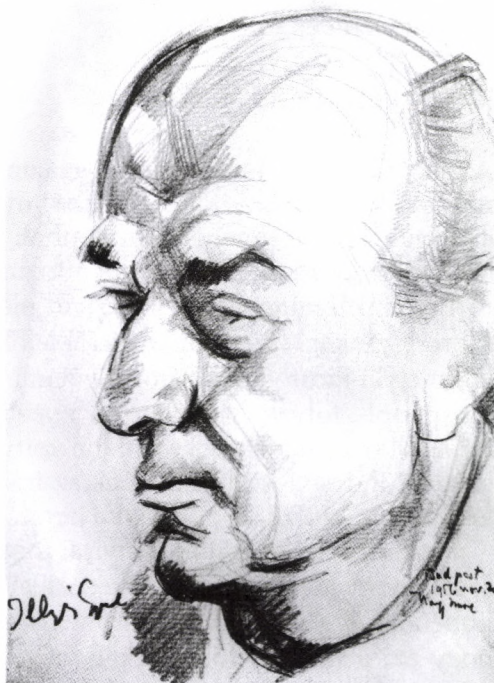
Nem igaz, hogy tömegbe löni ilyenkor hasztalan vérontás. A tömeg lelkülete általában a madár csapaté, és a madár csapat az első ostordörrenésre is szétröppen, a hatalom régóta ismeri ezt a törvényt s régóta él vele, igen eredményesen. Nem igaz, hogy forradalmat nem lehet fegyverrel megállítani. Ez épp olyan üres szólam, mint az, hogy a szellem min-

dig győz az anyagon. Vagy az az állítás, amely nyilván meghökkentő képszerűségének köszönheti valószínűségét, hogy szuronyal a zsarnok mindent csinálhat, csak épp ráülni nem ülhet rá. Ötszáz szoroson összeillesztett szurony hegye kitűnő karosszék.

Október 23-án a Rádió palotájából az ÁVH a kapott utasítás szerint tüzet nyitott a diákok és ifjún munkások fegyvertelen tömegére. Ennek a tömegnek a forradalmak menetrendje, a tömeg lélektana s a hatalom nem alaptalan számítása szerint szét kellett volna futnia. Az ellenkezője történt.

Mi magyarok ismerjük s még inkább: érezzük okát ennek a „csodá”-nak (ahogy a külföldi hírlapok nevezték), ahogy annak a másik „legendás elszántság”-nak is tudják okát, amely a harcot folytatta akkor is, amidőn nyilvánvaló volt, hogy a harc reménytelen.

A fölkelés azáltal is klasszikus volt, hogy teljesen önkéntelen s ösztönös volt. Bizonyítja ezt, hogy nemcsak vezére, de még fókuszsa sem támadt, még napok múlva sem. Előkészület s szervezetség annyi sem munkálta, mint rég Petőfiék forradalmát. (...)

Zsögödi Nagy Imre rajza Illyés Gyuláról 1956 novemberében

*

1956. november 15.

A visszautasított könnyek

Az ablaküveget még meg-megrázta egy utolsó ágyúgolyó-robbanás, amikor a kis rádiókészülékből nyugodt, kellemes férfihangon ez a mondat jött ki, egyenest Londonból: „Mélységesen szégyelljük, hogy Magyarország helyzetén nem változtathatunk.”

Egymás tekintetét kerestük, s ez elég soká tartott, mivel elég sokan szorongtunk a kis szobában. A fölkelők hadterületén voltunk; a ház fölött még ki-kifutott egy sorozat valamelyik didergő diák vagy ifjú munkás géppisztolyából, feleletül a közeli ágyúlövésekre. Szorongásunk, reménykedésünk így fokozottabb volt; mélyebbről való volt, mint hosszú elcsöndesedésünk is, ennek az imponálóan őszinte közleménynek a hallatán. A fölkelők a házakba jártak be hírért.

Semmit sem becsülök annyira, mint azt a nem mindennapi képességet, hogy az igazságot kifejezzük – minden körülmények között. Ebben az őszinteségben most mégis volt valami zavaró. Azt éreztem, hogy aki a magyar fölkelőkkel ezt a valóságot – hogy a nyugat semmit sem tesz értük – ilyen keresetlenül megfogalmazta, ismeri maga is az igazság kimondása iránti tiszteletet, és akarva-akaratlanul visszaél vele. Az igazság ilyen férfias bevallásával valamiképp föloldja magát az igazságismerés következményei alól. Abban a tévhitben van, hogy az igazmondók szükségszerűen az igazság védőinek táborába tartoznak. Abban a gyermekes tévedésben van, hogy mindenféle igazmondók összetartoznak. Végül is olyasfélét éreztem, hogy az ilyenfajta őszinteségben némi szándéktalan cinizmus is rejtezhet.

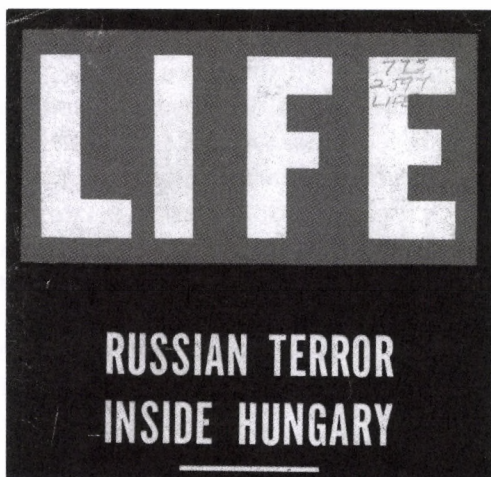
A kellemes, szépen tagolt hang azután arról adott bő beszámolót, hogy az emberek milliói milyen megrendüléssel, „szemükben milyen forró könnyekkel nézik a magyar tragédiát”. Rossz érzésem ettől fokozódott. Arra gondoltam, hogy valamiképp ezek a könnyek is az önfeloldozás könnyei. Az áldozatot siratják, de a gyászolóknak használnak, megnyugtattva őket, némileg olyanformán is, ahogy a falusi temetések vénasszonyai néha szinte felüdülnek az önként vállalt könnyöntés után.

A harcolók – főleg harc közben – nem könnyeket szoktak várni, hanem segítséget. Mit kezdjen a vérző magyarság az embermilliók közökogásával? Akkor, amikor ő még harcol?

A rádió azután sajtószemlét közölt, mintegy a magyarok vigasztalására. Részleteket olvasott föl az úgynevezett világlapok vezércikkeiből. A ditirambusok műfajában írt vigasz lényege nagyjából ez volt: a szabadságszerető hősi magyar nép ugyan el fog bukni ebben a küzde-

leben, de áldozata mégsem volt hiábavaló, mert a dávidi bátorságú kis nép hulltában is lerántotta a bolsevista Goliath szörnyképéről az álarcot. Nem egy vezércikk azt sejtette, hogy ezt az álarcot a kommunizmus nem fogja kibírni, vagyis a maroknyi kis nép voltaképpen világtörténelmi feladatot teljesített: alapjaiban megingatta a Szovjetrendszert. Mondhatni, lényegében máris elvégezte azt, amire a „művelt nyugat harminc éve készült”:

legyőzte a Szovjetuniót! A budai kis szobában szorongókat ez semmiképp sem gyújtotta föl. Eszük ágában sem volt, hogy az Egyesült Államok, Anglia, Franciaország és Németország nagytőkésői helyett bárkit is legyőzzenek. Ilyesmire egyetlen magyar sem gondolt. A magyarok csak saját kis országuk szabadságát akarták kiharcolni. Természetesnek vélték, hogy ebben minden szabadságszerető nép támogatni fogja őket. Semmi hathatós támogatást nem kaptak. Azt hiszem, minden tárgyilagos néző megérti azt az érzést, amely ilyen esetben nem csak a könny-ontás, hanem a dicséret-ontás mögött is fölfedezni vél valamiféle cinizmust! (...)

A Life fejléce 1956. november 12-én

*

1956. november 25.

A magyar probléma kemény.⁴ Fogjuk hát keményen kézbe. Annál inkább, mert igazából nem is egy probléma van itt, hanem kettő: a magyarságé és a szocializmusé. De két probléma megoldása néha könnyebb, mint egyé, mondja Freud: egyikkel föltörhetjük a másikat, mint dióval a diót.

Minden elképzelhető szabadságjog elsője a nemzeti szabadság, a népi önrendelkezés joga. A magyarság égető problémája – akár a lengyeleké – évszázadok óta az ország függetlenítésének kérdése. Sose volt olyan parázsló, mint az utóbbi évtizedekben. Azóta pontosan, hogy ebben az országban is föltűnt a szocializmus, amely az osztályszabadság kivívását ajánlotta legjobb módszerül – egy sor más szabadságjog megszerzése mellett – a nemzeti szabadság kivívására,

illetve megtartására is. Nők egyenjogúsága, tanulási szabadság, illetve lehetőség, a munkához való jog, az egyénnek a saját testével való rendelkezése s mindehhez a hasonló követelnivalók teljesülését a szocialista teoretikusok az osztályfalak ledöntése utánra látták igazában eljövendőnek. Marx és Engels, Lenin, de még Sztalin is egyet engedett idő és fontosság dolgában az osztályharc elé. A nemzeti szabadságharcot. Ennek megvalósítására, illetve megtartására a Párt a népfrontos Franciaország proletárjait és kapitalistáit éppúgy egyesülésre, szinte osztálybékére szólította fel, akár India páriáit és maharadzsait. Ez természetes is. Ősi tapasztalat: hol nemzeti szabadság nincs, ott mindenféle szabadság-magból úgylis a nemzeti szabadság vetése kel ki.

(...)

„A ló nem felelős a lovasáért.” Kezdő író korunkban ezzel a mondattal (Babits mondatával) fejeztük ki, hogy a népek nem felelősek a kormányukért, amelyek úgy nyergelték s zabolázták meg, úgy törték be amazokat, ahogy a szinte már születésüktől fogva engedelmességre kényszerített paripákat szokás. Ahogy a lovak számára már elképzelhetetlen a szabadság, az önrendelkezés, mert hisz – nem lévén elég szűz préri – az emberadta abrak s istálló híján elpusztulnának, ekképp a tömegek is saját érdekük foglyai.

A népnek tehát nincs része az uralkodó rétegek, a kormányok bűneiben; a nép tehát ártatlan, végső fokon ezt magyaráztuk bele ebbe a mondatba.

Ez jellegzetes század eleji gondolkodás volt legalábbis Kelet-Európa-szerte. Alig volt tán korszak, amely annyi szólamot mérlegre tett, mint ennek a századnak az első fele. A mérlegelés eredményei még nincsenek megfogalmazva s közzétéve. Azt hiszem, alig volt korszak, amely annyi kemény, kínos tanulságot s mégis annyi használható leckét adott, mint ez. Ilyen nehéz, de elkerülhetetlen lecke az események részéről a fenti mondás cáfolata is. Nem igaz, hogy a ló és a nép nem felel azért, amit a hátára települtek vele és nevében művelnek. Semmiféle erőszak vagy butítás, semmiféle „nevelés” vagy örökölt kényszerhelyzet nem old föl egyetlen embert az alól a bűn alól, amelyeket az ő tudtával vagy főképp az ő részvételével a hatalom úgynevezett birtokosai elkövetnek. Ha volna tehetségem hozzá, a kapura, amely a század második felébe nyit utat, azt írnám: mindenki mindenért felelős. Vagyis ne törődjünk bele semmi rosszba; vagyis ne legyünk semmi indoklással gyávák. Mert ez még üzleti számításnak is rossz.

Hol is kezdődött az elgyávulás? „A tankok és repülők korában nem lehet barikádokat emelni, nem lehet utcai fölkelést, népi forradalmat csinálni” – oktattak ki szocialista nagybátyáink, gyanús sóhajjal idéz-

ve Frédéric Moreau korszakát, amidőn az elégedetlen honpolgár akár házilag is készíthetett olyan lőfegyvert, amilyenel az államhatalom ellátta az embereit, tehát ezek között az utcai harc szinte egyenlő eséllyel indulhatott. Oly korszakban, amidőn az egyik oldalon gépfegyverek s aknavetőök vannak, a másikon pedig még egylövetű pisztolyok sincsenek – lévén ezek birtoklása is büntetendő cselekmény –, forradalmat legfeljebb egy-egy föllázadt hadsereg kezdhet esélyest – mondják a forradalmak klasszikus teoretikusai.

A poznani, majd budapesti utcai fölkelés ezt a tételt is megcáfolta.

Fegyvertelen tömeg is eséllyel kezdhet forradalmat. A forradalmak győzelme vagy bukása elsődlegesen nem attól függ, hogy az összecsapó két tábor közül melyik milyen fegyverrel rendelkezik. Elsődlegesen a küzdő felek lelkületétől függ. Vagyis egy erkölcsi tényezőtől. Nyugat-Európában nem azért nem voltak 1848 óta győztes forradalmak, mert hiányoztak a megfelelő fegyverek, [hanem] mert ez az erkölcsi föltétel hiányzott, a forradalmi tömegek kellő lelki telítettsége.

*

1956. december 25.

Solohov nyilatkozatára. Levél, melyet mégsem küldtem el:

Az elsőök közt voltam, akik az Ön munkásságát Magyarországon méltatták, rámutatva e mű fajsúlyának fő elemeire, az igazmondásra, a becsületességre, a bátorságra. Író társaim ezért bíztak meg engem, hogy nevükben az Ön karácsonyi nyilatkozatára feleljek.

A magyar nemzet 1956. október 23-án kitört [áthúzva: s mindmáig csak visszafojtott, de le nem vert] szabadságharcát Ön (Ön is) fasiszta ellenforradalomnak bélyegzi. Megrója a magyar írókat, amiért – az Ön szavait idézem – „noha a volt vezetők durva hibái ellen nagyon bátran felléptek, a kritikus napokban az események sodrában nem emelték fel írói szavukat a reakció előretörésével szemben”.

A szabadságharc, ahogy részben Ön is helyesen említi, a szocializmus helytelen irányítása, a ma úgynevezett sztalinizmus ellen tört ki. Ennek az irányzatnak megszorult képviselői hívták be a szovjet haderőt. Gondolhatott mást az ország lakossága, mint azt, hogy a sztalinisták által harcba hívott erők a sztalinizmus visszaállításáért küzdenek? Az ország akkor sem gondolt más[t], amikor az addigi vezetők helyett újak tűntek fel a szovjet–magyar együttműködés szolgálatára.

Annál inkább gondolhatta ezt az ország, mert hisz érzett magában erőt, hogy célját – a valódi szocializmust – megvalósítsa s az esetleg komolyan jelentkező ellenforradalmat egyedül is visszaverje.

Ezt vallották, ezen munkáltak az írók is. Az események sodrában újra s újra hitet tettek a szociális forradalom mellett s eleve szembefordultak minden ellenforradalmi, azaz restaurációs, feudális és kapitalista szándékkal.

Tették ezt nem utolsósorban a szovjet és a magyar nép jó viszonyának érdekében.

Önt tehát rosszul tájékoztatták. Az állítás, amelyet Ön teljes írói súlyával erősíteni akar, nem igaz.

A helyzet ma több mint tragikus, a szovjet–magyar barátság végső veszélyben van, már csak a rettenetes analógia miatt is: a magyarság legdicsőbb, legreményteljesebb szabadságharcát is, az 1848-ast, orosz csapatok verték le egy idegen, magyarul beszélni nem tudó Habsburg fölszólítására.

Az országban félelem és statárium van, a rendet ma – a rend helyreállításának harmadik hónapjában is – az utcasarkon készültségben álló szovjet tankok jelentik; rettenetes népszavazásként a lakosságnak eddig 1,5%-a szökött át élete kockáztatásával a határok drótövezetein és aknamezein.

Nem költői szólam: Magyarország ezer sebből vérezve a földön fekszik. Ön, teljes írói súlyával, az arcába lépett.

Nincs módunk – nem lévén lapunk s folyóiratunk – nyilvános tiltakozásra, semmiféle szabad közlésre. Halál jár az engedély nélküli véleményterjesztésért, például e levél esetleges lemásolásáért is.

Ezért készül egy példányban. Csak Önnek, magánvéleményként. (...)

*

1957. Január 3. Csütörtök

Hogy oldhatnák meg az oroszok ezt a számukra is kínos és költséges helyzetet?

Igen egyszerűen. S végül még a magyarság rokonszenvét is megnyerhetnék.

Bontsák ismét fonálra ezt a képtelenül megkötött gyapjúmellényt, s kezdjék újrakötni, úgy, ahogy tizenkét év előtt a mi érdeünkben s az emberiség javára oly szépen meghirdették, majd azóta is szavaikban s nyilatkozataikban szinte hetente megismételtek.

Első és legfontosabb ígéretük mi is volt?

Hogy fölszabadítják a magyar népet.

Az ő ideológiájuknak is alaptétele: minden szabadság elsője a nemzeti szabadság.

Amikor ők az országba léptek, 1944 nyarán Magyarország határa nagyjából Európa magyar nyelvterületének határával volt azonos.

Ezt nem Hitler ajándékozta. Erre Hitler is kényszerült.

Sztalin hatalma ezekről a határokról elúzta a magyarságot. Az 1919-es béke határait visszaállította, azokat mintegy örök érvényűeknek deklarálta, olybá tüntetve föl, mint[ha] azok megteremtői, az igazság-tudás fölkent szentjei és védőangyalai lettek volna, holott nevük: Beneš, Clemenceau, Wilson, Hohenzollern Károly, Karagyoryevics Péter volt.⁵

Még ráadás területeket is adtak: a cseheknek hídfőül három magyar falut a Dunától délre.

Nem szállhattak szembe a Magyarországot övező államok nacionalista éhségével?

Ők maguk is vettek el színmagyar területeket, a Felső-Tisza vidékét, Beregszászt.

A magyar népet tehát nemcsak hogy nem szabadították föl, hanem még jobban megalázták s megnyomorították.

S ha most beváltanák az ígét?

Veszély nélkül tehetnék. A környező államok kormányai a szovjetnek köszönhetik múltjukat is, jövőjüket is. Létüket csakúgy, mint erejüket. Ezeket tehát meg lehet győzni a marxista tételek igazságáról, amelyek között ott van az önrendelkezés is.

S a népek maguk, amelyek hangulatára e kormányok nyilván hivatkoznának.

Kínáltassék föl ezeknek a népszavazás, ez ellen senkinek nem lehet kifogása.

Mindez álomszerűen – merész?

Mint általában a valóság. De:

- 1) ez jelentené igazán azt a politikát, amit a szovjet tervez;
- 2) előbb-utóbb úgyis ez valósul meg.

Pusztán magában ez elég volna, hogy a szovjet–magyar jó viszony helyreálljon, illetve megteremtődjék.

Miért nem fog mégsem időben megvalósulni?

Mert, akár Rákosiék idején, most sincs fő, amely ezt az oroszoknak előadja?

Mert Magyarország úgynevezett vezető fői ma sem a magyarság eleven testéből nőttek oda föl, ahol most főnek hiszik maguk.

Első elcsüggedésem. Az MTI könyvnyomatosának hatására. Az új év alkalmából nyilatkozik a cseh, a bolgár, a német, a kínai s még nem tudom milyen államfő.⁶ „Georgij Damjanov⁷ megállapította, hogy a nemzetközi reakció ellenforradalmat indított Magyarországon...” „Wilhelm Pick⁸ hangsúlyozta, hogy Magyarországon Hor-

thy-fasiszták puccs szervezésével próbálták megdönteni a népi hatalmat.” Ezt állapította meg Antonin Zapotocky és még egy sor munkásvezér.

Sehol egy igaz szó. (...)

*

1957. Január 12. Szombat

Sartre cikke⁹ – több mint két hónapos késéssel – az asztalomon.

Majdnem összeomlás-szerű levertség. Mint annyi racionalista, hideg szemű francia moralista, ő is elméjében, szívében egyaránt csupa lobogás. (Ezzel világít természetszerűen s így találja meg az indokokat végül, mert másképp nem is lehet.) Szíve is, elméje is értünk tüzel, ellenségeinket sújtja. Ösztönösen is már a mi igazunkat védi.

Annak ellenére, hogy...

Hogy egy egész sor rágalmat ő is valóságnak vesz.

Hogy volt komoly ellenforradalmi veszély.

Hogy volt számba vehető népipélet.

Hogy a magyarok érzékeny nacionalisták. Stb. stb.

Vagyis a szándékos ferdtítés, a hazugság az ő agyába is behatolt.

Mi minden hatolhat hát be egy kevésbé független vagy jóindulatú agyba?

Egy gögösbe vagy eredendően ellenünk hangoltba. Egy Solohovéba. Vagy a gyávákéba?

Érdemes tehát – mert hisz eredményes – hazudni az igazság legkiáltóbb esetében is.

*

1957. Január 17. Csütörtök

A múlt heti csepeli események „hiteles” története. Aki elmondta – az autóbusznál, nyíltan –: „Aludni sem tudtam tőle!”

Volt, aki csak 250 forintot kapott, volt, aki csak 75-öt. Mert Hegyi elvtárs bejelentette, rend lesz, ő tudja, hol kell megfogni a prolit.¹⁰

Az emberek morogtak, szállingózni kezdtek, egyszerre csak ötezen voltak az igazgatósági épület előtt.

A négy rendőr rögtön átadta a fegyverét. A munkások széttörték mind s kifüggesztették a falra. „Ezt küldi Kádár a munkásoknak!” fölirattal.

De a két karhatalmista maga elé tartott fegyverrel a hátsó kijáraton. Alarmírozták a gyári központi karhatalmat.

Pollack Mihály tér. Szemben a Puskin utca, jobbra a Bródy Sándor utca sarkán a Festetics palota. (Fotó: Fortepan/Madarász Géza jóvoltából.)

Három legénységi szállítóautón érkezett meg a karhatalom. Fölfejlődtek. – Az volt az öt perc! Egyik oldalon a géppisztolyt tartó karhatalom, a másikon némán a prolik.

De aztán füttyülni kezdtek, kiabálni. Aztán vasrudakat fogtak, dobni való vasdarabokat.

Erre a karhatalom is kifelé hátrált, de állandó lövöldözés közben. A munkások az épületek mögé bújva követték őket.

Így estek a halottak.

Allítólag csak a tiszték céloztak; a volt pártalkalmazottak.

Kimentek, ezek meg az oroszokat alarmírozták. Tankok vették körül az egész telepet. A munkások elbarikádozták a kapukat.

Közben letelt a műszak, haza lehetett menni.

De most meg a karhatalom állta el a kapukat. Csak egy kapun lehetett kimenni.

De ennél a gyárból kiszorított, dühös karhatalmisták két sorban fölálltak vagy háromszáz méter hosszúságban. Csak köztük – ebben az embercsőben – lehetett a villamoshoz eljutni.

– Igazoltattak?

– Vertek!

(...)

1957. Január 31. Csütörtök

Gellért Oszkár nyílt levele a „hallgatag magyar írókhoz” a *Népszabadságban*,¹¹ választ várva. Elsősorban Némethről s tőlem.

Először is, a hallgatag más, mint hallgató. Én véletlenül hallgatag természet vagyok, de véleményem nem hallgatom el. De hogyan fejezhetném ki egy mondatban?

Valahányszor írók hallgatnak, a világban van hallgatni való.

Vagy a társadalomban.

Betyárbecsületből hallgatunk.

Nem is hallgatunk – fülelünk.

Amiért a múzsák, de nem fegyverek közt, mert Zelk [Zoltán]é, Háy [Gyulá]é, Eörsi [István]é a szó, és társaiké.

JEGYZETEK

¹ A részletek Illyés Gyula: *Atlantisz sorsára jutottunk – Naplójegyzetek 1956–1957.* című könyvéből valók. Szerkesztette: Illyés Mária és Horváth István, Budapest, 2016, Magyar Szemle Könyvek

² Az itt kezdődő nyolc oldalas írás Illyés Gyula egy tervezett újságcikke, amelyet az *Új Magyarország* című lapnak szánt. A cikk végül is nem került közlésre a két megjelent szám egyikében sem.

³ Az itt következő írás is egy tervezett cikk az *Új Magyarország* számára, de ez sem jelent meg.

⁴ Ezt a háromoldalas, autográf vázlatot Illyés Gyula vélhetően André Stilnek készítette, de végül nem mondta el.

⁵ I. Károly (1839–1914) román király és I. Péter (1844–1921) szerb király.

⁶ 1957. január 1. és 4. között Budapesten tanácskoztak a bolgár, cseh, román kommunista vezetők a magyar és szovjet vezetőkkel. Nyilatkozataikban az októberi eseményeket ellenforradalomként értékelték, Nagy Imrét pedig árulónak bélyegezték. Január 16-án Csou En-laj kínai miniszterelnök is megérkezett, hogy felhívja a magyar vezetők figyelmét az ellenforradalmárok példátlanul kemény megbüntetésére.

⁷ Georgi Damjanov (1892–1958) politikus, 1950 és 1958 között a bolgár Nemzetgyűlés Elnökségének elnöke.

⁸ Wilhelm Pieck (1876–1960) német politikus, 1949 és 1960 között az NDK elnöke.

⁹ Jean-Paul Sartre hosszú interjújáról van szó, amely az *Express* 1956. november 9-i számában jelent meg *Après Budapest Sartre parle* címmel. A francia baloldali sajtóban megjelent vélemények hatására (Budapesten „fasiszta puccs” zajlik „a levitézlett osztályok szemetének” vezetésével) a felháborodott Sartre az interjúban fenntartások nélkül elítélte a Szovjetunió magyarországi beavatkozását. Bővebben: Fejtő F.: *Buda-*

pesttől Párizsig (Budapest, 1990) 374.; De Beauvoir, S: *A körülmények hatalma* (Budapest, 1966) 314.

¹⁰ A Csepel Művekben 1957. január 11-én kezdődő tüntetésen tovább szította a munkások elégedetlenségét, hogy a kiosztott fizetési szelvényekből tudták meg: december 11–12-re nem kaptak bért a sztrájkolás miatt (ez a kormányrendelet az 1956. december 14-i *Népszabadságban* és *Népakaratban* jelent meg), és nem fizették ki azokat a munkanapokat sem, amikor energiahiány miatt nem folyt termelés. A tárgyalat időszakban Hegyi Ferenc volt a CSM egyik vezérigazgató-helyettese.

¹¹ Gellért Oszkár (1882–1967) *Nyílt levél a hallgatók magyar írókhoz* című írásáról van szó, melyben feltette a kérdést, hogy vajon a romániai magyar íróknak küldött választ (*Népszabadság*, 1957. január 13.) miért nem írta alá Németh László és Illyés Gyula, akik „haladó magyar írók”. (A válaszlevelet Gellért Oszkár sem írta alá.)

KÖRKÉP

Szerkeszti Gróh Gáspár

„...ÉS AZ ÜNNEP MINDIG ELMARAD?”

Kónya Imre

2015. évi 11–12. és 2016. évi 1–2. számainkban Kónya Imre készülő memoárjából közöltük a taxisblokádról szóló fejezetet. A könyv „...és az ünnep mindig elmarad?” címmel karácsonyra jelent meg az Alexandra könyvkiadó gondozásában. A szerző a www.konyaimre.hu honlapon a következőképpen mutatja be könyvét:

„Tanúskodni akarok ebben a könyvben a rendszerváltozás időszakáról s részben az utána következő negyedszázadról. Olyan történeteket írtam meg, amelyeket személyesen megéltem, de amelyek nagy részéről eddig legfeljebb csak szűk körben beszéltem. Rég kiszálltam a politikából és eszembe se jut, hogy valaha visszatérjek. Semmi okom, hogy bármit is kozmetikázzak vagy elhallgassak. A szereplőket minden esetben néven neveztem. Bizonyára lesznek majd, akik megsértődnek. Tőlük előre elnézést kérek.

A mögöttünk hagyott negyedszázad talán legfontosabb kérdése, hogy a biztató kezdet után, a rendszerváltó országok éléről hogyan jutottunk hátrább a sorban, és miként kerülhetünk ismét előbbre. Tudom, hogy mint minden valódi kérdésre, erre is többféle válasz adható. Az én válaszom csak egy a lehetséges válaszok közül. Ugyanakkor a könyvben olvasható információk – amelyek egy részével a nyilvánosság most találkozhat először – talán alkalmasak arra is, hogy ki-ki megfogalmazza a saját válaszát.

Amikor elkészültem a könyvvel, elküldtem a kéziratot egyik barátomnak. Széles látókörű, a közéletet figyelemmel kísérő ember. Két mondat a válasza: »Jót szórakoztam a sztorijaidon. Nem is tudtam, hogy ennyi humor volt ebben a huszonöt évben!« Elgondolkodtam: lehet, hogy egy szórakoztató könyvet írtam?»

A könyv elsősorban az 1988–1994 közötti időszakról szól, de számos történetet találunk benne a későbbi évekből is. Példaként álljon itt két történet, amely az ellenzéki pártelnök, illetve a miniszterelnök Horn Gyulával kapcsolatos, az egyik 1991-ből, a másik 1997-ből.

1.

A szocialista pártelnök hosszú beszédében súlyos kijelentéseket tett, de ezt végig szenttelen hangon adta elő. A rendszerváltás végrehajtása során, a kerekasztalnál, de már előtte is, állította, ők, az MSZMP reformerei együttműködtek a Magyar Demokrata Fórummal. Most viszont, jelentette ki, fordulat következett be az MDF politikájában, ami kezdődött a Kónya-dolgozattal, folytatódott a Zétényi-törvénnyel, és ennek részét képezi az ügynöktörvény is. Nem tudja, mi lesz a következő állomás, de az MSZP ezt a politikai magatartást visszautasítja, szögezte le, és ebben nem hajlandó részt vállalni.

Ez volt a felszólalásának a lényege, de közben olyan kijelentéseket is tett, amelyek az MDF-frakció soraiban egyöntetű felháborodást keltettek, amit cinizmusról árulkodó testbeszéde tovább erősített. Jobb kezét zsebébe süllyesztve elismerte, hogy igen, 1957-ben karhatalmi szolgálatot teljesített, de hozzátette, ezt mindig is vállalta és azóta se bánta meg, a választók pedig ennek tudatában szavaztak rá. Később kifejtette, hogy nemcsak ő, hanem szinte mindenki szolgálta az elmúlt rendszert. Megjegyezte, hogy Zétényi Zsolt például jogásként tette ezt.

Tudtam, hogy erre a beszédre mindenképpen reagálnom kell, igyekeztem hát legyűrni a bennem kavargó indulatokat. A parlamentben eltöltött másfél év alatt számtalanszor kellett a frakció nevében visszaverni szabaddemokrata és fideszes képviselők támadásait. De ez most valahogyan más volt. Horn Gyula beszédét hallgatva úgy éreztem, hogy a szocialista pártelnök tolmácsolásában az elmúlt rendszer indított ellentámadást azzal szemben, amit az Ellenzéki Kerekasztalban annak idején közösen képviseltünk.

Mindenekelőtt a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalásokat akartam rendbe tenni. Lezsögeztem, hogy az Ellenzéki Kerekasztal és benne az MDF semmiféle paktumot nem kötött a hatalom birtokosaival. Kizárólag azért ültünk le tárgyalni, hogy megteremtsük azokat a feltételeket, amelyek nyomán a nép veszi a kezébe a hatalmat. Erről szólt a megállapodás, jelentettem ki, nem többről és nem kevesebbről.

A választásokon mi arra kaptunk felhatalmazást, folytattam, hogy kormányzó pártként vigyük tovább a rendszerváltoztatást, és ennek a kötelességünknek eleget is fogunk tenni, bármennyire nem tetszik is ez az MSZP elnökének. A rendszerváltoztatásnak pedig a részét képezi a törvényes igazságtétel, ezért ennek végrehajtását valóban elkezdtük és végig is fogjuk vinni. És, hogy tévedés ne essék, mi a kerekasztal-tárgyalások során nem adtunk menlevelet a gyilkosoknak, és nem is fogjuk ezt tenni, fejeztem be a hozzászólásomat, amit a koalíció ovációval fogadott.

Felindultan, de elégedetten ültem a helyemre. Még soha nem éreztem ennyire magam mögött a képviselőcsoportot. Egy kicsit se bántam, hogy a szocialista pártelnök szenttelenül előadott felszólalására indulatosan reagáltam. Egy hibát viszont elkövettem. Horn Gyula hozzászólásának volt egy része, amire elmulasztottam kitérni. Kijelentette, hogy úgy tudja, a Zétényi-törvény elfogadása óta már tízezer fölött van a feljelentések száma. És feltette a kérdést, hogy vajon hol fog ez megállni? Majd hozzátette, hogy '44-ben közel egymillió feljelentés érkezett a németekhez, amikor bevonultak az országba. Ezért mondják sokan, szögezte le, hogy ez a feljelentők országa.

Feljegyeztem egy papírra, hogy „Egy hét alatt tízezer?!”, majd azt is, hogy „a feljelentők országa”, és elhatároztam, hogy ezt mindenképpen visszautasítom. Felháborító felelőtlenség, hogy egy parlamenti pártnak a vezetője ilyen megalapozatlan állításokkal, légből kapott számokkal frusztrálja az embereket, megvádolva az egész magyar népet. A felszólalás hevében azonban nem néztem bele a papíromba, s ezt a momentumot kifejejtettem.

Szerencsére a segítség megérkezett, mégpedig onnan, ahonnan nem vártam: az SZDSZ padsoraiból. Márai Péter, előrebocsátva, hogy ő ellenezte a Zétényi-törvényt, megjegyezte, hogy a szünetben megkérdezte a jegyzőkönyvvezetőket, vajon jól hallotta-e, hogy Horn Gyula egymillió feljelentőről beszélt a német megszállás idején. Sajnos a jegyzőkönyv megerősítette, hogy jól hallotta. Nos, jelentette ki, Ilylyés Gyula annak idején tiltakozott a kommunisták által híresztelt negyvenezres szám ellen, mondván, hogy minden alapot nélkülöz ez a magyar népet gyalázó állítás. Egymillióig viszont a kommunisták sem mentek el '45 után, jelentette ki, ők csak negyvenezerről beszéltek.

2.

1997 tavaszán a parlament nemzetbiztonsági bizottsága elnökeként Brüsszelbe utaztam egy NATO-konferenciára, miközben itthon a Nyírfa-ügy néven elhíressült titkosszolgálati botrány éppen a tetőfokára hágott. A botrány egy politikai indíttatású tisztogatásból kerekedett, amelyet Nikolits István nemzetbiztonsági szolgálatokat felügyelő miniszter hajtott végre a felderítésre szakosodott Információs Hivatalnál. A tisztogatás kiváltó oka az volt, hogy az IH az ukrán határ körzetében folytatott felderítőakció során – ennek volt a fedőneve Nyírfa – kormánypárti politikusokról bűncselekményekre utaló adatokhoz jutott, és azokat az akció során szerzett információkat tartalmazó dossziékban őrizte. Amikor a miniszter erről tudomást szerzett, lefoglalta a dossziékat, az IH korábbi műveleti igazgatóját új állomáshelyéről, Washingtonból hazarendelte, és fegyelmi eljárást indított ellene, majd a katonai ügyészségen feljelentette. Ezzel egyidejűleg Kocsis Kálmán főigazgatót is eltávolította az IH éléről.

Az Országgyűlés nemzetbiztonsági bizottsága, amelynek én voltam az elnöke, az ügyben vizsgálatot indított. Kiélezett politikai harc indult a bizottság és a kormány között, személy szerint pedig Nikolits miniszter és közöttem. Én felróttam a miniszternek, hogy az IH elleni fellépéssel elbizonytalanítja a szolgálatokat. Ráadásul azt üzeni a bűnüldöző szerveknek, ha politikusok a látókörükbe kerülnek, legjobban, ha messze elkerülik őket, mert könnyen megüthetik a bokájukat. A miniszter pedig azt bizonygatta, hogy az Információs Hivatal túllépte hatáskörét, amikor külföldi ügynökök helyett hazai politikusokról gyűjtött adatokat.

A belpolitikai csatározások közepette felüdülést ígér a brüsszeli konferencia, amelyen én leszek a magyar delegáció vezetője. A küldöttségben a Külügyminisztérium és a Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálatok tisztviselői vesznek még részt. Én vagyok az egyetlen politikus.

A konferencia második napján egy magas rangú NATO-tiszt fogad, egy amerikai tábornok. Nagy megtiszteltetés számukra, indítja a beszélgetést, hogy a magyar küldöttséget az Országgyűlés nemzetbiztonsági bizottságának elnöke vezeti. Ugyanakkor aggodalommal tölti el őket, teszi hozzá, hogy nem látják a delegációban az Információs Hivatal egyetlen tagját sem. Majd felteszi a kérdést: Mi van Kocsis Kálmánnal? Úgy hallották, teszi hozzá, hogy a főigazgatót a kormány menesztette. Elmondja, hogy a kelet-európai nemzetbiztonsági szolgálatok közül a magyar Információs Hivatal az, amelyikkel kiemelkedően a legjobb a kapcsolatuk. Hozzáteszi, hogy igen nagy segítséget kaptak tőlük szovjet viszonylatban is.

Természetesen Magyarországhoz lojális politikusként azt válaszoltam, hogy történetek bizonyos szabálytalanságok, amelyek kivizsgálása folyamatban van, de ez nem érinti az IH működését. Kocsis Kálmán pedig, tettem hozzá, más fontos megbízatást, nagyköveti állást kapott. A NATO-hoz fűződő kapcsolataink megítélésében egyébként, szögeztem le, teljes az egyetértés a kormány és az ellenzék között.

A NATO-tiszt nem feszegette tovább a kérdést, úgy tett, mintha megnyugtatta volna a válaszom, de búcsúzóul még egyszer megjegyezte, hogy őszintén reméli, az Információs Hivatal élén a vezetőváltás nem okoz majd zavart a NATO és a magyar szolgálatok eddig kifogástalan együttműködésében. Hozzátette, bízik abban, hogy én, mint a nemzetbiztonsági bizottság elnöke, azon leszek, hogy ez a jövőben is így maradjon. Biztosítottam tárgyalópartneremet, hogy megítésem szerint a magyar kormány is erre törekszik, egyben jeleztem neki, hogy mostani beszélgetésünkről tájékoztatni fogom Horn Gyula miniszterelnököt is.

Amikor Brüsszelből hazajöttem, másnap az első dolgom volt, hogy felhívjam a miniszterelnököt. Meglepetésemre a titkárság azonnal kapcsolta. Elmondtam neki, hogy Brüsszelben voltam egy NATO-konferencián, és szívesen tájékoztatnám a tapasztalatokról. Hozzátettem, hogy a Nyírfa-üggyel kapcsolatos vizsgálatokról is beszámolnék. Megjegyeztem, hogy Nikolits miniszter úr bizonyára folyamatosan tájékoztatja erről az ügyről, de talán nem baj, ha a másik oldalról is kap információkat. Horn Gyula megkérdezte, honnan beszélek, s miután mondtam, hogy a Fehér Házból, kijelentette, a legjobb, ha azonnal átmegyek hozzá.

Tíz perc, és belépek a miniszterelnök szobájába. Horn Gyula elnyomja a cigarettáját, barátságosan üdvözlő, és helyet kínál. Szomorúság fog el: Antall Józsefre gondolkodom. Aztán erőt veszek magamon, s a feladatra koncentrálok. Horn türelmesen végighallgatja beszámolómat. Röviden tájékoztatom a Nyírfa-ügyről, néhány emberetokról vannak terhelő adatok az aktákban, mondom, de ellenőrizetlen információkról van csupán szó. Nem is értem, teszem hozzá, hogy a miniszternek miért kellett ebből az ügyből akkora perpatvart kavarnia. Elmondom, hogy a NATO-ban nagy tekintélyt vívott ki magának az Információs Hivatal, és azt is, hogy a Nyírfa-ügy, különösen Kocsis Kálmán elmozdítása bizonytalanságot keltett NATO-körökben. Jó lenne minél előbb véget vetni a botránynak, mondom, és megnyugtatóan az amerikaiakat, hogy az IH továbbra is ugyanolyan jó partnerük lesz, mint amilyen eddig volt.

Amíg beszéltem, Horn nem szólt közbe, csendben szívta a cigarettáját. Ahogy elhallgattam, komótos mozdulattal elnyomja a csikket a hamutartóban s közben megkérdezi: Befejezted? Igen, felelem. Tő, mondja, és rágyújt egy újabb cigarettára, én úgy utálok ezt az IH-t! Ne haragudj, mondom erre, akkor te épp olyan vagy, mint a Kőszeg Feri. Ne viccelj, vágja rá a miniszterelnök, az egy kretén! Nem úgy értem, folytatom, hanem úgy, hogy ő is zsigerből utálja a titkosszolgálatokat. Én nem zsigerből utálok, javít ki a miniszterelnök, miközben még egyszer beleszív a cigarettájába, hanem jól ismerem őket, és tudom, hogy milyen szemét emberek. Amikor diplomata voltam, magyarázza, nagyon is jól megismertem őket. Nemigen volt közöttük rendes ember, teszi hozzá. Valószínűleg volt egy-két afférja a nagykövetségen dolgozó biztonsági emberekkel, morfondírozom, nyilván innen az ellenszenv.

Antall József jut eszembe. Őt egész életében figyelték és zaklatták a titkosszolgálatok, és mégis félre tudta tenni személyes ellenszenvét. Aztán arra gondolkodom, hogy milyen groteszk is ez a helyzet. Az ellenzéki bizottsági elnök a kormányfővel szemben védelmezi a kormány nemzetbiztonsági szolgálatát. Ahogy ezt végiggondolom, önkéntelenül elmosolyodom. Min nevensz, kérdezi a miniszterelnök? Nem érdekes, mondom, csak eszembe jutott valami, de nem ide tartozik. Aztán Horn Gyula feláll, elnyomja sokadik cigarettáját a hamutartóban, apró kezét kézfogásra nyújtja, és megköszöni a tájékoztatást.

Mint jóval később megtudom, Horn Gyula külszolgálatára idején „Harcos” fedőnéven együttműködött az állambiztonsággal. Persze, ettől még róla is jelenthettek a kollégái...

ÁRTATLANUL, JELTELEN SÍRBAN

A Kristóf-ügy

Jobbágyi Gábor

Zétényi Zsolt, a szerző újabb, hatalmas műben tárja fel a magyar igazságszolgáltatásnak az ötvenes évek végén lefolytatott rettenetes jogfosztását.

Kristóf László csendőr őrmestert koholt vád alapján, ártatlanul ítélték halálra és végezték ki 1959-ben. A könyv szerzője ügyvédként képviselte az elítélt hozzátartozóit a 2006-os felülvizsgálati, mentesítési eljárásban a Legfelsőbb Bíróság előtt, így kiválóan ismeri az ügy iratait 1959-től. Sőt oknyomozással felderítette dr. Ságvári Endre vezető kommunista politikus „meggyilkolásának” – a vád szerint – történéseit.

Mi történt tehát *tényszerűen* 1944. július 27-én dr. Ságvári Endre és a csendőrnnyomozók között? Fontos kiemelni a *tényeket*, mert hosszú évtizedekig Ságvári Endre „meggyilkolásáról” hallhattunk, holott az események valóságos története teljesen más képet mutat.

A Magyar Kommunista Párt ez időben illegalitásban volt. Ságvári Endre az 1930-as évek második felében kapcsolódott be az illegális kommunista mozgalomba, az ifjúsági szervezet egyik vezetője volt. 1942-ben illegalitásba vonult, 1942–44 között többször volt ellene nyomozás hűtlenség miatt – tiltakozott a magyar háborús részvétel ellen –, s háromszor adtak ki ellene elfogatóparancsot. Szerkesztette a Békepárt lapját – ez volt az illegális KMP fedőszerve –, s az itt megjelent egyik cikke alapján is nyomozás indult ellene. Ságvári Endre ellen így több ügy miatt volt nyomozás, s elfogatóparancs, a hűtlenség büntetése 10–15 évig terjedő fegyházbüntetés.

1944. július 27-én a csendőrség nyomozói egy másik illegális kommunistát kezdtek figyelni, utóbb azonban e nyomozók megfigyelése áterjedt Ságvári Endrére és társára, Szabados Lajosra. Ságváriék Budagyöngyénél egy cukrászdába mentek, s leültek egy asztalhoz. Ekkor a négy nyomozó (Kristóf László, Cselényi Antal, Palotás Ferenc és Pétervári rendőr őrmester gépkocsivezető) utasítást kapott a két gyanúsított őrizetbevételére. Kristóf László előadása szerint nála nem volt fegyver, mert megfigyelés volt az eredeti feladata. A terv szerint Cselényinek és Pétervárinak Ságvárit, Kristófnak és Palotásnak Szabadost kellett volna őrizetbe vennie. Cselényi Ságvárit, Palotás pedig Szabadost kézben tartott pisztollyal kezük feltartására szólította fel.

Szabados nem állt ellen az őrizetbevételnek, ő minden sérülés nélkül megúsza a történeteket. Ságvári viszont rájött, hogy felismerték, ezután a szabályszerű intézkedésnek (ez a Legfelsőbb Bíróság megállapítása 2006-ban) ellenállt, előbb dulakodni kezdett, majd pisztolyt vett elő, és a cukrászdában löni kezdett a csendőrökre. Ekkor Kristóf László comblövést kapott a cukrászdában, hasonlóan Pálinkás Ferenchez, aki haslövést kapott, s válllövést kapott Cselényi is. Így Ságvári lövéseitől három csendőr megsebesült. Pálinkás hamarosan belehalt a sérülésébe. Lőttek a csendőrök is – Kristóf nem –, viszont Ságvári ki tudott menekülni, s futni kezdett. Cselényi utána ment, s rálőtt Ságvárirra, aki ettől súlyos sebesülten összeesett. Mind a négy sérültet kórházba szállították, ahol Ságvári hamarosan, Pálinkás pedig néhány nap múlva meghalt.

A három sérült nyomozó a cselekmények után magas kitüntetésben részesült, Kristóf László „önfeláldozó és bátor magatartásáért”.

1945 után Cselényi Antal Nyugatra távozott, s ott is halt meg, ezért a baloldali rendszer őt nem is vonhatta felelősségre.

1945 után – 1950-ben – 7000 csendőrt tartottak nyilván, közülük 2473 elen hoztak elmarasztaló ítéletet, s hetet ítélték halálra.

S itt következik a szerző könyvének – részben Szakály Sándor kutatásaira alapozott – részletezése, amely hivatkozik MSZMP KB 1956. decemberi határozatára, mely szerint az „egyik fő ellenforradalmi okot a régi rend hívei, a belső reakció s köztük a csendőrök” jelentették.

Ez azért is megdöbbentő, mert más forrásból tudjuk, hogy a forradalom harcosai túlnyomórészt munkás- parasztszármazásúak voltak, a Horthy-rendszer híve mindössze 2–3 százalék volt. Ekkor indultak a csendőrök elleni eljárások, s ennek során – nem a forradalomban való részvétel miatt – 1959–61 között 22 volt csendőrt halálra, kilencet életfogytiglanra, tizenhetet 15 évi vagy annál kisebb szabadságvesztésre ítélték. Szakály Sándor szerint az egykori csendőr vezetők 95 százalékát érte valamilyen megtorlás, s ez a „felelősségre vonás a magyar történelemben példa nélküli”. Az Alkotmánybíróság 44/1991. VII. 28. AB határozata többek között kimondta, hogy a „Csendőrséget törvények és rendeletek maradéktalan végrehajtásáért mint testületet mondták ki bűnösnek, bár tagjait egyénileg valamely büntetben való (többnyire koholt) bűnösségük miatt vonták felelősségre”. „A csendőröket visszaható hatállyal vonták felelősségre olyan ügyek nyomozásáért, amelyekben az eljárás az akkor hatályban levő törvények szerint kötelességük volt.”

Ezen – eddig a nagy nyilvánosság előtt ismeretlen – adatok közlése e könyv egyik nagy érdeme – azt figyelembe véve, hogy a csendőrök elleni egyes eljárásokat itt nem lehet értékelni, kivéve természetesen a szerző által részletesen feldolgozott Kristóf-ügyet.

A szerző egy közbeiktatott bő fejezettel közli 15 pártállami vezető fényképes életrajzát – politikusok, bírók, ügyészek –, akik az 1956 utáni megtorlások fő felelősei voltak. Köztük a legváltozatosabb eredeti foglalkozásokat találjuk az NKVD ezredestől a péksegédig. Van köztük, akit ott találunk állambiztonsági tisztként a Petőfi Kör Elnökségében, majd mint a forradalmat követő megtorlások egyik fő irányítója, s a forradalom után a végtelenségig hamis „ellenforradalmi” könyvnek a szerzője. A könyv egyik nagy értéke ez a fejezet! E körbe és légkörbe tartozott a Kristóf László és társai elleni per.

Kristóf László és társai ellen a nyomozást Korom Mihály rendőr ezredes – későbbi igazságügyi miniszter – rendelte el, 1958. január 23-án.

A szerző a könyv elején részletesen bemutatja Kristóf László életútját, aki négygyermekes kisbirtokos református családból származott, 1935-ben – megfelelő kiképzés után – lett próbacsendő, majd különböző szolgálati helyeken szolgált, végül törzsőrmester rendfokozatot ért el. 1944-ben megházasodott. 1945 után túlnyomórészt földművesként dolgozott, de nem vonult illegálisba, saját nevét használta. A forradalom idején háromszor ingyen élelmiszert szállított Budapestre. 1958-ban besúgás után tartóztatták le, szökni próbált, sikertelenül. 22 hónapi eljárás után 1959. november 28-án két társával halálra ítélték, több volt csendőrt súlyos fegyházbüntetésre ítélték. A 301-es parcellában temették el a temetői nyilvántartás szerint, de holttestét nem találták meg a megjelölt helyen, így sírja ismeretlen. A Vité-

zi Rend 2005-ben posztumusz tagjává fogadta, majd a Legfelsőbb Bíróság 2006-ban rehabilitálta.

Zétényi Zsolt ezután – mint a 2006-os eljárás sértetti képviselője – részletesen bemutatja az 1958-1959-es eljárást, majd a 2006-os mentesítést.

Az eljárások már 1948-ban megkezdődtek a Ságvári-ügyben. Cselényi Antalt – aki 1945 után külföldre távozott – távollétében életfogytiglani szabadságvesztésre s teljes vagyonekzárásra ítélték. Ő 1971-ben halt meg. Palotás Ferencet is 1948-ban tartóztatták le, de alapvetően kommunisták vallatásában, megkínzásában mondták ki bűnösnek, a Ságvári-ügyet csak érintőlegesen tárgyalták. Palotás Ferencet első fokon halálra ítélték. A Legfelsőbb Bíróság másodfokon a Ságvári Endrére vonatkozó részt – iratellenesség miatt – mellőzte, s Palotást életfogytiglani szabadságvesztésre ítélte a kínzások, vallatások miatt.

A Katonai Főügyészség 1959. augusztus 22-én nyújtotta be vádiratát Kristóf László és 10 társa ellen háborús büntett előkészítése és más bűncselekmények miatt. Utóbb Ságvári Endre halála miatt Palotás Ferenc ellen is újra vádat emeltek, akit már 1949-ben életfogytiglani kényszermunkára ítélték. A vádlottak részben csendőrnnyomozók, részben rendőrnnyomozók voltak.

A szerző – helyesen – koncepció eljárásnak minősíti e pert, s több hasonlóságot tár fel a többi koncepció perhez.

A per fő vonulata kétségtelenül Ságvári Endre halálához kapcsolódik, ebben Kristóf László és Pálkás Ferenc a vádlott. A többiek túlnyomórészt kommunista foglyok 1945 előtti kínzása miatt állnak bíróság előtt. (Itt zárójelben jegyezzük meg, hogy konkrét személyek által elkövetett 1945 és 1956 utáni fogolykínzások miatt senkit nem ítélték el – 1-2 felfüggesztett büntetésről van utalás halálos kimenetelű bűncselekmény miatt –, ugyanakkor mint korábban láttuk, kommunisták megkínzása miatt számos csendőrt halálra vagy súlyos börtönbüntetésre ítélték.) Itt a koncepció jelleg abban nyilvánul meg, hogy egymáshoz nem kapcsolódó személyeket és cselekményeket egy „nagy perben” bírálják el.

A vádirat és az eljárás a minden jogi alapot nélkülöző korabeli politikai zsargont használja („brutális pribékek”, „fasiszta államgépezet”, „emberkínzó gépezet” stb.).

A koncepció keveredés abban is látszik, hogy valamennyi vádlottat „háborús büntett” miatt kívánták felelősségre vonni. Ez a nyilas hatalomátvétel után fogolykínzások esetén megállhat, a Ságvári-ügyben viszont – véleményem szerint – nem, mivel az ország területén akkor nem volt háború. Tény, hogy Magyarország ez időben hadviselő fél volt az ország területén kívül, de ez a nemzetközi jog szerint az ország területén belül nem teszi lehetővé a háborús bűncselekmény minősítést.

A szerző részletesen ismerteti Kristóf László védekezését, aki ártatlannak érzi magát Ságvári Endre lelövésében, mivel őt Cselényi lőtte le. (Egy normális eljárásban Kristóf ellen nem is lehetett volna vádat emelni, mivel a cselekménysor elején Ságvári őt lőtte le először, s ezután magatehetetlené vált.) Elmondása szerint pisztoly nem is volt nála, mert neki eredetileg megfigyelés, követés lett volna a feladata; Ságvárival szemben szabályosan jártak el, mivel ő fegyvert használt, és hárman megsebesültek.

Pálkás Ferenc XIII. r. vádlott szerint nála nem volt pisztoly, Kristófnál viszont igen, Ságvári a cukrászdában egész pisztolytárát kilőtte, s ezért eldobta a fegyvert és kiszaladt.

József körút, Práter utcától a Pál utca felé nézve. ISZ-3 barckocsi 122 mm-es ágyújának maradványa. (Fotó: Fortepan/Nagy József jóvoltából.)

Zétényi Zsolt az ellentmondó vallomásokból azt szűrte le következtetésként, hogy Kristófnál nem volt pisztoly, ezért nem is lőhetett.

Az ügyész vádbeszéde szerint Kristóf és Pálinkás is részese volt Ságvári megölésének, bár azt ő is elismeri, hogy Ságvárit csak egy lövés érte.

A bíróság elfogult tárgyalásvezetést a szerző többek között azzal bizonyítja, hogy a bíró a tanút a következőkkel figyelmezteti: „Önt Ságvári Endre elotárs gyilkosainak ügyében tanúként kívánjuk kihallgatni”.

A Budapesti Katonai Bíróság – dr. Mátyás Miklós tanácselnök vezetésével, aki több 1956-os forradalmár ügyében is hozott halálos ítéletet – Kristóf Lászlót halálra, Palotás Ferencet életfogytiglani, a többi vádlottat többévi börtönbüntetésre ítélte, valamennyiüket alapvetően háborús bűntett miatt, törvénytelen kínzások, illetve Kristóf és Pálinkás esetében Ságvári megölése miatt is. Az indokolás szerint Kristófit Palotás vagy Cselényi lőtte le, míg Ságvári Endre a cukrászdában nem kapott lövést. (Vagyis a cukrászdában a hatósági személyek egymást lőtték le, míg Ságvári sértetlen maradt!) Ságvárit ezután az épületen kívül Cselényi lőtte le.

Megdöbbenő a bíróság megállapítása, hogy Ságvári fegyverhasználatát „jogos és igazságos volt”, ezért a vele szembeni fegyverhasználat törvénytelen (!) (Mire képes a Kádár-kor bírósága? – ezt már én kérdezem!)

A Legfelsőbb Bíróság dr. Ledényi Ferenc elnökletével Kristóf László esetében a halálbüntetést helybenhagyja, sőt Palotás Ferencet és Molnár Mihályt is halálra ítéli. A bíróság megállapítása szerint nincs jelentősége annak, hogy Kristófnál volt-e fegyver, mert tény, hogy nem ők lőtték le Ságvárit, viszont a leleplezésében részt vettek.

Összegezve, a szerző az első és másodfokú eljárás alapján a következőket állapítja meg – jogosan:

Kristóf László és társai eljárása a korabeli jogszabályok szerint, előjárói parancs alapján jogszerű volt.

Ságvári Endre a szabályszerű intézkedésnek ellenállt, fegyvert vett elő, és három hatósági személyt lelőtt.

Kristóf László egyébként sem használt fegyvert, Ságvári Endrét az utcán Cselényi Antal lőtte le, miközben Kristóf sérülten feküdt a cukrászdában.

Magam részéről még egy indokot hozzátennék. Ságvári társa, Szabados Lajos nem állt ellen az őrizetbevételnek, rá nem lőtt senki, sértetlenül élte túl az eseményeket. Ebből szerintem következik, ha Ságvári Endre nem állt ellen, nem lő le három csendőrt, akkor ő is sérülés nélkül éli túl az őrizetbevételt.

A három halálraítélt kegyelmi kérelmét a Legfelsőbb Bíróság elutasította, s az ítéletet mindhármukon 1959. november 28-án végrehajtották. Kristóf László végső nyughelyét utóbb nem sikerült megtalálni, holtteste a mai napig jeltelen sírban fekszik.

2006-ban következett be felülvizsgálat Kristóf testvérének kezdeményezésére, a szerző képviselével. Ő hivatkozik az Alkotmánybíróság 2/1994/T.14/ AB. határozatára, amely az 1945 utáni népbírói jog 9/10 részét alkotmányellenesnek nyilvánította, de a jogalkotás nem teremtette meg ennek alapján az ártatlanul elítéltek rehabilitálásának és kárpótlásának jogi hátterét. Kétségtelen tény, hogy a valódi háborús bűnösöket üldözni kell, de meg kell különböztetni őket az ártatlanul meghurcoltaktól, „akik nem vétkesek, hanem áldozatok” (Kónya István, a Kúria elnökhelyettese). Így jelenleg ezen ügyekben nem alkalmazhatók az 1956 utáni ügyekben hozott ún. „semmisségi” törvények. Ezért csak perújítás – mely 60 év után lehetetlen –, vagy felülvizsgálat kérhető. A felülvizsgálat során a most eljáró bíróság nem állapíthatja meg az eredeti eljárás koncepcióját, megalapozatlanságát, hanem kizárólag azon az alapon semmisíthet meg egy korabeli népbírói ítéletet, hogy a korabeli jogszabályokat tévesen alkalmazták.

Ez történt a Legfelsőbb Bíróság 2006-os ítéletében. Ebben Kristóf Lászlót „emberek törvénytelen kivégzése miatt emelt vád alól felmenti”, más bűncse-

lekmények miatt indított büntetőeljárást megszünteti. Az ítélet indokolása megállapítja, hogy az alapeljárás „konceptiós jellege egyértelműen megállapítható és Kristóf Lászlónak a Ságvári Endrével kifejtett magatartása több okból nem értékelhető bűncselekményként, mivel Kristóf fegyvert nem használt, illetve Ságvári három intézkedő személyt lelőtt – akik közül egy meghalt –, ezért vele szemben a fegyverhasználat jogos volt – amiben Kristóf nem is vett részt”. A bíróság szerint „háborús bűntettek akkor valósultak meg, ha a cselekmény és a háborús célok közötti összefüggés kimutatható volt, azt a háborús célkitűzés érdekében vagy azokkal összefüggésben követték el”. A „meglehetősen hiányos tényállás alapján nem állapítható meg, hogy Kristóf László és társai magatartását háborús célkitűzések irányították”. Végül kijelenti e testület, hogy a felülvizsgálat kizárólag az ügy büntetőjogi megítélésre terjed ki, „... s nem vizsgálták Ságvári Endre személyiségét, történelmi szerepét..., mert ez a történészekre tartozik”.

Az ügynek azonban még hosszú éveket polgári peres és sajtójogi következményei voltak. A kegyeleti jog megsértése iránt indított perben a bíróság 2010-ben megállapította, hogy a *Népszabadság* 2007. június 14-i cikkében megsértette felperes személyiségi (kegyeleti) jogát.

Ezek után többen a balliberális oldalról – például Tamás Gáspár Miklós – élesen kritizálták a Legfelsőbb Bíróság ítéletét, mert ezzel dr. Ságvári Endre „hősies antifasiszta” kiállítását jogtalaná teszi.

A támadásokra tekintettel az LB Büntető Kollégiuma – példátlan módon – külön közleményt adott ki. Érdekes módon viszont Kőszeg Ferenc a *Népszabadságban* teljes mértékben Kristóf László és az LB mellett állt ki.

Dr. Kónya István, a felülvizsgálati ügy tanácsvezető bírója külön hosszú cikket írt a *Népszabadságban*, ennek leglényegesebb megállapítása, hogy az LB ítélete nem „Ságvári Endréről, hanem Kristóf László büntetőjogi felelősségéről, illetve annak hiányáról szolt”.

Zétényi Zsolt hatalmas – 520 oldalas – műve részletes bemutatását adja az 1945 utáni megtorlás eddig teljesen ismeretlen fejezetének egy ügy feldolgozásán keresztül. Mondhatjuk, hogy a több évtizedes igazságszolgáltatási justizmordokból csak a Tóth Ilona-ügy lett hasonló mélységig feltárva – miközben több tízezer hasonló ügy lehetett.

Teljes joggal írja a szerző, hogy a törvényhozás 25 éve nem teszi lehetővé az 1945 utáni – háborús bűncselekmények miatti – népbírósági ügyek egy részének koncepciósság, megalapozatlanság miatti feltárását.

Őszinte tisztelet a szerzőnek a Kristóf-ügyben végzett hatalmas ügyvédi munkájáért és a könyvből látható értékes háttérfelderítő munkájáért. Ilyen hatalmas munka mellett az apróbb kritikai megjegyzéseit a recenzensnek illik elhallgatnia.

(Zétényi Zsolt: *Ártatlanul, jeltelen sirban – A Kristóf-ügy*, Budapest, 2015, Magyar Napló Kiadó, 592 oldal)

ALAIN DUHAMEL FILLON-PORTRÉJA ÉS A PORTRÉ KÉPKERETE

A 77 éves Szávai Jánosnak

S. Király Béla

Alain Duhamel a legelismertebb francia politikai elemzők és esszéisták egyike. *Emlék-portrék. Ötven év a politikai életben* című könyvében¹ – amelyből François Fillon portréját fordítottam le –, nem csak hazája politikusainak és íróinak lényegi vonásait festi meg, hanem árnyalt háttérképet kapunk a miliőről is, amelyből felbukkannak és visszahúzódnak, mint Balzac figurái az *Emberi színjáték* sakkábláján. A szerző a modelljeinek fényében és árnyékában eltöltött éveiről is vall. Önkritikusan, kíméletlenül. Nem veri nagydobra, de őt is az motiválja, ami nagy francia elődjét: „Az írónak azt a célt kell maga elé tűznie, hogy erkölcsileg megjavítsa a maga korát, máskülönben csak hiú mulattatója az embereknek.”

A szerző 1940-ben született, Caen városában. 1963-tól a *Le Monde*, 1992-től a *Liberation* napilap rovatvezetője. Később – több-kevesebb rendszerességgel – más folyóiratokban is publikált, és egyre-másra indította televíziós politikai műsorait, mint például *Egyenlő fegyverekkel* (1970), *Tiszta lapokkal* (1978), *Az igazság órája* (1982), *Száz perc a meggyőzésre* (2002). 1974-ben ő vezette le az első francia tévévitát az elnökjelöltek – Valéry Giscard d’Estaing és François Mitterrand – között. Azon ritka személyek közé tartozik, akiknek Margaret Thatcher is hajlandó volt tévéinterjút adni.

Duhamel politikai elemzései, lélektani megfigyelései, tévé- és rádióműsorai élményszámba menőek. Kolerikus természetű, apait-anyait belead a legapróbb ügyek boncolgatásába is. A kamerák előtt úgy hadonászik, mintha az Előítélet nevű ellenféllel küzdene a francia király lovagi tornáján. A *politikai tény* (*Le fait politique*) című és nemrég megszűnt adásainak hű nézőjeként néha attól tartottam, hogy a helyszínen kap szívinfarktust. (Hírlik, már volt ilyenben része.) Szókimondásáért több ízben – szerencsére rövid időkre – le tiltották a képernyőről.

Irodalmi köntösbe öltöztetett véleményére a francia politikai osztály módfelett kíváncsi, sokan beavatták magánéletük rejtelseibe, gondjaikba, terveikbe – tanácsaira várva. Raymond Barre miniszterelnök – akinek a felesége magyar volt, és Márai-regényeket fordított franciára – a halálát érezvén még a kéziratát is rábízta. Nem került viszont államférfiak, politikusok vagy pártok uszályába, megőrizte függetlenségét. (Ez is ritka teljesítmény ebben a karrier- és pénzgyűjtő „szakmában”, ahol az alkalmi méhraj virágról virágra száll.) Médiacsatornák várják véleményét minden szokatlan politikai történet után, mert gyakran fejt meg a legnehezebb politikai rejtvényt. Hiperaktivitásáért hideget-meleget kap némely idősebb, vagy fiatalabb kortársától. Serge Halimi, a *Le Monde Diplomatique* vezető újságírója például „információkereskedőnek” titulálta.

Az bizonyos, hogy a közel- és a félmúlt francia politikatörténetét Duhamel könyvei nélkül nem lehet megírni.²

Hosszú évtizedek óta magántanára a párizsi Politikai Tudományok Egyetemén. 2012 decemberében beválasztották a Politikai Tudományok Akadémiájának tagjai közé. 2016 júliusától a Légion d’honneur főtisztje.

Sajnálhatják, akik kimaradtak magángalériájából. A riporter kérdésére, miszerint miért hiányzik ez meg az a személy, ő azt felelte, hogy a személyes kapcsolat intenzitása a döntő az alanyok kiválasztásában, illetve hogy tud-e többletet adni a portréjával.

A kötetből ezúttal annak a politikusnak a portréját fordítottam le, aki a múlt év novemberében megnyerte a jobboldali elnökjelölő választást és a legnagyobb eséllyel pályázik a következő elnöki tisztségre.

JEGYZETEK

¹ Alain Duhamel: *Portraits-souvenirs. 50 ans de vie politique Paris*, Plon, 2012

² Ezek a következők: *Giscard köztársasága. Franciaország politikai anatómiája* (1980), *Mitterrand úr köztársasága* (1982), *A trónkövetelők* (1983), *Asterix-komplexus. Esszé a franciák politikai karakteréről* (1985), *Az ötödik elnök* (1987), *Új politikai szokások* (1989), *De Gaulle – Mitterrand. Jellem és nyom* (1991), *Francia félelmek* (1993), *A képzelet politikája. Francia politikai mítoszok* (1995, a Francia Akadémia esszé-díja), *François Mitterrand: egy művész portréja* (1997), *Egy francia ambíció* (1999, Politikai könyv-díj), *A tükör mögött. Politikusok a tv-stúdióban* (2000), *Trónkövetelők – 2007* (2006), *A konzuli menetirány* (2009), *Lapok az asztalon* (2010), *Emlék-portrék. Ötven év a politikai életben* (2012), *Az V. Köztársaság személyes története* (2014).

FRANÇOIS FILLON

Alain Duhamel

Nincs nehezebb vállalkozás, mint portrét írni François Fillonról, hiszen nincs még egy olyan diszkrét, hogy ne mondjam: titkolózó lény, mint a mostani miniszterelnök. Tessék: itt egy politikus, aki nem siet a kamerák, a fényképezőgépek elé! Sőt, ha teheti, faképnél hagyja kezelőit. Gyakran kergeti kétségbe a riportereket, az újságírókat, mert nem hajlandó a legcsekélyebb bizalmaskodásra; még egy kulcslyuknyi bepillantás nem sok, annyit sem fed fel viselt dolgaiból, ügyeiből. Persze, mint minden kormányfőnek, neki is van hírszolgálati irodája, kommunikációs tanácsadó testülete, de azoknak az a feladata, hogy védjék őt. Úgy tűnik, mintha visszakanyarodnánk Raymond Barre és a médiakantár használatának időszakára, amikor annak ide-oda rángatása a politikai kommunikáció csúcsművészete volt.

Matignon gazdájának útjában áll a média, s ha más mód nincs rá – nagy ívben kikerüli. Nem kezdeményez interjúkat, mert következményeik ragadnak, mint a pestis. Fösvénye a képnek, a szónak. Vele véget értek a sajtóval elköltött gondúzó ebédek, a poharazgatással megtoldott tereferék. Azért néha látható a televízióban: az azonnali kérdések órájában a parlamentben, vagy ha időnként a vidéki látogatásain elmondott okos és takarékos üzemmodú beszédeit követ-

jük. Ami elődeit illeti: Dominique de Villepin lebilincselő, Jean-Pierre Raffarin ékesszóló előadó volt. Vele viszont nagybőjtöt tart a média. Nála a csend az elővigyázatosság jele.

Azért nem mindig közönyös az újságírók jelenlétében. 2009 januárjában jelent meg *Konzuli menetelés* címmel könyvem a Sarkozy-jelenségről. Amikor a Matignon palotában tolmácsolta a sajtónak szokásos újévi jókívánságait, François Fillon élesen kikelt azok ellen, akik az államfőt bonapartizmussal vádolják. Mondanom sem kell: minden tekintet rám szegeződött. Miután mindez tudatosult benne, másnap kétszemélyes ebédre hívott, hogy eloszlassa a félreértést, és eléggé meghittten beszélt Nicolas Sarkozyval kapcsolatos politikai viszonyáról. Ám csak egyszer volt Budán kutyavásár. (Ce fut bien la seule fois.)

Mindez nem a véletlen műve, hanem vérmérsékletének és stratégiájának kombinációja. Már öt éve miniszterelnök – Raymond Barre-ral és Lionel Jospin-nel osztozik a rekordban, amelyben Georges Pompidou a csúcstartó –, és közben jellemvonásaik apró, de fontos eltéréseinek jelzésével különbözteti meg magát Sarkozytól. Amilyen mértékben kibérli magának az elnök az előszínpadot és ragadja magához mindegyre a szót, keresve a mikrofonokat és a kamerát, olyannyira marad szándékosan a háttérben a kormányfő, gondosan ápolva titkait. Az Élysée ura mindegyre a reflektorfény elé toppan, a Matignon gazdája a félhomályt kedveli. És az eredmény nem várat magára. Az ötéves elnöksége vége felé Sarkozy kiábrándult közvéleményt könyvelhet el, a miniszterelnök népszerűsége viszont továbbra is változatlan. Mindenekelőtt a mérsékelt jobboldalra és a középre szavazók körében. A hagyomány szerint a miniszterelnök feladata, hogy védje-óvja az elnököt; a Sarkozy-Fillon páros eredetisége, hogy a fordítottja történt.

Mindez szörnyen bosszantja az államfőt, aki zárt körben folyton morog a miniszterelnökére, mert – szerinte – az egyébre sem gondol, mint ápolni és védeni a maradék népszerűségét. Nicolas Sarkozy szerint végeredményben François Fillon a saját számlájára játszik. Előfordul, hogy ráförmed vagy ráparancsol a kormányfőre: erőteljesebben védje a kormány politikáját és az elnök személyét. Mérget venne rá, hogy – noha formálisan nem vétett soha – miniszterelnöke a szolidaritás elé helyezi ambícióit. És nem téved.

A miniszterelnök magánbeszélgetései során – amelyekből gondosan kiszivárogtat néhányat – méltatlankodik az elnök okozta művihirok, szeszélyes improvizációk miatt. A kormánypárosnak mégis sikerül a szokatlan performansz: kitartanak, noha nem kedvelik egymást. Tudva tudják, hogy a politikai válóper súlyosabb következményekkel jár mindkettőjükre nézve, mint a sikertelen házasság kényelmetlenségei. Az elnök belátta, hogy, amennyiben Fillont menesztene, riválisává, sőt ellenségévé tenné. A miniszterelnök pedig nem mellőzheti azt a tényt, hogy egy szakítás – amelyre gondolt már néhányszor – pártja számára politikai katasztrófa lenne, és elveszítené azt a politikai tőkét is, amelyet eddig hidegvérével és visszafogottságával szerzett. Mint a nagypolgári házasság Balzac korában: együtt kell élni, mert az érdek és a társadalmi tekintély fontosabb, mint az érzelmek elmúlta – hiánya okozta elkeseredés.

Nicolas Sarkozy viselkedése egyértelmű: gyakorolni kívánja hatalmát, rákényszeríteni autoritását a többségre, és megtartani annak egységét. Ennek érdekében kell együtt maradnia Fillonnal. Ami az utóbbit illeti, a megpróbáltatásokkal tele politikai házasság lehetővé teszi, hogy az államférfi arcával hagyja el főleg a Matignon palotát, és jogosítványt kapjon a következő elnökválasztásra. François Fillon egy Maine tartományból származó polgár, intelligens és előzé-

keny, tartózkodó és elegáns, ambíciója udvariassággal, határozottsága titoktartással párosul. Első pillantásra a hagyományos francia tipikus és klasszikus példánya: gyakorló katolikus, abba az iskolába járt, ahol az apja is tanult. Fillon egy gazdag közjegyző fia, egy szimpatikus walesi hölgy férje és öt – tekintélyes jövő előtt álló – gyermek apja. Szívesebben éldegélne Sarthe vidékén, a nemesi kúriájában, mint Párizs tüzes kemencéjében.

Ha viszont közelebbről szemléljük megtett pályáivét, kiderül, hogy Fillon nem egy konvencionális, könnyen kiismerhető politikus. Ez a meggondolt gaullista az extrém sportok kedvelője: síelő, hegymászó és – mindenekelőtt – a versenyautók bolondja. Egyik kedvenc szórakozása a veszettül gyors benzinzabálók vezetése a Le Mans-i versenypályán, amely – egyébként – nincs messze a birtokától. Tehát a nyugodt és tartózkodó ember mégsem egy flegmatikus lény. Van meggyőződése, büszke, és barátságokat ápol. Ő, aki tekintélyes és vulkanikus vérmérsékletű mentora, Philippe Séguin temetésén sem tudta elrejtetni mély bánatát. Viszont nem bocsát meg azoknak, akik mellőzték őt: miután Jacques Chirac és Dominique de Villepin 2005-ben kihagyták a kormányátalakítás során, egész fegyvertárával és reformcsomagjával Nicolas Sarkozy mellé állt, győzelemre segítve kampányát 2007-ben. Miniszterelnökként árgus szemekkel figyeli a kormánytagjainak és tanácsadóinak viselkedését. Megjegyez minden apróságot, és próbára teszi hűségüket. Hosszúra nyúló emlékezetében megfelelő helyen tárolja azokat is, akik gúnyolódtak vele. Xavier Bertrand és Jean-François Copé a megmondhatója ennek. Sarkozyval súlyos periódusokat élt át, de sosem habozott – ha szükségesnek vélte –, hogy lemondásának fenyegetését dobja a kormánypolitika billegő serpenyőjébe. Kemény szavai éppen ritkaságuk miatt fejbeverően erősek. Az államfő tavaly fél évig lebegtette kormánya átalakítását, végül ő maradt a kormányfő. Megerősödött tekintéllyel lépett a közvélemény elé, mert kiderült: ő a legalkalmasabb személy a posztján. Noha az Élysée-palota kapitánya továbbra is hatalom birtokosa, a Matignon gazdája növelte autoritását.

François Fillon hosszútávúfutó, 2017 lebeg szemei előtt. Noha ambícióját palástolja, az mindegyre felszínre bukkan. Befutott pályáivé is igazolja. Maine megye polgára a melldőngtetést mellőzve haladt útján a főváros felé. Karrierje a vidék közismert politikusa, a nagystílú Joël Le Theule védnöksége alatt kezdődött. Parlamenti asszisztense lett, majd követte őt a Közlekedési, később a Védelmi Minisztériumba. Patrónusa hirtelen, korai halála után megörökölte parlamenti székét. 27 éves és egyéves házas volt. Koraérettségi rekord, hogy 32 évesen már a Nemzetvédelmi Bizottság elnöke a Bourbon-palotában. Balladur kormányában közel négy évig felsőoktatási és kutatási miniszter. Philippe Séguin barátsága révén Jacques Chirac kormányában is ott találjuk. Több mint harminc éve képviselő, szenátor vagy miniszter. Chirac elnök újráválasztása után a szociális ügyekért felelős miniszter, majd megkapja az oktatási tárca vezetését. A győztes Nicolas Sarkozyval a Matignon gazdája lesz. Eközben végig Sarthe megye tanácsának elnöke, Loire Vidéke Regionális Tanácsának elnöke, és minden lehetséges helyi mandátum birtokosa az évtizedek során. Ez a kiváló versenypilóta hibátlanul vezetett eddigi karrierjének pályáján. Különösebb zaj, kisiklás és lassulás nélkül.

Az Ötödik Köztársaság intézményeiben csiszolódó tipikus gaullista – követve mesterét, Philipp Séguint – a maastrichti szerződés elfogadása ellen szavazott. Séguin négyzemműzt bevallotta nekem, hogy ha ifjú barátja készségével, nyugalomával és visszafogottságával rendelkezett volna, már az Élysée-palota karszékében ülhetne. Séguinhez hasonlóan Fillon politikája is mindenekelőtt

társadalmi vetületű. Jean-Pierre Raffarin kormányának minisztereként sikerrel léptette életbe a nyugdíjreformot. Miniszterelnökként a pénzügyi ortodoxia megvalósítója, és visszafogta az állami kiadásokat. Az államháztartási hiány mértéke, az adósság erre ösztönözte őt, és igaza volt. Sarkozy kormányában ő képviseli a pénzügyi szigort. 2007-ben, egy korzikai beszédében azt is kijelentette, hogy Franciaország a pénzügyi összeomlás szélén áll, amellyel felkavarta a sajtó állóvizét. Ilyesmi ritkán történik vele, és feltehetően véletlenül kiszaladt a száján. A képzelőerő, a kezdeményezés Nicolas Sarkozy érdeme, a pénzügyi szigor és az államháztartás kézben tartása François Filloné.

Evről évről, lépésről lépésre így mintázta meg magáról az államfő imázsát. A Nemzetgyűlésben ő a többség vezetője, noha Jean-François Copé szorosán a nyomában lépked. Jó szónok, erőteljes és tapasztalt. Hallgatnak rá. Az UMP képviselői nagyra értékelik tevékenységét, és ragaszkodnak hozzá; akkor is, ha felmerül leváltásnak veszélye. A centristák hallgatnak rá, a baloldal tiszteli. A parlamentben jó a mérlege, a kormányban viszont ide-oda billeg, mert az elnök szorosán, két marokkal tartja kezében a hatalom gyepelőit. Fillon maga jósolta és indokolta meg az elnöki hatalom további erősödését, tehát a miniszterelnöki szerepkör zsugorodását, még mielőtt miniszterelnök lett volna. Többször felhántorgatták neki, hogy viselkedésével megjósolt tézisént váltja valóra. Az államfő kevés önállóságot enged a politika játszótérén, de neki is szemére vetik körülményességét és azt, hogy ritkán áll a sarkára. Sarkozy hívei a kormányban azt rebesgetik, hogy Fillon nem vállal rizikót, és csak részlegesen folyik bele a kormány akcióiba. Rövidre fogva: jól teszi dolgát, de nem vállal fölösleges kockázatot.

François Fillon személyisége már csak ilyen. Módszeresen mérsékelt, határozottsága józansággal, ambíciója óvatossággal párosul. Miniszterelnökként úgy halad, hogy közben a mozgása nem látszik. Öt évet töltött a Matignon palotában, noha már az első évben híresztelték menesztését, és ezen gúnyolódtak is. A választások után két célja lehet, mondják a jósök. Nem lesz többé miniszterelnök, bármit hozzon is az elnökválasztás záró felvonása, de meg fogja szerezni az UMP vezetését. Így a jobboldal természetes gaullista jelöltje lesz a 2017. évi választásokon. Jean-François Copé az, aki megpróbálja útját állni. Fillon egyébként Párizs legkényelmesebben megszerezhető kerülete felé tekinget, sőt a párizsi polgármesterség felé, amelytől a baloldal népszerű elöljárója, Bertrand Delanoë önként megválna. Az alkalmat a jobboldalnak meg kell ragadnia. A két cél követése egyébként nem zárja ki egymást. Mérsékelt étvágyával, udvarias ambíciójával szimultán követheti céljait. Így abba a kengyelbe teheti lábát, amely az elnöki lóra segíti fel őt. Viszont céltudatos versenytársak várják, és sok akadály tornyosul majd előtte. Nyíltan vállalja velük a megmérettetést? Túl testesek lesznek, hogy kikerülje őket a porondon. Kénytelen lesz támadni. Tud-e vágató hódító lenni csapata élén, vállalva a rizikót? Ez ugyanis nem volt az ő modora. A nagy Fillon-rejtély: az ugrásra kész extrém sportoló faképnél hagyja-e jól szabott öltönyben parádézó, kimért önmagát?

(Fordította: S. Király Béla)

KÉPKERET A DUHAMEL-PORTRÉHOZ

A 2012-es francia elnökválasztások előtt megjelent portrét ma is szívesen nézgetjük, hasznos értesüléseket, jó benyomást kapunk Franciaország – ha minden igaz – következő elnökéről. A Hollande-kormány öt éve és Fillon ellenzékben eltöltött küzdelmei miatt azonban új képkeretre van szükség. A háttérbe is új alakokat kellene pingálni, valahogy úgy, ahogy a jó Eötvös Károly tette *Magyar alakok* című, utánozhatatlan hangulatú könyvében.

Politikai kultúrája és hagyományai miatt a francia jobboldal egy vezéregyenység mögé szeret felsorakozni. A szocialisták viszont a testületi vezetés felé hajlanak, amit a legpregnansabban François Hollande alkalmazott hosszú főtítkársága idején. 1997-től 2008-ig a Szocialista Párt élén makacsul ragaszkodott a párt árnyalatai közti egyetértéshez és a programok szintéziséhez. A csapatmunkához szokott személy a hatalom csúcsára kerülve azonban teljes csődöt mondott. Döntésképzetlenségével, a problémamegoldás halogatásával, a társadalmi együttélést felbolygató törvényeivel az elnöki tisztséget belengő és Charles de Gaulle által felépített királyi aurát is tönkretette. A 2012-es elnökválasztáson „normális elnök” jelszavával kampányoló és győztes François Hollande később azzal szembesült, hogy Franciaország elnökének lenni nem egy normális adottság, hanem privilegizált helyzet illetve felelősség, és hogy a kapitalizmusból a kapitalizmusba vezető legveszélyesebb út éppen a szocializmus göröngyös útja. A népszerűtlenség rekordszámait begyűjtő baloldali elnök december elején bejelentette – és ez is unikum a francia V. Köztársaság történetében –, hogy nem jelölteti újra magát. Így legalább abban a szerepben tetszeleghet, hogy a politikai, gazdasági és morális kudarcai dacára ő mentes a személyes ambícióktól, és a közérdeket nézi. (Ez jelen esetben a pártjának az érdeke.)

A populizmusba hajló, amerikanizált típusú európai demokráciában is segítik a politika iránt érdeklődő polgárok, hogy az államférfi státuszához különleges képességek kellenek: karizma és elhivatottság. Mielőtt a májusi elnökválasztás tavaszi kampányában a januári baloldali előválasztáson győztes elnökjelölt és stábjá François Fillon gazdasági programját darabokra szedné, a politikai ellentábor és médiája azért elismeri: Sarkozy volt miniszterelnöke bőven rendelkezik a fenti tulajdonságokkal.

Az elnöki előválasztás intézményét a szocialisták vezették be. A jobboldal novemberben gyürkőzött neki először a demokrácia új hépróbájának. A hét jelölt közül Fillon sokáig a negyedik helyen vesztegelt. Népszerűségének rengeteget ártott, hogy Sarkozy veresége és a politikai – mint később kiderült: csak átmeneti – visszavonulása után nem sikerült megszereznie a párt elnökségét. Vetélytársa, Jean-François Copé, nem egészen tisztességes eszközökkel, de megakadályozta őt ebben. A jóval esélyesebb Fillon a kampány során békülékeny hangnemet használt, hogy egyben tartsa a jobboldal és a vele szövöttek között különböző árnyalatait. Vele ellentétben Copé – a román, illetve algériai zsidó szülők gyermeke – a zárt közösségeket (communautarisme) és a segélyezett életmódot dajkáló és tőlük szavazatokat remélő, politikailag korrekt nyelvezetét cséphadaróként használó baloldallal szemben a „komplexus nélküli jobboldal” (droite décomplexée) jelszavával lépett a választók elé. A létező és viruló „fehérellenes rasszizmusról” tett kijelentései felhördülést keltettek ugyan a mindenható médiában, de ezzel az erőteljesebb fellépést váró párttagokat sikerült maga mellé állítania. A 2012. novemberi pártelnöki

választáson az UMP tagok 0,03 százalékos szavazatelőnnyel őt választották meg. Fillon viszont követelte az eredmény bírósági felülvizsgálatát. Aztán heteken belül mindketten észlelhették népszerűségük zuhanását a torzsalkodásaik miatt. Kénytelenek voltak megállapodni a 2013 szeptemberében tartandó újabb pártelnöki választásról. Újabb pofon következett: a párttagok többsége 2013 júniusának végén a párt belső szavazásán elutasította az új elnökválasztást, így Copé pártelnök maradt. Győzelme azonban pírros volt: ügyvezetői szintre süllyedt. Az UMP-tagok ugyanis mielőbb véget akartak vetni a belső ellenségeskedésnek, ráadásul Fillon közben más célt tűzött ki maga elé: bár Sarkozy visszatérése valószínűsíthető volt, ő az országot járva úgy gondolta, hogy jó eséllyel ugorhatja át az új előválasztás (primaire) gátját, amely eldönti az UMP-jelölt személyét a 2017-ben esedékes köztársasági elnöki választásra. Közben Sarkozy visszatért a párt élére, amelynek a nevét Les Républicaine-re változtatta. Viszont, ha már jobboldalira kell szavazni, a Hollande politikájából kiábrándult baloldaliak Bordeaux elnöki székbe vágyó polgármesterével, Alain Juppével szimpatizáltak, aki hosszú hónapokon át vezette a jobboldali párt népszerűségi listáját, és már-már győztesnek hitte magát.

Fillont a közvélemény-kutatások leírták, hiszen az előválasztások második fordulójába csupán az első két helyezett kerülhet. Hat nappal a november 20-i választások első fordulója előtt a 71 éves, jó adminisztrátori képességekkel rendelkező hajdani miniszterelnök, Alain Juppé 36 százalékon, a sztár-allűrjeiről lemondani nem tudó Sarkozy 30 százalékon állt. Fillonnak csak tizenkilenc százalékot porciózott ki a Kantar Sofres OnePoint közvélemény-kutató cég. Az új típusú és valóban demokratikusabb választási intézmény azonban – mint később kiderült – neki kedvezett.

Voltak kedvező előjelek. A France 2 népszerű tévéműsorában – amelyben két órán keresztül kérdezték-vallatták egyenként a jelölteket – Fillon igen határozottan beszélt. Nem lehetett kihozni a sodrából, sőt ő tette időnként helyre Davis Pujadas és Léa Salomé tévésztárokat, akik a nemzetközi fejezetnél azzal szórakoztak, hogy Putyin, Erdogan és a magyar miniszterelnök nagyalakú portréját festették ördögként a falra. Majd arról faggatták a jelöltet, hogy a három veszélyforrás közül szerinte melyik a legnagyobb Nyugatra nézve? (Az apokaliptiszis negyedik lovasa – gondolom – Donald Trump lenne, de vele nem húztak ujjat a mikrofon pehelysúlyú üdvöskéi.) Fillon volt az egyetlen jelölt, akit a műsor során spontán megtapsoltak a nézők. Figyelemre méltó volt az is, hogy Bruno Retailleau, a Republikánusok szenátusi csoportjának vezetője már november 11-én azt nyilatkozta: Fillon lesz az előválasztások nagy meglepetése, mivel ő érti a legjobban a franciák dupla szorongását, azaz a félelem a gazdasági lecsúszástól, illetve identitásuk elvesztésétől.

Fillon mindvégig határozott volt. „Én valóban meg akarom reformálni Franciaországot, és méltósággal akarom vezetni” – nyilatkozta a *Le Figaro* napilapnak a választások előestéjén. François Hollande elnököt is meglepte győzelme. Sarkozyvel vagy Juppével szívesebben vitázott volna, de végül bejelentette, hogy nem méretteti újra magát a szocialisták januári előválasztásán, megnyitva így az utat miniszterelnöke, Manuel Valls jelöltsége előtt.

Igaza volt Alain Duhamel úrnak: továbbra is nehéz portrét írni a Párizstól 250 kilométerre eső kisváros, Sablé-sur-Sarthe hajdani képviselőjéről, aki ma, 62 évesen már Párizs egyik kerületét képviseli. Továbbra is visszautasítja a nagy nézettségű politikai show-műsorok felkéréseit, mint amilyen például a késő esti *On n'est pas couché* (Még nem fekdüztünk le). Nem szolgál háttérinformációkkal az

újságíróknak, nincsenek kulisszatitkai, mint a jelenlegi elnöknek, akinek frissen megjelent vaskos pletykagyűjteménye sokat elárul posztjára méltatlan személyéről, és akinek fecsegése saját pártjában és miniszterelnökében is döbbenetet keltett. A pletykafészek államfő interjúkötetének címe is sokatmondó: *Az elnöknek nem kéne ilyet mondani.* (Az elemzők szerint e könyvével – francia szólásmondás szerint – a saját lábába lőtt). „Milyen államférfi az, aki nem tud titkot tartani?!” – fakadt ki Fillon, akit viszont az angol vasladyhez hasonlítanak ellenfelei, riogatva a szavazókat várható megszorító intézkedéseivel. Pedig Schröder kancellár feladata vár rá, hogy nyakig eladósodott államának dinamikát adjon száznapos reformjaival.

A makacsul kitartó politikus 35 éve van a pályán, volt része bőven megaláztatásokban, győzelmekben. A francia V. Köztársaság politikai hagyománya szerint a miniszterelnök védi az elnökét a hétköznapi rutinfeladataitól, hogy az a külpolitikára, a hadseregre, a politika fő csapásirányára koncentrálhasson. A Sarkozy–Fillon páros eredetiségéről volt egy találó bonmot-ja Duhamel úrnak. Az elnök folyton a reflektorfényben tetszelgett, míg a munka dandárját Fillon végezte, egyre növekvő tekintélyt szerezve pártja körében. Az utolsó éveik már olyanok voltak, mint a nagypolgári házasságok Maupassant kisregényeiben: az érdek és a társadalmi reprezentáció fontossága felülírta az érzelmek elmúltát.

Fillon ritka elnökjelölt: nem ígéretet fűt-fát, mint az elődei, hanem a megoldandó gondokat sorolja makacsul. Liberális gazdaságpolitikát ígér, erős érték-konzervativizmussal párosítva. Putyinnal jó kapcsolatokat ápol, és változtatni fog hazája orosz politikáján. Ha elnök lesz, az a magyar–francia kapcsolatokra is jótékony hatású lehet. Fontos apropó: öt gyereket felnevelő, gyakorló katolikus. A második forduló előtti kampányában kihívója, Alain Juppé többek közt azt vetette a szemére, hogy *„erősen hagyományos, már-már retrográd a látásmódja a nőkkel, a családdal és a házasság társadalmi szerepével kapcsolatosan”.* Ez a hang már nem a konzervatív jobboldal, sem a tiszteletre méltó, klasszikus baloldal, hanem a neoliberalizmussal érdekfrigyre lépő, utópiát kergető és intoleráns európai baloldal hangja.

A Hollandia-kormány felháborító szociális és oktatási intézkedései után a francia választók többsége számára – úgy tűnik – megnyugtató lenne egy kiegyensúlyozott, szilárd meggyőződésű és vallásos államférfi győzelme. A hívő keresztény tudja, hogy a korrupcióra való hajlamot, a tökéletlenséget, a hibákat nem lehet folyton az intézményekre hárítani, hanem az ember – legyen az milliárdos vagy éppen a templom egere – bűnös mivoltából ered. A hívő keresztény vagy a keresztény tízparancsolat után igazodó azt is tudja, hogy az árend vagy inkább kaotikus zűrzavar, amelybe élni kényszerítették a Szovjetunió bukása után, nem áll sem a pénzvilág mágnásainak, sem a felfújott egójú atlantista politikusok teljes ellenőrzése alatt, nem alakíthatják a nekik kiszolgáltattott tömeget végtelenül és szüntelen – a többségi társadalmat provokáló reformokkal – kényükre-kedvükre. A kultúrát uraló és azt tönkretevő trendi baloldal (les bobos) és a republikánusi faragatlanságát Amerika-mániával álcázó másik trendi, a pénzvilággal szintén liaisonban élő jobboldal (les bling-blings) hazug évtizedei után – amely nagyjából Georges Pompidou halála után telepedett élőködő fagyöngyként hazájára –, Fillonnak vajon sikerül-e megtalálni a völgyből felvezető egyetlen és veszélyes hegyi ösvényt? Ha győz, iszonyúan nehéz feladat vár rá, mert az a technokrata elit segédkezett tönkretenni Franciaországot, amelyből maga is vétetett, és amely hosszú évtizedek óta egyébre sem képes, mint a Nemzeti Fronttal riogatva próbálja feledtetni saját mulasztásait, felelőtlenségét, bűnét.

BÚCSÚ KÓHALMI FERITŐL

Lugossy László

Hiányzol, Barátom!

Utolsó telefonod már nem volt olyan hosszan tartó, mint szokásosan, és a szavaid sem voltak, hisz nem is lehettek olyan szabadon szárnyalók, gazdagon érvelők, mint azelőtt – éveken, évtizedeken át –, vagy mint az idei nyár végén, mikor nem kevesebbről, de az elkövetkező tíz esztendő terveiről ábrándoztál. Arról, hogy legelőször is nagy magyar költők verseiről fogunk mozgóképpel, zenével, festményekkel egybefogott, élményszerű etűdöket összeállítani a jövő tehetséges diákjai számára. Vagy negyven költemény címet sorolad lelkesülten, terveidben Arany, József Attila, Ady, Kosztolányi s a többi költőzseni verssorai ölelkeztek Egry, Derkovits, Csontváry, Bortnyik festői alakjaival. És az örökké változó, alakuló poéta-csillagkép számodra megkérdőjelezhetetlen állócsillaga, Babits Mihály, mint az egyetemes műveltség, humánus és művészi erkölcs példaképe.

Alig egy héttel azelőtt, hogy kórházba kerültél, és felhívtál, hogy barátunk, Csoóri Sándor halálhírének közölni könnyek között, megint csak Babitsra terelted a szót. *Balázsolás* című versét, amelynek jelentőségét lelkesen méltattad, nem ismertem, és a szavaidból sem értettem akkor, miért kanyarodtál pont erre felé. Mikor aztán megtudtam, hogy kórházban vagy – fellapoztam a verset:

„Szépen könyörgök, segíts rajtam, Szent Balázs!...

Mert orv betegség öldös íme engemet
és fojtogatja torkomat,
gégém szűkül, levegőm egyre fogy, tüdőm
zihál, s mint aki hegyre hág,
mind nehezebben kúszva, vagy terhet cipel,
kifulva, akként élek én
örökös lihegésben.”

Becsuktam a kötetet, és hosszan néztem magam elé, Féri.

*

Ismeretségünk, mely harminc év alatt lassan meghitt barátsággá lett, közös filmszakmai munkálkodásunkkal kezdődött. A hivatalos teendők sűrűjében nem hivatalnokot, hanem a köz ügyéért felelősséget érző, széles látókörű, rendkívüli munkabírási embert ismertem meg Benned, olyasvalakit, akinek cselekedeteiben nem hiúság, nem személyes haszonszerzés kapzsi vágya vezérelt, mint oly sokakat, hanem a meggyőződése, amelyért éles konfliktusokat is elvállalt. Így történt ez akkor is, mikor a rendszerváltással hirtelen ránk szabadult vadpiaci viszonyok és a felbolydult politikai légkör a szó szoros értelmében összeomlással fenyegette a magyar filmművészetet.

Hogy ez mégsem következett be, s a Magyar Mozgóképek Alapítvány életre hívásával a művészeti ágak között egyedülálló módon a szakmai önkormányzatiság olyan rendszere alakult ki, amely megmentette a filmszakmát, abban Kőhalmi Ferencnek, az alapítvány első főtitkárának máig elvülhetetlen és – mondjuk meg – máig el nem ismert érdemei vannak. Köszönet érte. Egy-egy éles csatározással, sokszor méltatlan támadásokkal telt, idegtépő nap végén ott ültem vele a hivatali szobájában, halántékán dagadtak az erek, kedvelt kínai zöld teájával nyugtatgatta magát, s apjának – akit szinte mindenben példaképének tekintett – mondását idézte: *„Ilyenkor kell a sisakszíjat meghúzni”*. De sokszor jutottak eszembe azóta is Feri fegyelmezett magatartásával kapcsolatban Arany János szavai: *„Ha egy úri lócsiszárral találkoztam s bevert sárral, nem pöröltem, félreálltam, letöröltem.”*

*

Ha valakiről, hát Róla elmondható, hogy mert nagyokat álmodni. Szinte szünet nélkül álmokat szőtt, olykor ábrándokat. Nem kisítülő foglalatosságok, mindig afféle nagyívű tervek foglalkoztatták, s ha ezekhez társakat keresett, őket is szinte agitátori hévvel igyekezett az ügynek megnyerni. Ilyen magas hőfokon előadott gyürkőzéseknek magam is részese voltam nemegyszer.

Egy budapesti központtal létrehozandó közép-kelet-európai műholdas televízió vízióját vázolta nekem hosszan. A nemes cél az lett volna, hogy az egykori szovjet érdekszféra országainak filmművészei, akik amúgy máig érvényes, magas színvonalú alkotásokat hoztak létre, ne veszítsék egymást szem elől a rendszerváltások felfordulásában, de főleg műveik ne tűnjenek el a közönség elől az összeomló birodalom romjai alatt. A kultúra, a művészet s a tudomány egybefoglaló erejébe vetett naiv hit lelkesítette Kőhalmi Ferencet és követőit, köztük engem is, e végül hamvába holt, szép emlékévé ábrándszövögetése során.

Am volt egy másik terv, a Trianon által szétszóratott magyarság szellemi egybefoglalására létrehozott Duna Televízió nagyszerű álma, Illyés Gyula örökszép versének címével mondva *„Haza a magasban”*. Hogy ez az álom, ha nem is hosszú időre, de valóra vált, az kiváló emberek – költők, tudósok, művészek és államférfiak – mellett annak a Kőhalmi Ferencnek érdeme, aki a névadó ötlettől a megvalósításig, a stratégiai tervezéstől a bemondók toborzásáig magára vállalta a szervezőmunka embert próbáló terhet, s tette mindezt szerényen, magától értetődő odaadással, kerülve a nyilvános szereplések népszerűsítő tereit, olyannyira, hogy manapság neve szinte teljességgel feledésbe merül, ha az alapító atyákat emlegetik.

Mikor megszólalt a telefonom, s Feri tárgyilagos fogalmazásban, de örömmel közölte, hogy a kuratórium engem is meghív a Duna Televízió szakmai csapatába, éreztem, hogy nem egyszerűen a kurátorok meghívását tolmácsolja, hanem a saját személyes, baráti invitálását is. Hálás vagyok érte, mert életem nagy ajándékát kaptam, egy nagyszerű álom valóra váltásának ritka lehetőségét.

*

Később éveken keresztül dolgoztunk együtt, csapatban, olyan korszerű pedagógiai segédeszközök fejlesztésén, amit Feri javaslatára élményutas módszernek kereszteltünk el. A Vele való közös munka csakugyan maga volt az alkotói

élmény. Böröndnyi sporttáskákkal érkezett, felpakolva könyvekkel, képes albumokkal, filmes dvd-kkel. Az asztal közepére mindig került friss gyümölcs, nem is egyféle – büszkeségének, rákosligeti kertjének friss termései. És mindig valami különleges finomság, még a kemence melegét árasztó kifli, kalács, efféle – ezeket Feri a csak számára ismerős kis boltokból, pékektől gyűjtötte be és hozta el nekünk. Télen, az angyalföldi bérház földszintjén, szerkesztői munkánk helyszínéül kibérelt, alig fűtött helyiséget az Ő vendégszeretete és figyelmesége változtatta otthonossá. A terebélyes asztalon témák szerint csoportosított, hétről hétre sokasodó könyvoszlopok szemléletesen mutatták a megismerni és megemészteni való tudásanyag határtalan kiterjedéseit. Ámultam, ahogy Feri, mint valami huszonegyedik századi Thészeusz, kiismerte magát ebben a ropant labirintusban. Az Ő Ariadné-fonala kivételesen gazdag egyetemes műveltsége és az igazi értékek iránti elkötelezettsége volt. Szerencséseknek mondhatják magukat bolyais diákjai, hogy ilyen nagy tudású, önzetlen, diákszerető tanárral hozta össze őket a sorsuk. Magam is kivételes szerencsémnek tartom, hogy hosszú éveken át az Ő élvezetes előadásaiából ismerhettem meg a magyar és egyetemes irodalom, képzőművészet, sőt természettudomány olyan jelentős teljesítményeit, amelyekről addig sokszor még csak nem is hallottam, de főleg azokat az összefüggéseket, amelyek elrendezni, ezáltal rögzíteni segítenek a megismert dolgokat. Igaz, neki magának is kitűnő tanárai voltak a Puskás Tivadar technikumban, majd az ELTE magyar irodalom-történelem tanári szakán, de ekkora ismeretanyagra csak egy életen át tartó megszállott tanulással tudhatott szert tenni. Elgondolkoztam rajta, hogy vajon – miközben tanított – mi sarkallta Őt magát is a szakadatlan tanulásra, ismeretszerzésre. Úgy hiszem, az, hogy mindig tervezett: szavajárása volt, hogy „azon járatom a fejemet” – soha nem szűnt meg álmodni.

*

Apai nagyapjának is volt egy álma. Egyszer mesélt róla. Akár egy lírai, fekete-fehér filmet, olyan érzékletesen mesélte, hogy szinte láttam a suhanó tájat a vonatablak mögött. A kovácmesterséget kitanult nagyapa naponta gyalog vagy szekérral indult el falujából Gödöllőre, majd onnan vonattal fel Pestre a MÁVAG-ba. Addig nézte, bámulta a vonatablakból elé táruló tájat, a kis településeket, hogy valósággal beleszerelmesedett a vidékbe. Egyszer, mikor a felesége, Feri nagyanyja is vele utazott, kimutatott a kertés családi házakból épült Rákosligetre, és így szólt: „Ide fogunk költözni, itt építünk házat magunknak.”

Ezt az álmot örökölte meg a nagyanya, aki miután férje odaveszett az első háborúban, három gyerekével felköltözött Pestre, egy nyomorúságos külvárosi zugba, takarítással, segédmunkával összekuporgatott annyi pénzt, hogy a hadi-özvegyeknek juttatott kedvezményes árú telken saját és családi munkával felépítette Rákosligeten a későbbi ház kicsinyített elődjét, a család első saját otthonát.

Feri tudatosan és büszkén vallotta magát nagyszülei, szülei erkölcsi-szellemi örökösének. Különösen édesapja dédelgetett emlékének értékrendjéhez akart igazodni, ha lehetőségeit és cselekedeteit mérlegelte. Egyszer, vidéki autós utunkon a havas, csúszós padkához közel araszoltam bátortalanul, s Feri – apja hozzá intézett figyelmeztetését idézve – rám szólt határozottan, de hamiskás mosollyal: „Útközép és sebesség, fiam!” Ezt a rá is jellemző magatartásformát idéző apai intelmet aztán más élethelyzetekben is szívesen idézte.

*

Hiányzol, drága Barátunk!

Mindannyiunknak, akik itt állunk szomorú magányunkban, mégis egybekarolva az irántad érzett szeretet és megbecsülés vonzereje által. Közeli s távoli emléktöredékek villannak fel előttünk újra meg újra, hogy megőrizhesük szeretettel felejthetetlen emlékedet, az igaz értékek szolgálatára elszegődött alkotó élet tanító példáját.

Isten Veled, drága barátom!

Nyugodj békében!

EGYEDÜL SZEMBEJÖVET

Dobai Péter (és) művészete

Tóth Klára

Morsányi Bernadett Dobai-monográfiájának alapja doktori disszertációja. Ezt egészítette ki a Függelékben egy önéletrajzzal, Grunwalsky Ferenc vallomásával Dobai Péterről, s egy Erdély Miklósnak Kubából írott hosszú levéllel. S a merészen eklektikus párosításból egy rendkívül alapos, már-már aprólékos, mindenre odafigyelő, mégis olvasható, helyenként érzékletes korrajzot is adó könyv született az egyik legjelentősebb és gyakori műfaji és mediális váltásaival az egyik legsokoldalúbb kortárs íróról. Író, írom én is, pedig a monográfia legnagyobb érdeme, hogy egy rangon kezeli az író és filmes Dobait, elemzi rendezői és forgatókönyvírói tevékenységét s annak társadalmi hátterét. Pályakezdő éveiben Dobai még a filmet tartotta a legkorszerűbb kifejezési formának. „...tervem és életcélom az, hogy filmeket csináljak. A filmírást-rendezést-forgatást és magát a képkomponálást teljesen egységes folyamatnak tartom”. Felvételizett is a Film- és Színházművészeti Főiskolára, Bódy Gáborral egy időben. El is jutott a „belső körig”, de a felvételi bizottság úgy döntött, a főiskola nem bír el egyszerre két ilyen nagyformátumú, művelt s a személyiség szabadságát hirdető embert. Dobainak tehát három, a BBS-ben illetve a Magyar Televízióban rendezett rövidfilmje – *Archaikus torzó*, *Együtthatók*, *Anyám* – van s tucatnyi megvalósult forgatókönyve, köztük az Oscar-díjas Mephistóé. Szabó István filmtrilógiájának másik két darabját is ő jegyzi: *Hanussen*, *Redl ezredes*. Sőt, ez utóbbiból később *A birodalom ezredese* címmel regényt is írt.

Morsányi szerencsére nem feledkezik meg a pályakezdő, alternatív művekről sem, amelyek a BBS-ben születtek. A könyv III. fejezetében kinagyítja a pillanatot, a hatvanas-hetvenes évek fordulóját, amikor új stílusú és szemléletű történelmi filmek születtek, gondolok itt elsősorban Magyar Dezső *Agitátorok* és *Büntetőexpedíció* című munkáira.

Dobai a filmkészítéssel az *Agitátorok* forgatásán ismerkedett meg, amelyet Magyar Dezső rendezőként, Bódy Gábor forgatókönyvíróként jegyzett, de

szerepelt benne a magyar avantgárd színe-java. A film a Tanácsköztársaság ürügyén a forradalmi magatartásról szól, egy olyan nemzedék szemével, amely csak vágyakozhat arra, hiszen már „elzúgtak forradalmi.” A filmet a hatóság azonnal betiltotta, hiszen mind tartalmilag, szemléletileg, mind formabontó eszközeivel irritálta a hatalmat. Nyilvánvalóan megsejtették, hogy ez a generáció – amelyet később Dobai egy helyütt joggal nevezett tragikus sorsú nemzedéknek – felrúgja azt a gentlemen's agreementet, amely a filmestársadalom és a politikai vezetés között megkötött. „A hatalom azt mondta, csak semmi nyíltság, egyenes beszéd, és akkor tárgyalhatunk. A művész azt mondta: jó, majd elrejttem „metaforák erdejébe”, de akkor ne kiabálj áthallásról, mert én is csak a közvetett nyelvet beszélem. Ha én nem nevezhetem nevükön a dolgokat, akkor neked sincs jogod azt tenni” – foglalta össze az egyezség lényegét Bíró Yvett. Radikálisan másként gondolkodtak filmről, politikáról, alkotói magatartásról. S ha épp a kimagaslóan tehetséges vezéregyéniség, Magyar Dezső nem disszidál, a magyar film története, meglehet Dobai filmes pályája is másképp alakult volna. De szerencsére még elkészülhetett Dobai első forgatókönyve, a *Hat Brandenburgi verseny*, amelynek harmadik részéből készült a *Büntetőexpedíció* 1971-ben, ez az immár klasszikussá érett dokumentumfilm az erőszak természetrajzáról, amely '56 és a '68-as diáklázadás leveretésének képeit bátran illesztette össze az I. világháború jeleneteivel. A rendező Magyar Dezső. Az új avantgárd-experimentális hullám kapcsolódik itt össze a dokumentarizmussal, amelynek kiáltványát, a *Szociológiai filmcsoportot!* Dobai is aláírta. (Kár, hogy Morsányi Bernadett jöllehet aprólékosan foglalkozik a *Szociológiai filmcsoportot!* kiáltvánnyal, nem tér ki arra, hogy az abban foglalt követelményeket inkább majd a főiskoláról később kilépő dokumentaristák valószínűleg meg, igaz, nem filmtörténetet ír.)

A szerző az életművet három korszakra osztja. Az első lényegében a hetvenes évek, Dobai legkiegyensúlyozottabb alkotói korszaka, ami a műfajok sokszínűségében mutatkozik, de arányosan. A mára legendás, de már saját idejében kultuszkönyvvé váló bemutatkozó kötet, a *Kilovaglás egy őszi erődből*. Hogyne ismert volna benne magára a hetvenes évek fiatal-sága! Ma is tudom kívülről: „...Édent akartam, nem ezt a tisztaságot, / melyet mint cellát naponta üresre járok. / Édent akartam, nemcsak tavaszt, / fákat, maguktól kigyulladtakat. / Most mint egy sűrűre font kosár lombjaival körül ölel a nyár...” Azt írja a szerző, Réz Pál két évig várta a kiadásával. Nem csodálom, hiszen a „létező szocializmus” minden hiányára rámutat a kötet. S már itt megjelenik a nagy, az örök téma: az első szerelem. „Szerelemből nem kellett volna második uram / elég lett volna az első úgy és ahogyan!” Vagy ez már a második kötet? A nyelvészeti tanulmányok, a már említett intenzív filmes korszak a Balázs Béla Stúdióban, a másfél éves, de életre szóló élményeket hozó kubai ösztöndíj. 1974-ben megjelenik a *Csontmolnárrok*, bizonyítva, hogy prózaíróként is kvalitásos és újító, mindenekelőtt a történelemszemléletben, arra a kérdésre téve a hangsúlyt, hogy miért nem sikerült az emigrációnak ismét összefognia a forradalmi erőket. A monográfus utal rá, hogy a csontmolnárrok írásakor Dobai filmes tapasztalatait is hasznosította, s arra is, hogy a könyv erősen hatott a Bódy Gábor által készített revelatív filmre, az *Amerikai anizsra*, a forrás feltüntetése nélkül. (Ez utóbbi nem tett jót viszonyuknak, a feszültség majd csak az évtized végén, a *Psyché* készítésekor enyhül.)

Milyen sűrű, mennyire gazdag az évtized termése, pedig csak kiemelünk belőle. Érthető, ha Dobai évtizedek múlva, a kérdésre, hogy melyik alkotói korszakát érzi leginkább magáénak, ezt válaszolja. „Ha lehetne a sorssal alkut kötni, az akkori hangomat szívesen visszakapnám.”

A nyolcvanas években uralkodó műfaja a forgatókönyv, de immár szakítva a kísérletezéssel, az újítással, az „új akadémizmus” szolgálatába állítja tehetségét. S nem tesz rossz lóra, hiszen mindjárt az első, Szabó Istvánnal közös munkájuk, a *Mephisto*, hihetetlen siker. Forgatókönyvírói és regényírói munkája különben nehezen elválasztható. Variációk egy témára. Sok esetben csak az a kérdés, melyiket írja meg előbb. A *Redl ezredes* sikeres film, de mert nem ért egyet a rendező koncepciójával, később *A birodalom ezredese* címmel regényt ír belőle. A kritika által sokszor elmarasztalt, s valóban az életmű legkikezdhetőbb darabjai, kisregényei legtöbbször elsőként filmnovellának íródtak, de nem lett belőlük film. (Például: *Lavina, Háromszögten, Lendkerék*.) A *Csontmolnárokból* (1974) csak 2000-ben írt forgatókönyvet. Ne felejtsük el, hogy Dobai egzisztenciális okokból is kötődik a filmhez, hiszen íróként nem könnyű megélni. „Miből él?” – kérdeztem már a kilencvenes években tőle, egy interjúban. „Forgatókönyvet írok a holland televízióknak Rembrandt életéből. A megbízást nyilván a Mephistónak köszönhetem. Az amerikaiak ragaszkodnak hozzá, hogy anekdotákat írjak bele Rembrandt életéből. Beleírom. Rembrandt ettől nem lesz kisebb festő.” Ez egy profi hozzáállása. S hogy a hosszú hónapok munkájával készült forgatókönyvekből, írja bár azt Makk Károlynak vagy éppen Sára Sándornak, nem lesz film a nyolcvanas-kilencvenes évek Magyarországon, az benne van a pakliban. A századforduló után még inkább. Innen van, hogy a pályája kezdetén a film és az írás között dönteni nem tudó, de megnyilatkozásaiban a filmet preferáló író sorrendje az utóbbi évtizedre végképp megváltozik, és a filmírást tékozlásnak nevezi, amely elvonta őt az írástól. A *Túlélők* című, Vajda Jánosról szóló regényből pl. csak fejezetek készültek el. Egyébként is: a vers ajándék, minden más munka – nyilatkozta nemegyszer. A nyolcvanas években ritka ajándék, mert csak egy új kötete jelent meg, az *Éden vermei s a Válogatott versek*.

Ez ideig utolsó alkotói korszaka a rendszerváltással kezdődik, s lényegében itt az emlékeztelíra teljeseedik ki, s születik néhány meg nem valósult forgatókönyv is.

Morsányi meghatározza ugyan, s helyesen Dobai alkotói korszakait, de mintegy mellékesen, a kötet nem aszerint szerveződik. A II. és III. fejezetben a pályakezdést meghatározó intellektuális, kulturális és politikai háttérrel olvashatunk mindenekelőtt Zsilka János szerves nyelvészetéről, majd a Balázs Béla Stúdió olyan meghatározó személyiségeiről, mint Erdély Miklós, Bódy Gábor, Magyar Dezső. A IV. fejezet egy félreértés eloszlatása a betiltott és megsemmisített *Együththatók* című film körül. A *Tékozló/tehetség* fejezetben főként *A birodalom ezredesére* koncentráva a forgatókönyvek és a regények egymásra hatását vizsgálja a szerző, s arra a következtetésre jut, hogy „az irodalmi szempontból kevésbé rangosnak minősített filmforgatókönyvek megírása nem tekinthető a művészi energia elpazarlásának, hiszen egy részüket Dobai szépirodalmi munkáiba építette be, a forgatókönyvekhez szerzett tudásanyagot pedig regényei írásakor hasznosította.”

A „Visszakapott történelem”-ben Dobai történelemszemléletének kontinuitására hívja fel a figyelmet történelmi regényein és esszéin, nyilatko-

zatain keresztül. Idekerül a Csontmolnárok részletes elemzése is. „A regény semmi más, mint az a bátorság, hogy egy gondolatnak megmutatjuk egész történetét úgy, ahogy az tényleg történt, miközben mást akartunk.” (Csontmolnárok).

A VII. fejezet, a novellákat és Dobai sorsprogramját, az élet és az esztétikum egymásba emelését tárgyalja. A cím enyhén ironikus – A mindennapok forradalmárai –, hiszen a novellák hősei következetes nem-cselekvésükkel tűnnek ki. A korábbi magyar prózától radikálisan eltérő novellák közül az *Imagót* emeli ki, valamint itt tárgyalja Dobai első önálló filmjét, az *Archaikus torzót* is, amely erős szemléleti rokonságot mutat a novellák hőseinek magatartásával. Itt tér ki Pasolini és Camus a Dobai életműre gyakorolt hatására is.

Az utolsó fejezet foglalkozik költészetével, amelyben a nyolcvanas évek közepétől az emlékező pozíció rögzül, de erőteljes hangváltásokkal, hiszen a tárgyias, érzelmi hangoltságtól mentes lírától eljut a klasszicizáló ódaköltészetig.

A könyv vázolt szerkezetéből következik, hogy időnként ismétlésekre kényszerül, s kisebb pontatlanságokon is rajtakapható. A *Nagyvásárcsarnok* címmel jelölt film címe pl. *Kifosztott királysír*, s kár, hogy a nagyon hasznos *Életműtáblázatban* helyenként üresen hagy rubrikákat.

Mégis egyetérthetünk Szkárosi Endrével: Morsányi Dobai-portréja remek szakmai munka, amely a művek és jelenségek mélyére hatol, és nem rest ott a részletekig is lehajolni „... az egyes műveket és azok összefüggéseit mélységükben vizsgáló panoráma-kép.”

(Morsányi Bernadett: *Egyedül szembejövet – Dobai Péter (és) művészete*, 2016, L'Harmattan kiadó, 272 oldal)

HADIKÓRHÁZ, FOGOLYTÁBOR, LÁDAGYÁR

Olofsson Placid emlékére

Fáy Zoltán

Századik születésnapján tulajdonképpen már elbúcsúzott barátaitól, tisztelőitől. Aki ott volt 2016. december 18-án a budai ciszterci Szent Imre templomban, tudta, hogy Olofsson Placid többé már nem áll a nyilvánosság elé. Így is lett. Az életkor és a betegség utolsó éveit-évtizedeit nagyon megpróbálta, és a zsúfolásig megtelt templomban aligha volt kérdéses, hogy a földi létben már nem sok idő adatott számára. „*Testvéreim, ez az utolsó kérésem talán: Éljétek meg a szentmise csodáját! Sziklaszilárd hittel garantálom, ha ti így vesztek részt a szentmisén, erőt merítve a következő hétre, akkor találkozunk az örökkévalóságban. Visszontlátásra otthon!*” Ez volt az utolsó üzenete abban a templomban, ahol harmincöt éven át szolgált – kisegítő lelkészként.

Placid atya története megdöbbenő és hasonlíthatatlan. Lassan mindenki elmegy nemzedékéből, ránk hagyva az értelmezhetetlenül bonyolult huszadik század örökségét. Reméljük, már csak néhány évtized, és lábjegyzetekben magyarázandó körülmény lesz az, hogy egy fogolytáborból hazatért, rengeteg megpróbáltatáson átesett katolikus pap a hazájában csak úgy tevékenykedhetett káplánként a hetvenes évek végétől Budapesten, hogy plébánosa – a Szent Imrében Szabó Géza – azt volt kénytelen tudtára adni: „csináld csak, de én nem tudok róla.” Ami körülbelül azt is jelentette, hogy a kádári „konszolidáció” közepette igen komoly apparátus figyelte a szovjet munkatáborból megerősödve visszatért bencés szerzetest, és félillegális lelkipásztori tevékenysége akár még a felettesét is bajba keverhette. A hatalom figyelte és félt tőle. Nem azért, mert bosszút forralt a temérdek szenvedés miatt, vagy mert a rárakott terhek ugyan apatikussá tették, de kiszámíthatatlanná vált, és bármikor kitörhetett volna belőle az elfojtott keserűség. Éppen ellenkezőleg. A pártállam működtetői számára éppen az volt különösen gyanús, hogy a légerek pokla után Olofsson Placid képes volt szeretetben növekedni.

Persze a „szeretet” kifejezés nem szerepelt a tudományos szocializmus és a dialektikus materializmus szótárában, s talán éppen ezért volt félelmetes és kerülendő. Az apai ágon svéd származású Olofsson Károly Rákosszentmihályon töltötte gyermekkorát. Apja gimnáziumi tanár volt. A család tisztességes szegénységben élt. Középkiskolába a Rigó utcai bencésekhez írárták, mert édesapja nem akarta, hogy fia ugyanabban a gimnáziumban – a Madáchban – tanuljon, ahol ő tanított. A bencés gimnázium családi környezetében azután megragadta a rákosszentmihályi, majd Horthy Miklós úti pedagóguspalántát, aki elhatározta, hogy olyan felnőtté szeretne válni, mint amilyenek a tanárai. 1933-ban jelentkezett is a bencésekhez, Pannonhalmára.

Előljárója, Kelemen Krizosztom főapát magyar–német szakos tanárnak szánta a fiatal szerzetest, s hogy a nyelvet kellőképpen elsajátítsa, 1935-ben a müncheni bencésekhez küldték, hogy a Ludwig Egyetemen tökéletesítse tudását. Ez volt az első alkalom, amikor Olofsson Placid a totális diktatúra világával találkozott. Németországban ebben az időben éppúgy gyűlölték a szerzeteseket, papokat, mint a kommunista világban, és kisebb atrocitásokat neki is el kellett szenvednie: leköpték, kutyát uszítottak rá.

Hazatért, és 1939-ben szentelték pappá, egy váratlan betegség miatt nem Győrben, hanem Szombathelyen. Tartalékos tábori lelkésznek nevezték ki, és hamar a legkeményebb helyzetekben találta magát: súlyos, háborús sérültek között, a komáromi hadikórházban. Szókimondó természete miatt azonban tartalékos főhadnagyból tartalékos honvéddá fokozták le, s némi kitérő után ismét abban a gimnáziumban találta magát, ahol érettségizett. 1945-ben pedig a Szociális Testvérek Társaságának – Slachta Margit szerzetesrendjének – a tanácsadója, majd a Kisgazdapárt listáján képviselőjelöltje, akit meg is választottak, bár mandátumát rögtön átadta. Ez a „kaland” azonban éppen elég volt ahhoz, hogy a kommunista sajtó támadásainak kereszttüzebe kerüljön. 1946-ban letartóztatták, és az Andrássy útra vitték. Három hét kínzás után került a Markó utcába, a szovjet parancsnokságra, Sopronkőhidára, majd tízéves ítélettel a Gulágra.

A sokszor elmondott visszaemlékezéséből egészen nyilvánvaló, hogy Olofsson Placid valódi hivatását a legszélsőségesebb, legkeményebb kö-

rülmények között találta meg. Előbb halálraítélteket gyóntatott és vigasztalt Sopronkőhidán, majd éveken keresztül próbált meg lelket verni a rabszolgamunkára kényszerített, éhhalál küszöbére taszított sorstársaiba. Négy, túléléshez készített szabálya fogságban és szabadságban mindenki számára fontos útmutató lehet: 1. Ne dramatizáljuk a szenvedést. 2. Az öröm, minden megpróbáltatás ellenére, a túlélés eszköze. 3. Minden tökéletlenség ellenére meg kell mutatni, hogy jobbak vagyunk rabtartóinknál. 4. Kapaszkodjunk a Jóistenbe.

1955-ben jöhetett haza Magyarországra, de csak fizikai munkásként dolgozhatott, ládagyarban, kórházi betegszállítóként, mosodai munkásként, egészen 1977-es nyugdíjazásáig. Persze pap volt mindig, csak a rendszer-váltásig titokban. Nem egészen úgy, mint a francia munkáspapok, akik önként, saját elhatározásukból vállalták a fizikai munkások életformáját. Olofsson Placidot a diktatúra kényszerítette erre a furcsa életformára, amelyben azonban hamar megtalálta valódi hivatását. Nagy belső békét és lelki nyugalmat adott neki az az élet, amely másokat tönkretett vagy épp meggyilkolt. És haláláig képes volt továbbadni a megtalált örömet.

MIHEZ MÉRJÜK MAGUNKAT?

Bod Péter Ákos

A kérdés nem költői. Ne a mindenséghez, és ne is a dicső múlthoz: munkánk, családi vagy üzleti ügyeink vitele megköveteli, hogy eligazodjunk a világ dolgaiban, ahhoz pedig iránytű és mérce kell. Különösen olyan idősorokban, amikor orientációs zavar támadt a nagyvilágban. Nem kevésbé minálunk: elemzőként elmondhatom, hogy megsokszorozódott az üzleti szereplők és a média részéről a megkeresés, az utca emberétől az érdeklődés, még olyan látszólag egyértelmű ügyben is, hogy miként teljesít a magyar gazdaság. Egyáltalán jó irányba haladunk? És ha haladunk, kihez és mihez kell viszonyítani a haladás ütemét?

Érthető az érdeklődés. A magyar társadalom anyagi és nem gazdasági viszonyainak értelmezéséhez mértékek, kapaszkodók kellene. Mielőtt az alkalmas mércék taglalásába belefognánk, érdemes egy szintén költői hangzású, de gyakorlati vonatkozások sorát megnyitó további kérdést kapcsolni a címbelihez. Kik vagyunk mi, kik azok a *mi magunk*? A magyar társadalom, igen. Ám *Margaret Thatcher* sokat idézett (gyakran eltorzított és értelméből kiforgatott) megjegyzése értelmében: vannak hús-vér emberek és családok, de nincs társadalom mint olyan, illetve a fogalma mindig általánosítás, szellemi konstrukció. Megállapított viszonyok között sem könnyű megmondani, hogy hol húzódnak a társadalom határai, most pedig, a nyitott országhatárok világában különösen képlékenyené váltak a kontúrok. A mi esetünkben is elmondható, hogy az országhatárokon százezrek élnek és dolgoznak: egyéni viszonyítási keretükben központi helyre kerül a nekik munkát, megélhetést adó, őket befogadó ország, azaz helyzetüket és terveiket nem elsősorban a magyar viszonyokhoz mérik.

Persze a magyar társadalom a nyugat-európaiakhoz képest igen homogén, hiszen a legfeljebb félmilliónyi ingázó, kint dolgozó, kivándorló magyar eltörpül a többi kilenc és fél millióhoz képest, és gondolhatnánk, hogy a többségnek nem a nagyvilág a mindennapos viszonyítási kerete. Ez azonban már a múlt: a megkérdezett munkaképes korú magyarok fele lenne hajlandó külföldön munkát vállalni. Felmérések (és tanári ismereteink) azt mutatják, hogy a fiatal generáció nagyobb fele ad igenlő választ arra, hogy tanulmányait máshol szeretné-e folytatni, és külföldön akar-e majd dolgozni. Egy hipotetikus kérdésre adott válasz ugyan nem szükségszerűen vezet tényleges egzisztenciális döntéshez – de vezethet. Már az esélyek latolgatásának tényéből az következik, hogy az új generáció vagy annak elég nagy hányada bizonyosan más irányban tájékozódik, saját adott helyzetét más mértékekkel méri, mint az idősebb korosztályok.

„Bezzeg az én időmben, bezzeg harminc évvel ezelőtt...” Folytatódjék ez azután a múlt akár hátrányos, akár előnyös beállításával, tipikusan fölösleges mondat. Nem sokat számít a negyven alattiaknak a helyzetük és kilátásaik megítélésében, hogy az idősebbeknek hogyan ment harminc éve. Tájékozódásukat és aspirációikat aligha befolyásolja az, hogy a szüleik generációja miként éli meg a jelent és az ahhoz elvezető utat.

Ugyanakkor most valóban bő negyedszázad áll mögöttünk a társadalmi-gazdasági rendszer végérvényes és visszavonhatatlan megváltozásának kezdete óta. Ez immár történelmi időtáv, de mindenképpen kellően hosszú távlat az elemzőnek annak megítéléséhez, hogy a rendszerváltozás kezdete óta az ország merre és meddig jutott el. Nekem is volt alkalmam lapunk hasábjain ezekkel foglalkoznom, újabban főleg azt firtatva, hogy vajon gazdasági okai vannak-e a rendszerváltozás ambivalens, sőt elég nagy hányadban inkább csalódottságot tükröző társadalmi megítélésének.

Nos, a mögöttünk hagyott negyed évszázad nemzetgazdasági teljesítménye nem ad objektív és perdöntő választ arra a kérdésre, hogy anyagi viszonyainkkal mérve sikeresek voltunk-e. Ma az egy főre számított *bruttó hazai termék* (GDP) mintegy negyven százalékkal haladja meg az 1990-es szintet. Minden nehézség, sőt krízis ellenére tehát ennyivel nagyobb erőt képvisel jelenleg a magyar nemzetgazdaság; gazdaságtörténeti nézőpontból ez akár siker is lehetne. Másfelől viszont mindez csupán 1,2 százalékos éves növekedési ütemnek felel meg – ami bizony szerény haladás.

Hogy mennyire szerény, vagy mégis elfogadható-e hosszabb távú gazdasági teljesítményünk, függ a címben feltett kérdéstől is: mihez, kikhez mérjük hozzá magunkat. A magyar eset jobb megértéséhez egyébként is támpontot nyújt a térség többi, hasonló pályát befutó országa adata. Mostanra több nemzetközi intézmény is elemzést végzett a rendszert változtató országok 25 év alatt befutott pályájáról. A makrogazdasági elemzői szemlélet persze igen elvont az egyes ember személyesen megélt tapasztalataihoz, az idősebbektől kapott interpretációkhoz képest. A bruttó hazai termék alakulása bármennyire is elfogadott az elemzőknél, idegen az embereknek. A személyi, családi észlelésekhez már egy fokkal közelebb áll az, ami a *reáljövedelemmel* történik, bár a jövedelmek átlaga, annak változása szintén eléggé elvont adat. Most viszont az EBRD, a posztszovjet térség átalakulásának pénzügyi támogatására létrehozott nemzetközi pénzügyi szervezet, olyan elemzést tett közzé, amely nemcsak az elkölthető jövedelmek átlagának hosszú távú változását mutatja be, hanem figyelembe veszi az érintett társadalmakon belüli *jövedelmi szóródást* is.

Az adatok igen figyelemre méltóak. Az egész térség, amely a tehetősebb Szlovéniától Macedónián át Örményországig terjed, és felöleli a visegrádi négy néven ismert régiókat is, mind a GDP, mind az elkölthető jövedelem nemzeti mutatói alapján lényegében négy szakaszt futott be eddig. Az első a gazdasági-politikai szisztéma gyors átalakulását követő nagy visszaesés ideje. Ez a magyar esetben 1990 és 1993 közé esik, máshol általában hosszabbra nyúlt az átalakulási válság. Módszertani, statisztikai okokból ez a legkevésbé megbízhatóan mért időszak, hiszen az állami vállalatok és közintézmények által dominált rendszer akkor bomlott fel vagy alakult át, míg a magánpiaci, üzleti teljesítmények precíz mérése még nem fejlődhetett ki.

Minálunk mindenesetre az látszik, hogy nemzeti jövedelmünk négy évig folyamatosan csökkent, és valamikor 1993-ban érte el a mélypontot. A lakossági jövedelem némileg más ütemben változott, de a reáljövedelem (persze nem minden egyes személyé) eleinte csökkent, nem is keveset a rendszerváltás előtti évhez képest – amint ezt az akkori ellenzék nem volt rest naponta elmondani és az Antall-kormány működésére visszavezetni. A nemzetközi összehasonlítás persze világosan megmutatja, hogy a teljes érintett körben a miénknél sokkal súlyosabb és tartósabb volt mind a gazdasági tevékenység, mind a lakossági reáljövedelem visszaesése – de ezt tudtuk. Azért elgondolkoztató, hogy az átlagos helyzetű személy (a statisztika nyelvén: a medián, aki mögött annyian vannak a jövedelmeket tekintve egy képzeletbeli sorban, mint ahányan előtte állnak) ebben a tágan vett térségben 2003-ra érte el ismét az 1989-es kiinduló jövedelmi szintet. Más szóval: a politikai átalakulást követő tizenkettedik, tizenharmadik esztendőben, vagyis a teljes átfogott negyedszázados szakasznak a felén jutott vissza az átlagos helyzetű egyén az előző (nem túl sikeres) rezsimben elért anyagi szintre... Ezt érdemes tudatosítani a külföldi elemzőkben, az új demokráciákról tudósítóknak, akik közül sokan némi megütközéssel észlelték, és a hálátlanság megnyilvánulásának tulajdonították, hogy a posztszovjet társadalmakban az elvárhatónál kisebb volt az új viszonyok iránti lelkesedés.

Majd már a rendszerváltozással, a geopolitikai átrendeződéssel együtt járó hosszabb-rövidebb krízist követően szinte mindenhol növekedésnek indult a gazdaság, sőt éveken keresztül tartott ez a szakasz, kisebb megingásokkal, egészen 2008-ig (nálunk csak 2006-ig). Ma már aranykornak tűnnek ezek az évek, amelyeket a külföldi tőke beáramlása és a hazai tőkeképződés jellemez. Ám a bérek nem nőttek olyan mértékben, mint a gazdasági teljesítmény, a korábbi foglalkoztatási struktúrákból kiesettek nem mind leltek új, legális jövedelemre. A jövedelmi és vagyoni aránytalanságok növekedésnek indultak, amit jól mutat a legjobban kereső tíz százalék és a legalsó tíz százalék közötti rés gyors tágulása.

A harmadik, rövid, de mély visszaesésből áll: a világgazdaságot megrázó pénzügyi zavarok erősen sújtották az időközben igen nyitottá vált tervgazdaságokat. A magyar gazdaság különösen függ a kivitelről, behozataltól. Érdekes módon – ezt a piacgazdaság kritikusai nem szokták megérteni vagy elismerni – az üzleti ciklus visszaeső szakaszában a társadalmon belüli jövedelmi különbségek általában némileg mérséklődnek; így volt ez a posztszovjet térségben is 2009-ben. Az olló átmeneti záródása persze nem örömteli okoknak tudható be: a legalsó decilis jövedelmi szintje stagnált, viszont a legfelső tíz százalék a korábbi jövedelem-növekményének egy részét elvesztette (például a tőkejövedelmek időleges csökkenése folytán).

A negyedik szakaszban most vagyunk benne: 2010-től – kisebb visszaesésekkel tarkítva – emelkedik a GDP mutatója. Ez igaz a térség többségére, noha például a nyersanyagárak alakulásától nagymértékben függő orosz gazdaság 2014 után komoly visszaesést szenvedett el, az ukrán gazdaság más okok miatt került recesszióba. De ismét a teljes térséget tekintve: jelenleg, a negyed évszázados időtáv végén a jövedelmi medián 45 százalékon áll, ennyivel nagyobb az átlagos helyzetű személy mostani jövedelmi szintje 1989-hez képest. A medián azonban a negyedik és ötödik jövedelmi tized közepén van; jogos a kérdés, hogy meddig jutottak a jövedelmi változásokban az alsó tíz százalékba tartozók (az igen szegények), és mennyire boldogultak a tizedik decilisbe tartozók (a legtehetősebbek). Ezek természetesen nem mind ugyanazok a személyek, családok, rétegek, hiszen negyed évszázad alatt új generációk lépnek be a jövedelemszerző folyamatokba, mások nyugdíjba mennek, lejjebb vagy éppen sokkal feljebb kerülnek a társadalmon belüli jövedelmi eloszlásban.

Mégis sokat mond két adat: 17 és 82 százalék. A posztszovjet térségben tehát a legalacsonyabb jövedelmi rétegbe tartozók reálértelmeben 17 százalékkal nagyobb jövedelmet mondhatnak magukénak, mint a negyedszázaddal korábbi legszegényebb tized. Nem igaz tehát az, hogy „rosszabbul élünk, mint a szocializmusban” – és most nem beszélünk az életminőség nem-anyagi komponenseiről, mint a születéskor várható élettartam vagy az egészségben leélt évek száma, mint minőségi jellemzők. Szembeötlő, hogy a legfelső jövedelmi tizednek az 1989-es felső decilishez képest most 82 százalékkal nagyobb a jövedelme, ami valóban komoly gyarapodás. Hozzáteszem: ugyanezen idő alatt a mélyebbről induló Kínában, Indiában sokszorosan gyorsabban emelkedett a felső tíz százalék jövedelmi szintje. Nemzetközi összehasonításban ez a 82 százalékos emelkedés nem számít túlzottnak, főként annak tudatában, hogy negyed évszázados távról van szó.

Am mégis elgondolkodtató a társadalmon belüli olló, amely a mostani, válság utáni szakaszban ismét tovább nyílik. Mert bárhogyan vélekedünk is a társadalomról, az a sokféle rétegezethez ellenére is létezik. Abban az értelemben is, hogy az ország legtehetősebb rétegének érezhető (és gyakran hivalkodóan látványos) gyarapodása kihat arra, ahogy a jövedelmi skála alján levők megélik saját viszonyaik alakulását. Miként egy vállalatban belül a másoknak adott nagy béremelés leronthatja az annál kisebb emelésben részesülő alkalmazottak ösztönzöttségét és munkahelyi megelégedettségét, ugyanúgy az anyagi helyzetben ténylegesen beállt javulás ellenére széles rétegek válhatnak csalódottá, ha mások „ott fent” még gyorsabb ütemben gazdagodnak. Az egyén sokkal inkább viszonyítja helyzetét a látókörében élő másokhoz, mint a saját egyéni múltjához, vagy különösen egy korábbi korszak hasonló helyzetű rétegéhez. Ez utóbbiról nem is lehet értelmes elképzelése. A gazdaságtörténelemnek hasznos eszköze a jövedelmek hosszú időszora, de annak adatai a tényleges érzésekre, aspirációkra nem hatnak.

Az észlelt, átélt és főleg igazságtalanként átélt jövedelmi szakadék komoly társadalmi következményekkel járhat. Itt végképp helytálló a társadalmi jelző; a jövedelmi emelkedésből kimaradók, a relatív vagy pláne az abszolút anyagi visszacsúszást elszenvedők természetesen fordulnak a társadalomhoz, még pontosabban az államhoz. Éppen ez a reflex, az önálló cselekvés helyett az állami intézményekhez való azonnali odafordulás kultúrája volt az, amely M. Thatchert a már idézett kifakadásra vezette. Érdekes a *Women's Own* 1987-ben adott interjúja szövegkörnyezetét is felidézni. Arról szólt: túl sokan vélik úgy, hogy

ha bármilyen gond felmerül, a kormánynak kell azt megoldania. „*Gondom van, segítyt kérek. Nincs lakásom, a kormánynak kell engem lakáshoz juttatnia – az ilyenek rázüdítják a bajukat a társadalomra. És tudja, nincs olyan, hogy a társadalom. Vannak egyének, férfiak és nők, és vannak családok. És egy kormány csak az emberek révén tud bármit tenni, elsőként maguknak az embereknek kell ügyeiket elrendezniük*” – szól Thatcher érvelése, amely nem áll messze a szubszidiaritás elvétől. Megfogalmazása keményebb, hiszen az addigra súlyos defekteket okozó brit szocializmussal állt vitában. Hasonló igazságokat később az egész volt szocialista/kommunista térségben ki kellett mondaniuk a piacgazdaság helyreállításán munkálkodó politikai erőknek.

Most azonban már más szakaszba jutottunk. Korábban, a tervgazdaságban, az állami dominanciájú társadalmakban az összenyomott bérszála része volt a hatalmi-ideológiai-gazdasági struktúrának, amelyben a versengésnek és innovációnak csak nagyon sajátos formáit engedték, terét szűkre szabták. A korrekció szükséges volt, és az átalakulás hamar meg is hozta a jövedelmi és/vagy vagyoni viszonyok átrendeződését. A folyamatok azonban e vonatkozásban is hamar szétfutottak. A globális gazdaságba való gyors, lényegében azonnali és „próbaidő nélküli” bekerüléssel a korábbi nemzet- (nép)gazdaságok hirtelen duálissá váltak, vagy még annál is töredezettebbé: létrejött egy termelékeny és aránylag jó bér fizetésére képes nagyvállalati szektor, de emellett másodikként ott maradt a gyenge termelékenyséű, csak szerény bérek mellett versenyképes vállalatok sokasága. Sőt beszélhetünk egy további rétegről, amely a létfenntartás küszöbén és a legalitás határán egyensúlyozókból áll. Ezért nehéz mifelénk bármilyen állítást tenni úgy általában a gazdaságról, annak állapotáról: nincs egyetlen gazdaság, hiszen az országos átlag mögött két vagy három eltérő adottságú szektor húzódik meg, a maga nagyon eltérő jövedelmi viszonyaival. Hasonlóképpen nehéz egyértelmű állítást megfogalmazni a magyar (román, szerb, lengyel) társadalom életviszonyairól: az életkörülményeket és aspirációkat tekintve nincsen egyetlen társadalom.

Szimbolikus ügyek, mint amilyen a nemzeti válogatott külföldi szereplése, valamint a határok kérdése, a nagy geopolitikai pillanatok (az uniós tagság elnyerése, a közös valutára való áttérés) rövid időre tartalommal töltik meg a társadalom fogalmát – hogy azután a hétköznapiakban a különféle rétegek, korosztályok, szubkultúrák éljék a maguk életét. A politikai osztály időről időre az emberek után nyúl, hiszen a politika nemzetállami kereteken belül, területi és állampolgári alapon szerveződik. Rosszmájúan azt is hozzátehetnénk: a politika a választások idején egy időre felfedezi a társadalmat mint olyat, hogy azután két választás között csak a számára fontos rétegekkel, térségekkel, szektorokkal foglalkozzon, azok ügyeit adminisztrálja. Válság idején, a viszonyok hirtelen romlásakor pedig a bajba jutott egyének fedezik fel a társadalmat, odafordulva – amint azt a thatcheri idézet olyan nyíltan exponálta – a társadalomhoz, gyakorlatilag az államhoz, segítségért és védelemért. Ha az anyagi leszakadás veszélye fenyeget (és ez nem mindig a legelső decilist alkotók között, hanem inkább a középrétegeknél ölt krízis-érzést), akkor logikus is az államhoz fordulás – még akkor is, ha sejtethető, akár az odafordulók között is, hogy az állam lehetőségei korlátosak, a politikai ígéretnek zöme fedezet nélküli.

Mi, akik a túlzottan aktív államot és a populista, ígéretető politikát elvetjük, végképp nem maradhatunk közömbösek az országon belüli jövedelmi és vagyoni különbségek megnövekedésével, a széles rétegeket érintő egzisztenciális lecsúszás veszélyével szemben. Magyarországon anyagi vonatkozásban

nem szakadt szét a társadalom olyan mértékig, mint néhány más átalakuló országban tőlünk keletebbre és délebbre. De a jövedelmi aránytalanságok gyorsan nőttek az utóbbi időkben. 2010-et követően az adórendszer közvetítésével az állami akarat is a jövedelmi különbségek növekedésének irányában hatott. Az egységes kulcsú személyi jövedelemadó bevezetése jelentős kedvezményben részesítette a jövedelmi skála tetején levőket, praktikusán a felső ötödöt: részesedésük a nemzet teljes jövedelméből tovább nőtt. Az összes többié csökkent. A fogyasztást terhelő adók – a jövedéki adók és általános forgalmi adó (áfa) – megemlése szintén a kevésbé tehetősek sújtja. Az áfát úgy is szokták hívni: a szegények adója, mivel a kisebb keresetűek jövedelmük nagyobb hányadát költik vásárolt fogyasztásra – amire minálunk Európa legnagyobb kulcsú forgalmi adóját vetik ki.

Nem teljesen magyar ügy ez: a kelet-európai térségben már két évtizede megindult a nyugat-európai típusú progresszív személyi adóztatás felváltása a laposabb, majd egykulcsos („flat”) jövedelemadóztatással. A folyamat mögött többféle elgondolás állott. Észtországban, Szlovákiában a szabadpiaci ideológia és az adóadminisztráció egyszerűsítése volt a mozgatóerő. Oroszországban, Szerbiában vagy Bulgáriában inkább a személyi jövedelmek megadóztatásának nehézségeit beismervé döntött az állam az adókulcsok leszállítása mellett. Máshol is vita tárgya lett az egykulcsos, mérsékelt adó ügye. Ám nem ok nélkül van a fejlett, iparosodott országok nagy többségében progresszív adózás: anélkül még nagyobbra nyílna a jövedelmi olló a tehetősek és a szegénységben élők között. Figyelemre méltó, hogy Szlovákia, az egykulcsos adózás térségünkbeli bajnoka 2013-ban visszatért arra a gyakorlatra, hogy a nagyobb jövedelmet élvezők egy szint felett emelt adórátával adóznak. Ugyanaz évben a csehknél is visszaállították az adórendszer progresszivitását.

Az adóügyek részleteit átlépve megemlíthető, hogy a progresszív adózás mellett komoly etikai és elvi érvek állnak. Jézus a szegény özvegyasszonynak a perselybe dobott két fillérje láttán így szólt: ő mindenkinél többet vete, mert a gazdagok az ő fölöslegükből vetettek, ez pedig az ő szegénységéből (Lukács, 21). Az adózási képesség alapján méltányos, hogy a tehetősebbek a közösség fenntartásához nagyobb arányban járuljanak hozzá, mint a szegényebbek.

Ezen túlmenően ismeretes a jövedelmek képződésének egy olyan vonatkozása, amely a modern társadalmakban különösen releváns: a megszerzett jövedelem mértéke nagyban függ a társadalmi státusztól és a munkamegosztás bonyolult rendszerében elfoglalt helytől, a mások tevékenységéhez való kötődéstől. Egyszerűbben szólva: nemcsak a mi lelkiismeretes és felkészült munkánkon múlik a jövedelmünk mértéke. Ez nem mindenkinek világos. Fölöttébb befolyásos embertől hallottam, hogy a nulla személyi adókulcs lenne az igazságos, a dolgozó kisember kemény munkával megszerzett jövedelméből ne vegyen el a társadalom. Holott a helyzet az, hogy a jövedelemszerzéshez eleve kellett a társadalomnak nevezett munkamegosztási rendszer, és az állam sokféle szolgáltatása.

Minél jobban jövedelmező munkát végez valaki, annál nyilvánvalóbb ez. De még a legegyszerűbb munka – például árokásás lapáttal – is igényel eszközt, szervezést. A határok kinyílásával sokaknak felfoghatatlan, hogy ugyanaz a munkavállaló (ápolónő, bolti eladó, pincér, hentes) ugyanazért a munkáért miért háromszor annyit kap gazdag, nyugati országban – vagy másképpen nézve: harmadannyit itthon, ugyanazért a teljesítményért. Nem

húzódik meg itt semmilyen titok, csak egy elvont összefüggés. Talán már a kinti teljesítmény sem pont olyan, mint itthon, de még ha az lenne is, az egyéni erőfeszítés mértéke valóban önmagában nem indoka a többszörös jövedelemnek. Ám a fejlettebb technológiai szinten és szervezettebben működő országban, ahol a fizikai és társadalmi infrastruktúra hatékonyabb, a jogrend szilárd, a megelőző korok akkumulációja révén az intézmények, családok, cégek tőkeerősek, a vásárlóerő nagyobb – nos, ilyen körülmények között ugyanaz a munka-hozzájárulás ténylegesen nagyobb értéket eredményez, mint a nyugathoz képest fejletlenebb, peremhelyzetű társadalmakban.

A naiv marxista munkaérték-elmélet, amely több évtizedes indoktrináció miatt még mindig erősen munkál a felnőtt generációkban, nem segít a tőkejavak és a társadalmi intézmények termelékenységnövelő, értékalkotó szerepének megértésében. Aki a hagyományos paraszti vagy a mezővárosi gazdálkodás értékeit hordozza világméretben, szintén hajlamos úgy gondolni, hogy a gazdasági siker az egyéni erőfeszítés eredménye, a kisebb fizetést és a szegénységet pedig az erőfeszítés hiánya okozza. Holott a bérskálák eltérései nagymértékben a társadalmi rendből következnek. Például abból, hogy nálunk a felsőszintű egyetemi képzettség nemzetközi összehasonlításban nagyobb életkereset-többletet eredményez, mint a legtöbb fejlett piacgazdaságban. A magyar társadalom a felsőoktatás 1990 utáni mennyiségi megnövekedése, demokratizálása ellenére a diplomáért még mindig ad olyan prémiumot a munkaerőpiacon, amely máshol ilyen mértékben már nincs. Nem hamis tudat és szülői előítélet motiválja azt, ha az emberek a gyerekeiket minden áron értelmiségi pályára kívánják juttatni, miközben ismert módon nagy hiány van szakmunkásban, technikusban.

Persze aki a mai társadalomban az országos átlagnál többet keres, gondolhatja, hogy jobban is igyekszik; ez részben talán így van, de csak részben. Ám többet is kap a gazdasági rendszertől. Egyfelől szolgáltatásokban: az ország rendjén és a vagyonok biztonságán őröködő állam a tehetősebb polgároknak értelemszerűen többet nyújt, mint a nincsteléneknek. A gazdagabb településeken, elit kerületekben rendszerint jobbak az iskolák, még a buszok is újabbak, a mentő hamarabb kiér – vessük ezt össze a szegényebb térségek viszonyaival. Aki tartósan többet keres az átlagnál, általában előnyösebb helyen találta a munkamegosztás rendszerében.

Az eddigiekből lehetne pesszimista következtetést is levonni: ha nem csak az ember erőfeszítésén, tudásán, munkálkodásán múlik a jólét, akkor nem is érdemes annyira törni magunkat. Más meg azt szűrheti le, hogy eleve oda kell költözni, ahol ugyanazzal a munkával többet keres. Egyénileg ez lehet felemelkedési stratégia, de társadalmi méretekben nem. A mégis létező társadalmon belül, a szubszidiaritási elv értelmében más a sikert ígérő stratégia: az ember tegyen meg minden tőle telhetőt a hivatása terén, de politikai lényként is van teendője. Hiszen amilyen mértékben bevonhatók honfitársaink a munkamegosztás rendszerébe, a gyermekek – szülessenek bármilyen távol a tehetős kerületektől – az oktatás rendjébe, ahogyan javítható a társadalmi intézmények határfoka (tisztességes jogrend, korrupciómentes közigazgatás, érdemek szerinti hivatali előrelépés), amilyen ütemben halad a polgárosodás menetében a megtakarítások akkumulációja, úgy javulnak az egyes ember erőfeszítéséből fakadó gazdasági eredmények. Az igazi kérdés az, hogy jó irányban haladunk-e a polgárosodási folyamatban, és hol tartunk.

Állapotainkról sokfajta mérhető ismeretünk van. A tizenöt évesek tudásáról a nemzetközi PISA-felmérés, a lakosság egészségi állapotáról a vitális

statisztikák rendelkezésre állnak. Mérhető a társadalmi bizalom és bizalmatlanság állapota, a mélyszegénységben élők aránya, a lakossági megtakarítások mértéke és gyakorisága. Ki-ki a maga hivatásában jól ismeri, ha akarja, a magyar viszonyokat.

Mihez mérve? A mércét részben már kijelölte történelmi előéletünk: a legtöbben az osztrák, német térséget veszik áhított szintnek, a realistábbak a környező országok közül a hasonló sorból indulókhöz (szlovákokhoz, lengyelekhez, csehekhez) mérik haladásunkat. A nemzetközi szervezetek többségénél újabban az előbbieket mögötti országcategóriában szerepelünk, a közepes fejlettek csoportjában, a románokkal és szerbekkel együtt.

Tudományos elemzésnél a referenciakeretet nem lehet önkényesen megválasztani, hiszen a történelmi és szerkezeti kötöttségek tartósan hatnak; az egyének azonban egészen másképpen választják ki azt, hogy mihez és kihez képest tartanak valamit soknak vagy kevésnek, jónak vagy elviselhetetlennek. És valóban, a keretek nem örök életűek: rajtunk is áll, hogy milyen körbe sorol be minket a külvilág és az itt élők közössége. Ez egyben felelőssége is mindenkinek, a maga hivatásában.

SZERZŐINK

BOD PÉTER ÁKOS (Szigetvár, 1951) közgazdász, egyetemi tanár. 1990–1991-ben gazdasági miniszter, 1991–1994-ben a Magyar Nemzeti Bank elnöke. Jelenleg a Budapesti Corvinus Egyetem tanszékvezetője. A *Magyar Szemle* és a *Hungarian Review* közgazdasági szemléirője, a sajtó és média rendszeres szereplője. F. m.: *A vállalkozó állam a mai tőkés gazdaságban* (1987), *Rendszerváltozás Kelet-Közép-Európában* (Leszek Balcerowiczsal, Václav Klauszal, 1997), *Pénz, hatalom, erkölcs. Tanulmányok a gazdasági rendszerváltás időszakából* (1997), *A pénz világa – a világ pénze* (2001), *Gazdaságpolitika* (2002), *Közgazdaságtan* (2006), *Az elpolitizált gazdaság* (2011), *Pénzügyi alapok. Tapasztalatok és tanulságok pénzügyi válság után* (2012).

FÁY ZOLTÁN (Baja, 1966) könyvtáros, közíró. Az ELTE-n és a PPKE HTK-n tanult. A *Magyar Szemle* egyházügyi szemléirője. Írásai jelentek meg többek között az *Új Magyarországnban*, a *Napi Magyarországnban*, a *Magyar Időkben* és a *Magyar Nemzetben*.

GRÓH GÁSPÁR (Budapest, 1953) irodalomtörténész, kritikus. A *Magyar Szemle* főszerkesztő-helyettese, a Köztársasági Elnöki Hivatal igazgatója. Pethő Sándor-díjas. F. m.: *Egymásért vagyunk*. (Tanulmányok, kritikák, 2000) *Nézni a láthatatlant* (Kisesszék, 2005), *Határ. Ok nélkül* (Tanulmányok, kritikák, 2006), *A következmények országa* (2011), *A magyarság rendeltetéséről* (2013).

JOBBÁGYI GÁBOR (Budapest, 1947) ügyvéd, jogtanácsos (1973–1981). 1982-től egyetemi oktató a Miskolci Egyetemen, 1987-től docens, majd egyetemi tanár 1996-tól. Kandidátus 1987-ben, habilitált 1996-ban, „Mestertanár” 2006-ban. 1996-tól tanszékvezető egyetemi tanár

a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen, ezzel párhuzamosan egyetemi tanár a győri Széchenyi Egyetemen. 1981-től 96 publikációja jelent meg, jelent és részben elismert hazai és külföldi folyóiratokban, illetve kilenc önálló kötete. Tagja a Magyar Tudományos Akadémia Köztestületének. Kutatási területe a polgári jog, a személyi jog, családi jog, orvosi jog, életjog, 1956 és a megtorlás.

KODOLÁNYI GYULA (Budapest, 1942) költő, műfordító, esszéista. 1970–89-ig az ELTE-n, 2004–2009-ig az atlantai Emory Egyetemen tanít. 1987–1990-ben részt vesz a rendszerváltoztató ellenzéki mozgalmakban.

1990–1994: miniszterelnökségi államtitkár. 1992 óta a *Magyar Szemle*, 2010-től a *Hungarian Review* főszerkesztője. Tizennégy önálló kötete jelent meg. F. d.: a Magyar Érdemrend Középkeresztje a csillaggal (2012); Prima Primissima (2015).

KÓNYA IMRE (Budapest, 1947) jogász, politikus. 1973-tól 1990-ig ügyvédi gyakorlatot folytat. 1990 és 1998 között országgyűlési képviselő. 1988–90 között a Független Jogász Fórum alapítója, első elnöke. 1989. március 22-től 1989. június 13-áig vezeti az Ellenzéki Kerekasztal üléseit. 1990 májusától 1993. decemberig az MDF parlamenti frakcióvezetője. 1993. december 21-től 1994. július 15-ig belügyminiszter. 1998 óta ismét ügyvédi gyakorlatot folytat.

LUGOSSY LÁSZLÓ (1939, Budapest) 1957–1961 között a Színház- és Filmművészeti Főiskola operatőr szakán tanult. 1961-től 1962-ig a Híradó- és Dokumentumfilmgyárban a Magyar Híradó operatőre volt. 1962–1964 között a moszkvai Össz-szövetségi Film-

művészeti Főiskola rendező szakán tanult, és ugyanekkor a Moszfilm Stúdióban Grigorij Naumovics Csuhráj és Mihail Iljics Romm rendezőasszisztense volt. 1964-ben a Balázs Béla Stúdióban is dolgozott. 1981-1995 között a Film-művészek Szövetségének főtájkára. 1982-ben a Berlini Nemzetközi Film-fesztivál zsűritagja. 1993-1996 között a Duna Televízió főigazgató-helyettese, 1996-2000 között alelnöke. Filmjei: *A hetedik napon* (1959), *Egyszerű* (1961), *Különös melódia* (1968), *Azonosítás* (1975), *Csángómagyarok* (1975), *Köszönöm, megvagyunk* (1981), *Szirmok, virágok, koszorúk* (1985), *Kettévágtott* (1996), *Észak, észak* (1999). F. d.: Berlini Ezüst Medve-díj (1976, 1985), Balázs Béla-díj (1988), Erdemes művész (1986).

MEGADJA GÁBOR (1985): eszmetörténész, az NKE Molnár Tamás Kutató Központ kutatója. 2014-ben jelent meg az *Az utópia hegemoniája* című kötete.

MISKOLCZY AMBRUS (1947, Marosvásárhely) történész, a történettudomány doktora, az ELTE BTK Román Filológiai Tanszéke tanszékvezető egyetemi tanára, az MTA tagja. Az erdélyi magyar-román-szász együttélés, a polgárosodás társadalom- és eszmetörténete kutatója, ideértve a mítoszteremtés eszmetörténetét. F. m.: *A brassói román levantei kereskedőpolgárság, 1780–1860* (1986), *Erdély története III.* (Főszerk. Köpeczi B. Szerk. Szász Z. – társszerző 1986); *Eszmék és téveszmék* (1994); *A legendák varázsa* (Jules Michelet kelet-európai mítoszai és a magyar-román párbeszéd a 19. század derekán 2000); *Szellem és nemzet* (2001). F. d.: Akadémiai-díj (megosztva, 1987) és a Ránki György Szakkuratórium Díja (1997).

MOLNÁR ATILA KÁROLY (1961), eszmetörténész. Jelenleg az NKE MTKK vezetője és az ELTE TÁTK oktatója. F. m.: *A „protestáns etika” Magyar-*

országon (1994), *Feljegyzések a kaotikus fegyházból* (1999), *Edmund Burke* (2000), *A jó rendről* (2010), *A tanácskozó demokrácia és a megváltó csevegés* (2014), *Szabadságolt lelkiismeret I.* (2014), *Szabadságolt lelkiismeret II.* (2016).

SÁRKÖZI MÁTYÁS (1937), Sárközi György költő és Sárközi Márta fia, Molnár Ferenc unokája. 1956 óta Londonban él. 1956-1963 között Londonban újságíró volt. 1957-1961 között a londoni St. Martin Képzőművészeti Akadémia könyvillusztratori szakán tanult, majd a BBC magyar osztályán dolgozott több mint 40 évig. 1963-1966 között a müncheni Szabad Európa Rádió, 1966-1977 között ismét a BBC magyar osztályának munkatársa. Novellái, kritikái, műfordításai az emigráns *Irodalmi Újságban*, a müncheni *Új Látóhatárban*, a chicagói *Szivárványban* jelentek meg. 1981-1984 között a Londoni Egyetemen irodalmat és történelmet tanult (BAHons). 1989 után tizenegy évig volt a *Magyar Hírlap* londoni tudósítója. Az Írószövetség választmányi tagja volt leköszönéséig. Szerkesztette az *Angliai Magyar Tükör* című folyóiratot. A British-Hungarian Fellowship elnöke volt. Elbeszéléseket, karcolatokat, irodalmi cikkeket és kritikákat ír. 2001-től az Inforádió londoni tudósítója. A *Heti Válasz* havi tárcaírója. F. d.: Nagy Imre emlékérem (1993), József Attila-díj (2003), Magyar Köztársasági Érdemrend tisztikeresztje (2009), Köztársasági Érdemrend Középkeresztje a csillaggal (2013).

SÁROSI BÁLINT (1925, Csíkrákos) népzenekutató. A zenetudományok doktora, a Széchenyi István Művészeti Akadémia [SZÍMA] tagja. Erkel Ferenc- és Széchenyi-díjas. Magyar nyelvű könyvei: *Cigányzene* (1971), *Zenei anyanyelvünk* (1973), *A hangszeres magyar népzene* (1996), *Hangszerek a magyar néphagyományban* (1998), *Zenei*

anyanyelvünk (2003), *A cigányzenekar múltja az egykorú sajtó tükrében* (2004), *Nótáskönyv* (2010).

S. KIRÁLY BÉLA (Sóvárád, 1957) közíró, politológus, a *Magyar Szemle* szerkesztője, a Magyar Politikatudományi Társaság tagja. A Kolozsvári Babes–Bolyai Egyetem filozófia–történelem szakán, majd az ELTE politológia szakán végzett. Társadalomismeretet tanult Eindhovenben világbanki ösztöndíjjal.

SZÁVAI JÁNOS (1940, Budapest) irodalomtörténész, műfordító, egyetemi tanár, diplomata. F. m.: *Saint-Exupéry* (1970), *Roger Martin du Gard világa* (1977), *Az önéletírás* (1978), *Zsendül-e*

a fügefa ága? (1984), *André Malraux* (1985), *Nagy francia regények* (1989), *Magyar Larousse I-III.* (főszerk., 1991–94), *La Hongrie* (1966), *Írástudók és próféták* (2002).

TÓTH KLÁRA (Nyíregyháza, 1953) filmkritikus, publicista. Dramaturgként több játék- és dokumentumfilm munkálataiban vett részt. Kritikái, tanulmányai 1989 előtt a *Filmkultúra* és a *Filmvilág* folyóiratokban, később többek között a *Forrás*, *Magyar Nemzet*, *Népszabadság*, *Élet és Irodalom* oldalain jelentek meg. A *Magyar Szemlének* 1996–1999-ig szerkesztője, máig állandó filmkritikusa. A Magyar Művészeti Akadémia tagja.

AUTONÓMIA

KÁNTOR ZOLTÁN

Autonómia: cél vagy eszköz?

TANULMÁNYOK

MICHAEL TKACIK

Az autonómia formáinak jellegzetességei

TÓTH NORBERT

A kisebbségi közösségek területi autonómiához való jogának kérdése a releváns egyetemes nemzetközi jogi normák fényében

BERETKA KATINKA

Autonómia a Vajdaságban

RÁKÓCZI KRISZTIÁN

Autonómia helyett önkormányzatiság
Az önrendelkezés kérdése Szlovákiában

FERENC VIKTÓRIA - TÓTH NORBERT

Autonómiatörekvések Kárpátalján

DABIS ATTILA

Az Åland-szigetek autonómiájának felülvizsgálatáról

RECENZIO

TORÓ TIBOR

Egy politikai közösség létrejöttének anatómiája
Bárdi Nándor: *Otthon és haza.*
Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről

GÁLL ERWIN

Egy periférikus régió perifériája
Székelystörte története I.

SZÁZADVÉG

ÚJ FOLYAM

82.

2016/4.
SZÁM

MAGYAR SZEMLE KÖNYVAJÁNLÓ

TÓTH KLÁRA

Első generációs szabadság

Filmkritikák, publicisztikák 1990–2016

MAGYAR SZEMLE KÖNYVEK

M. SZEBENI GÉZA

GISSWEIN SÁNDOR

keresztényszocializmusa

MAGYAR SZEMLE KÖNYVEK

A Magyar Szemle Kiadó régi és új kiadványai a szerkesztőségben kedvezménnyel megvásárolhatók.

MAGYAR SZEMLE
KÖNYVAJÁNLÓ

SZENT-IVÁNYI DOMOKOS

VISSZATEKINTÉS

1941–1972

MAGYAR SZEMLE KÖNYVEK

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u. 24.
Tel./fax: 311-6477, 472-0318

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

Adószáma: 18055067-2-42

Felelős kiadó:

GRANASZTÓI GYÖRGY

Főszerkesztő:
KODOLÁNYI GYULA

Nyomda:
PAUKER NYOMDAIPARI KFT.

ISSN 1216-6235

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt.

Postacím: 1900 Budapest

Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban

(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Előfizetési díj Magyarországon:

Egy évre 4980 Ft

A Magyar Szemle számlaszáma:
11707024-20332033

Lapunk külföldre megrendelhető:

daneh@posta.hu

Tengerentúlrá

hajóval fél évre: 16 000 Ft,

légi postán: 18 000 Ft;

Európába: 15 000 Ft;

elsőbbséggel: 17 000 Ft.

Külföldön a befizetés időpontjában

érvényes árfolyamon

ennek megfelelő valuta.

Lapunk megvásárolható a hírlapárusoknál Budapesten és az ország nagyvárosaiban, és a Magyar Szemle Könyvekkel együtt az alábbi könyvesboltokban:

A Rákóczi úti
FÓKUSZ KÖNYVÁRUHÁZ;

ÍRÓK BOLTJA
(VI., Andrásy út 45.);

LITEA KÖNYVESBOLT
(I., Hess András tér 4.);

PÜSKI KÖNYVESHÁZ
(I., Krisztina krt. 26.);

valamint az
ALEXANDRA és
a LÍRA hálózatában is,
Budapesten és vidéken.

MINDEN KIADVÁNYUNK
KEDVEZMÉNNYEL
MEGVÁSÁROLHATÓ
AZ EÖTVÖS UTCAI
SZERKESZTŐSÉGBEN.

*

A meg nem rendelt kéziratokra megpróbálunk válaszolni, és igyekszünk azokat megőrizni.

Ha nem sikerülne, szíves elnézésüket kérjük.

A szerk.

VOLUME VIII, NO. 1

BUDAPEST

JANUARY 2017

HUNGARIAN REVIEW

A bi-monthly journal from Central Europe

VIKTOR ORBÁN Hungary and the Crisis of Europe • NICHOLAS T. PARSONS Migration: How Much is Too Much? • DAVID MARTIN JONES Brexit and the Art of the Politically Possible • PÉTER ÁKOS BOD The Parallel Worlds of Citizens • PETER UNWIN Imre Nagy and the Hungarian Revolution, Part II • GÉZA JESZENSZKY America's Policies Towards Central Europe in 1956 and After • DONALD E. MORSE Hungarian and American Poets View the '56 Revolution

Noha hivatalosan nem ünnepnap, mindenki, aki akkoriban már eszmélkedett, jól emlékszik 1953. július 4-e estéjére. Ragyogó, meleg nyári nap volt, tipikus július eleji kánikula. [...] A londoni száműzetésben élő és a Szabad Európa Rádióknak dolgozó kiváló magyar esszéistát, Szabó Zoltánt idézve, oly sokévnnyi kommunizmus után hihetetlen dolog történt: egy emberi hang szólalt meg a Parlamentben, mely igazi emberekhez beszélt. Egy magyar a magyarokhoz. [...] Talán – teszi hozzá Szabó – Nagy Imre nem is tudta, milyen óriási hatást gyakorolt az országra ezzel a beszéddel és a hangjával. Az emberek szívéhez és igazságszomjához szólt, s ezzel a pillanattal a mártírhálál felé vezető úton is végzetesen elindult, jóllehet kommunista párti politikus maradt, aki érzelmileg még sokáig – egészen 1956. október végéig – kötődött a pártjához.

Kodolányi Gyula

A kommunizmus eszerint nem egyszerűen diktatúra, hanem totalitarizmus, olyan, amely a legközelebb áll Orwell 1984-es világához. Megvalósította, ha nem is a teljes egyenlőséget, de a legtöbb egyenlőséget, amit bárhol és bármikor a történelemben érvényesítettek. Tegyük hozzá, míg Stendhal csak írásban mosolyogta meg a liberális utilitarizmus alapelvét (a lehető legnagyobb boldogság a lehető legtöbb ember számára), a kommunizmus a paródiáját adta elő a valóságban. Megvalósult – Boia szavaival – „az egyenlőség a szegénységben,” de – tegyük hozzá – emellett az egyenlőbbek – minden rendszerre a maga módján jellemző – zárt világa is megvalósult, ahogy Orwell állatfarmjában: „Minden állat egyenlő, de egyes állatok egyenlőbbek a többinél.”

Miskolczi Ambrus

Visszatekintve, az 1944–45-ös év minden menekülésével, katonaságával, bujkálásával, veszélyeivel együtt maga volt a kikapcsolódás, az üdítő változatosság. Teljességében csak másodéves koromban, az 1945–46-os tanévben értettem meg, mit jelent Budapesten bölcsészhallgatónak és ezzel együtt Eötvös-kollégistának lenni. Benne élni egy olyan válogatott, magas intellektusú közösségben, mely árnyalatokig másképp – jórészt tisztábban – lát, gondolkodik, ítél, beszél, mint amibe én 20 éves koromig belenevelődtem.

Sárosi Bálint

Az európai kormányzatok a modern demokrácia megjelenése előtt vegyes kormányzatok voltak, demokratikus, arisztokratikus és monarchikus elemekkel. A modern demokrácia azonban az európai rezsimek e kevert jellegét eltörölte: „A demokrácia határtalanná, korlátlanná, egyetemessé vált”. Kuehnelt-Leddihn ezért is érzi úgy, hogy a demokrácia ideológiává, demokratizmussá vált, és célja az, hogy az élet minden területén – a kormányzástól a külpolitikán át az oktatásig – alkalmazza saját alapelvét.

Megadja Gábor

830 Ft

